

Faculteit Economie & Management
Studiegebied Handelswetenschappen en Bedrijfskunde
Opleiding Master of Science in de handelswetenschappen

Intern aangestuurde masterproef

Wijzigingen consumptiegedrag in de overgang van werk naar pensionering

Masterproef aangeboden door
Melissa VAN DOORNE
tot het behalen van de graad van
Master of Science in de handelswetenschappen
Afstudeerrichting: Marketing management

Promotor: Prof. Marjan MAES

Academiejaar: 2011 – 2012

Verdedigd in: september 2012

Masterproef - samenvatting

WIJZIGINGEN CONSUMPTIEGEDRAG IN DE OVERGANG VAN WERK NAAR PENSIONERING:

Melissa VAN DOORNE

Opleiding: Master of Science in de handelswetenschappen

Afstudeerrichting: Marketing management

Type masterproef: Intern aangestuurde MP

Vertrouwelijk: neen

Samenvatting

1. Probleemstelling en onderzoeksvraag

Tegen 2050 verwacht het Federaal Planbureau (2008) dat 26% van de Belgische bevolking uit 65-plussers zal bestaan, terwijl dit aantal nu op 17% geschat wordt. Dit betekent dat gepensioneerden een steeds groter aandeel verwerven in de totale bevolking waardoor ze steeds meer invloed op de economie uitoefenen. Het is daarom van belang om hun leefwereld in kaart te brengen. Dit onderzoek concentreert zich in het bijzonder op de overgangsperiode van werk naar pensionering. Hierbij rijst de belangrijke vraag of individuen hun levensstandaard bij pensionering kunnen behouden of dat ze hun consumptie naar beneden moeten aanpassen. Deze studie gaat met andere woorden na of er een retirement-consumption puzzle bestaat in België. In het buitenland is dergelijk onderzoek al uitgevoerd, terwijl dit voor België in haar kinderschoenen staat.

De hoofdonderzoeksvraag van deze masterproef luidt dan ook: Hoe wijzigt het consumptiegedrag van Belgen in de overgang van werk naar pensionering? Om tot een uitgebreide analyse te komen, wordt er rekening gehouden met enkele subonderzoeksvragen:

- In welke consumptiecategorieën treedt er al dan niet een consumptieval?
- Indien er een consumptieval is, hoeveel bedraagt deze?
- Wat zijn de mogelijke oorzaken voor deze consumptieval?

2. Onderzoeksmethode

a. Verantwoording onderzoeksmethode

Via een verkennend onderzoek krijgen we een beter zicht op de onderzoeksproblematiek. Zo schetst de literatuurstudie een duidelijk beeld van onder andere de levenscyclushypothese van Modigliani en de retirement-consumption puzzle met haar oorzaken in een internationale en nationale context. Deze desk research zorgt ervoor dat we in staat zijn om de belangrijkste onafhankelijke variabelen en de verschillende consumptiecategorieën te definiëren. Bovendien leert de literatuur ons dat de consumptie het best bekeken kan worden in gemiddelde uitgaven. Nadien wordt een beschrijvend onderzoek uitgevoerd. Zo wordt de bestudeerde steekproef, de consumptie en mogelijke correlaties tussen de onafhankelijke variabelen in kaart gebracht. Deze masterproef wordt afgesloten met een verklarend

Masterproef - samenvatting

onderzoek. Het doel hiervan is na te gaan welke oorzaken aan de basis van de consumptieverandering liggen.

b. Verzameling en verwerking van de gegevens

Voor het beschrijvend en verklarend deel van dit onderzoek wordt er gebruikgemaakt van secundaire data, namelijk de huishoudbudgetenquêtes. Deze enquêtes worden jaarlijks afgenomen bij ongeveer 3700 huishoudens. Nadien wordt een extrapolatiecoëfficiënt toegekend aan de steekproefgegevens waardoor de enquêtes representatief zijn voor de gehele Belgische bevolking. Doordat dit onderzoek gebaseerd is op de huishoudbudgetenquêtes, is haar representativiteit gewaarborgd.

Omwille van de beperkte duur van het onderzoek kunnen we niet de individuele huishoudbudgetenquêtes aanvragen. Hierdoor is het onderzoek gebaseerd op geaggregeerde (minstens 10 personen in elke cel) gegevens die we via de FOD economie verkrijgen. Een doordachte selectie van de variabelen is hier dus aangewezen. Om de keuze te vergemakkelijken, maken we gebruik van de literatuurstudie. Als onafhankelijke variabelen kiezen we voor het inkomen met de inkomenskwartielen, het opleidingsniveau, de gezondheidstoestand, de arbeidsmarktsituatie en de jaartallen 1999, 2006 en 2010. We beperken het onderzoek tot de 50 tot 69-jarigen. Om de consumptieverandering zo goed mogelijk te beschrijven, vragen we verschillende consumptie-uitgaven op. Zo nemen we de totale uitgaven, de zelfproductie, de werkgerelateerde uitgaven en de uitgaven aan diensten, entertainment, levensbenodigdheden en voedsel op in het onderzoek.

De verkregen data wordt nadien bewerkt via software. Voor de beschrijvende analyse wordt er voornamelijk Excel gebruikt. Voor het verklarend onderdeel, namelijk de regressieanalyse, berusten we ons op het statistisch programma SPSS (Statistical Package for the Social Sciences).

3. Bevindingen en besluiten

Uit de descriptieve analyse krijgen we een goed beeld van de bestudeerde steekproef. Zo bevinden de respondenten zich tussen de leeftijd van 50 en 69 jaar. Het merendeel werkt of is op wettelijk pensioen. Hun gezondheidstoestand typeren ze over het algemeen als goed. De meeste hebben ofwel een middelbaar of hoger diploma en situeren zich in het tweede inkomenskwartiel.

De descriptieve analyse beschrijft tevens de verschillende consumptie categorieën. Zo bevestigt een Bonferroni dat zowel de gemiddelde uitgaven aan totale consumptie als de werkgerelateerde uitgaven significant hoger zijn bij werkenden dan bij gepensioneerden. Hierdoor bedraagt de consumptieval bij de overgang van werk naar pensionering respectievelijk 19% en 27% in 2010. Ook de uitgaven aan entertainment zijn significant hoger bij de werkenden dan bij de gepensioneerden. Echter geldt dit alleen voor de jaren 1999 en 2010. In het jaar 2006 is er namelijk geen significant verschil in gemiddelde uitgaven aan entertainment tussen de werkenden en de gepensioneerden. De consumptieval in deze categorie bedraagt in 1999 29%, terwijl dit in 2010 gedaald is tot 13%. De dienstenconsumptie bekijken we echter vanuit een ander standpunt, namelijk de gezondheidstoestand van de respondent. Enkel voor 1999 vinden we een significant verschil in de gemiddelde uitgaven aan diensten naargelang de gezondheidstoestand. In dit jaar

Masterproef - samenvatting

blijken mensen met een goede gezondheid gemiddeld meer uit te geven aan diensten dan mensen met een matige of slechte gezondheid. Tot slot analyseren we de zelfproductie. Dit is de enige categorie die geen consumptieval kent. De gemiddelde waarde aan zelfproductie stijgt namelijk met 52% bij de overgang van werk naar pensionering in 2010. Dit komt doordat de gepensioneerden een significant hogere zelfproductie hebben dan de werkenden. Dankzij deze descriptieve analyse van de consumptie zien we dat er in de meeste consumptie categorieën een val is. Bovendien is er al een eerste indicatie dat twee oorzaken deze val voor België kunnen verklaren, namelijk de daling in werkgerelateerde uitgaven en de stijging van de zelfproductie.

Om de vorige conclusies diepgaander te onderzoeken, voeren we een regressieanalyse uit. Echter is het eerst nog nodig om de correlaties tussen enkele onafhankelijke variabelen te onderzoeken. Dit zal namelijk een meerwaarde bieden bij het analyseren van de regressies. We vinden onder andere een significant verband tussen het opleidingsniveau en het inkomenskwartiel, tussen het inkomenskwartiel en de gezondheidstoestand en als laatste tussen de gezondheidstoestand en de arbeidsmarktsituatie. Al deze correlaties zijn in het verleden al onderzocht, waardoor onze bevindingen stroken met voorgaand onderzoek.

Doordat we een val in de meeste consumptie categorieën constateren, dient er onderzocht te worden wat aan de basis ervan kan liggen. We gaan door middel van een meervoudige lineaire regressie de drie oorzaken van een consumptieval na. Deze hebben we dankzij de literatuurstudie bepaald. Ten eerste kunnen werkgerelateerde uitgaven de verklaring voor de consumptieval zijn. Bij de overgang van werk naar pensionering zetten individuen hun werkgerelateerde uitgaven stop of verminderen ze deze sterk. Als afhankelijke variabele voor de regressieanalyse gebruiken we de werkgerelateerde uitgaven. We zullen, na controle voor andere variabelen, onderzoeken in welke mate een verandering in de arbeidsmarktsituatie een invloed heeft op de werkgerelateerde uitgaven. Uit de regressieanalyse blijkt vervolgens dat de reële gemiddelde werkgerelateerde uitgaven gemiddeld €107,535 hoger liggen voor werkenden dan voor gepensioneerden. We kunnen met andere woorden besluiten dat werkgerelateerde uitgaven de consumptieval kunnen verklaren. Als tweede reden voor de retirement-consumption puzzle is er de mogelijke toename van zelfgeproduceerde goederen bij pensionering. Doordat gepensioneerden meer vrije tijd hebben, kunnen ze aan thuisproductie doen. Hierdoor moeten ze minder kopen in warenhuizen waardoor hun consumptie, uitgedrukt in uitgaven, daalt. Om dit te testen nemen we de zelfproductie als afhankelijke variabele op. We toetsen vervolgens of de arbeidsmarktsituatie hier een invloed op heeft, na controle voor de andere onafhankelijke variabelen. De regressie toont dat dit effectief het geval is. Gepensioneerden hebben namelijk een reële gemiddelde zelfproductie die €36,674 hoger is dan die van de werkenden. Opnieuw wordt de literatuur bevestigd, waardoor we ook de stijging van zelfproductie als tweede verklaring voor de consumptieval kunnen beschouwen. Tot slot wensen we na te gaan of onvoorzienbare negatieve schokken een invloed kunnen hebben op de consumptieval. Indien een individu met een dergelijke val te maken krijgt, zullen zijn resources plots dalen waardoor hij zijn consumptie moet verminderen. Echter beschikken we niet over gepaste data om dit te onderzoeken. We moeten daarom de assumptie maken dat een slechte gezondheid een negatieve schok kan zijn. Tevens beschouwen we de arbeidsmarktsituatie werkloos als een negatieve schok. We onderzoeken of deze twee (arbeidsmarktsituatie en gezondheidsschok) een effect hebben op de reële gemiddelde totale consumptie. We houden hierbij ook rekening met het opleidingsniveau, het reëel gemiddeld inkomen en het surveyjaar. De analyse maakt duidelijk dat zowel de arbeidsmarktsituatie werkloos als een slechte of zelfs matige gezondheid een negatieve invloed heeft op de reële gemiddelde totale consumptie. We

Masterproef - samenvatting

kunnen uit deze masterproef besluiten dat er voor België een retirement-consumption puzzle in de meeste consumptie categorieën bestaat. Bovendien zijn er drie mogelijke verklaringen voor deze consumptie val uit het onderzoek naar voren gekomen. Wanneer het negatieve schokken zijn die de val veroorzaken, kunnen we stellen dat het individu zijn levensstandaard ziet dalen. Indien het echter om een stijging van de zelfproductie gaat, zou de welvaart van het individu niet mogen dalen. Hij substitueert namelijk zijn consumptie door de toegenomen vrije tijd. Hierdoor dalen zijn uitgaven maar niet de geconsumeerde hoeveelheden. Bij de daling van werkgerelateerde uitgaven is het echter niet zo eenvoudig om er een eenduidige conclusie uit te trekken. Indien we namelijk kijken naar de subcategorieën waaruit deze variabele is opgebouwd, kunnen we deze niet alleen linken aan werk (bv. uitgaven aan kleding en restaurants). Aangezien deze "werkgerelateerde uitgaven" dalen bij pensionering, kan het evengoed mogelijk zijn dat de levensstandaard van het individu mee daalt. In een volgend onderzoek zou het aanbevolen zijn om de echte werkgerelateerde uitgaven eruit te filteren (bv transportkosten van en naar het werk in plaats van de transportkosten in zijn geheel).

Faculteit Economie & Management
Studiegebied Handelswetenschappen en Bedrijfskunde
Opleiding Master of Science in de handelswetenschappen

Intern aangestuurde masterproef

Wijzigingen consumptiegedrag in de overgang van werk naar pensionering

Masterproef aangeboden door
Melissa VAN DOORNE
tot het behalen van de graad van
Master of Science in de handelswetenschappen
Afstudeerrichting: Marketing management

Promotor: Prof. Marjan MAES

Academiejaar: 2011 – 2012

Verdedigd in: september 2012

Woord vooraf

Ter afsluiting van mijn studies Handelswetenschappen, afstudeerrichting Marketing management, kreeg ik de kans een masterproef te schrijven. Ik koos als thema de consumptieverandering bij de overgang van werk naar pensionering. Hoewel dit niet het typische onderwerp is bij de optie Marketing management ben ik ervan overtuigd dat het op professioneel vlak een meerwaarde zal bieden. De vergrijzing is namelijk een feit waardoor het noodzakelijk is om een beter zicht te krijgen op de consumptiepatronen van (pas) gepensioneerden. Bovendien was dit het ideale moment om mijn zelfkennis over pensionering uit te breiden. Het is een actuele problematiek dat zowel invloed heeft op de economie in het geheel als op individuen, met andere woorden ook op mij en de mensen rondom mij.

Het onderwerp, en zeker de literatuur, vormde een grote uitdaging. Ik wil in de eerste plaats dan ook vooral mijn promotor, prof. Marjan Maes, bedanken voor haar inbreng, begeleiding, uitleg en kritische opmerkingen. Hierdoor werd ik aangemoedigd om de lat steeds hoger te leggen. Bovendien was het een enorme steun om te weten dat ik steeds bij haar terecht kon met al mijn vragen. Verder wil ik ook aan Vincent Coutton van de FOD economie mijn dank betuigen. Hij maakte het mogelijk dat ik deze masterproef kon realiseren door de nodige data te verschaffen. Ook hij stond, ondanks zijn drukke agenda, steeds paraat om vragen te beantwoorden. Tot slot ben ik mijn vrienden en familieleden dankbaar voor de morele steun die ze me boden. Vooral mijn vader die mij vijf jaar door dik en dun gesteund heeft krijgt een speciale dankbetuiging.

Inhoudsopgave

Samenvatting

Woord vooraf.....iii

Inhoudsopgave.....iii

Overzicht van de figuren.....iii

Overzicht van de tabellen.....iii

Inleiding.....1

Hoofdstuk 1: De consumptieval en haar mogelijke verklaringen in de internationale en nationale literatuur.....3

1.1 De levenscyclushypothese.....3

1.2 Internationaal onderzoek: De retirement-consumption puzzle.....6

1.2.1 Onvoorzienbare negatieve schokken.....10

1.2.2 Zelfproductie.....15

1.2.3 Werkgerelateerde uitgaven.....18

1.3 Internationaal onderzoek: Geen retirement-consumption puzzle.....19

1.4 Nationaal onderzoek: huidige stand van zaken voor België.....20

1.5 Conclusie.....22

Hoofdstuk 2: Methodologie.....27

2.1 Onderzoeksdoelstellingen.....27

2.2 Dataverzameling.....27

2.2.1 Beschrijving van de data.....27

2.2.2 Afbakening studiegebied.....28

2.2.3 Data-analyse.....32

2.3 Bestudeerde steekproef.....32

2.4 Beperkingen van het onderzoek.....32

2.5 Conclusie.....33

Hoofdstuk 3: Onderzoeksresultaten.....35

3.1 Descriptieve analyse.....35

3.1.1 Beschrijving van de steekproef.....35

3.1.2 Beschrijving van de consumptie.....39

3.1.3 Onafhankelijke variabelen onderling.....	54
3.1.3.1 Variabelen "opleidingsniveau" en "inkomenskwartiel".....	54
3.1.3.2 Variabelen "inkomenskwartiel" en "gezondheidstoestand".....	56
3.1.3.3 Variabelen "gezondheidstoestand" en "arbeidsmarktsituatie".....	58
3.2 De consumptieval in cijfers.....	61
3.3 Regressieanalyse.....	69
3.3.1 Werkgerelateerde uitgaven.....	69
3.3.2 Zelfproductie.....	73
3.3.3 Onvoorzienbare negatieve schokken.....	76
3.4 Conclusie.....	82
Algemene conclusie.....	83
Referentielijst.....	87

Overzicht van de figuren

Figuur 1: Sparen en ontsparen over de levenscyclus zonder productiviteitsgroei.....	4
Figuur 2: Sparen en ontsparen over de levenscyclus met productiviteitsgroei.....	6
Figuur 3: Gemiddelde wekelijkse voedseluitgaven (£)	11
Figuur 4: Voedseluitgaven vs voedselconsumptie	16
Figuur 5: Leeftijdscategorieën	35
Figuur 6: Arbeidsmarktsituatie	36
Figuur 7: Gezondheidstoestand	37
Figuur 8: Opleidingsniveau	37
Figuur 9: Inkomenskwartiel	38
Figuur 10: Gemiddelde totale consumptie (per huishouden in €)	39
Figuur 11: Gemiddeld inkomen (per huishouden in €)	42
Figuur 12: Gemiddelde consumptie code 0 in 2010 vs gemiddeld inkomen in 2010 (per huishouden in €)	42
Figuur 13: Gemiddelde consumptie van werkgerelateerde uitgaven (per huishouden in €)	43
Figuur 14: Gemiddelde dienstenconsumptie (per huishouden in €) – met uitschieter	45
Figuur 15: Gemiddelde dienstenconsumptie (per huishouden in €) - zonder uitschieter	46
Figuur 16: Gemiddelde consumptie van entertainment (per huishouden in €).....	47
Figuur 17: Gemiddelde consumptie van entertainment (per huishouden in €).....	49
Figuur 18: Gemiddelde zelfproductie (per huishouden in €) ifv de arbeidsmarktsituatie (8 groepen)	50
Figuur 19: Gemiddelde zelfproductie (per huishouden in €) ifv de arbeidsmarktsituatie (6 groepen)	51
Figuur 20: Gemiddelde zelfproductie (per huishouden in €) ifv de gezondheidstoestand	52

Overzicht van de tabellen

Tabel 1: Overzicht van de literatuurstudie	25
Tabel 2: Grenzen van de inkomenskwartielen	30
Tabel 3: Overzicht van de definities van consumptie	31
Tabel 4: Bonferroni - paarsgewijze vergelijking	40
Tabel 5: Bonferroni - paarsgewijze vergelijkingen	44
Tabel 6: Bonferroni - paargewijze vergelijkingen	45
Tabel 7: ANOVA	46
Tabel 8: Bonferroni - paargewijze vergelijkingen (1999).....	47
Tabel 9: Bonferroni – paarsgewijze vergelijkingen: consumptie entertainment	48
Tabel 10: Bonferroni - paargewijze vergelijkingen: consumptie entertainment	49
Tabel 11: Bonferroni - paargewijze correlaties: zelfproductie	52
Tabel 12: Bonferroni - paarsgewijze vergelijkingen	53
Tabel 13: Kruistabel Opleidingsniveau*Inkomenskwartiel	54
Tabel 14: Spearman’s rho: Opleidingsniveau en Inkomenskwartiel	55
Tabel 15: Kruistabel Inkomenskwartiel*Gezondheidstoestand	56
Tabel 16: Spearman’s rho: Inkomenskwartiel en Gezondheidstoestand	57
Tabel 17: Kruistabel Gezondheidstoestand*Arbeidsmarktsituatie	60
Tabel 18: Chi kwadraat onafhankelijkheidstest: gezondheidstoestand en arbeidsmarktsituatie	61
Tabel 19: Overzicht consumptieverandering.....	63
Tabel 20: Consumptie van zelfgeproduceerde goederen - zonder uitschieters.....	67
Tabel 21: Werkgerelateerde uitgaven als oorzaak van de consumptieval	71
Tabel 22: Zelfproductie als oorzaak van de consumptieval – Met interactie	74
Tabel 23: Zelfproductie als oorzaak van de consumptieval – Zonder interactie	75
Tabel 24: Onvoorzienbare negatieve schokken als oorzaak van de consumptieval.....	78
Tabel 25: Onvoorzienbare negatieve schokken als oorzaak van de consumptieval - Met interactie.....	81

Inleiding

Tegen 2050 verwacht het Federaal Planbureau (2008) dat 26% van de Belgische bevolking uit 65-plussers zal bestaan, terwijl dit aantal nu op 17% geschat wordt. Deze verouderende samenleving brengt enkele onzekerheden bij de overgang van werk naar pensionering met zich mee. Individuen stellen zich de vraag: "Kan ik mijn levensstandaard bij pensionering behouden?", terwijl de overheid zit met vragen als: "Sparen individuen genoeg voor hun pensioen?" en "Moeten we ons beleid aanpassen, zoals onder andere het sparen verplicht maken?".

Om al deze vragen te kunnen beantwoorden, wordt er sinds de jaren '50 diepgaand onderzoek naar deze problematiek uitgevoerd. De grote doorbraak komt er met de levenscyclushypothese van Modigliani (1954). Hij is van mening dat er geen welvaartsproblemen bij pensionering zullen opduiken. Individuen zijn namelijk vooruitziend waardoor ze tijdens hun actieve jaren sparen en tijdens hun inactieve, gepensioneerde jaren ontsparen. Op deze manier kunnen ze hun consumptie afvlakken en zo een constante levensstandaard behouden. Echter komt er veel tegenwind op deze theorie. In verschillende landen zoals de VS, het VK, Duitsland en Italië blijkt er namelijk een consumptieval bij de overgang van werk naar pensionering op te treden. Dit wordt in de literatuur aangeduid met de term retirement-consumption puzzle. Hierdoor krijgen personen te maken met de gevreesde daling in hun levensstandaard. Er worden verschillende oorzaken voor dit fenomeen opgenoemd. Zo kunnen onvoorzienbare negatieve schokken, zoals een gezondheidsprobleem of werkverlies, leiden tot een vervroegde niet verwachte pensionering. De beschikbare totale middelen van de persoon dalen waardoor hij zijn consumptie naar beneden moet bijstellen. Een andere mogelijke reden voor de consumptieval is de verschuiving van gekochte goederen naar zelfproductie. Doordat gepensioneerden meer vrije tijd hebben dan werkenden wordt het voor hen mogelijk om hun eigen voedsel te produceren. Hierdoor geven ze minder uit aan goederen, wat de consumptieval verklaart. Als laatste brengen auteurs de stopzetting van werkgerelateerde uitgaven bij pensionering aan als mogelijke verklaring van de consumptieval.

Onderzoek voor België naar de toetsing van de levenscyclushypothese of de retirement-consumption puzzle is praktisch onbestaand. Daarom is het belangrijk om te onderzoeken of de Belgische bevolking de levenscyclushypothese van Modigliani volgt, of eerder een consumptieval kennen bij pensionering. Het is namelijk van belang om de leefwereld van 60-plussers in kaart te brengen aangezien zij een steeds groter aandeel verwerven in de totale bevolking en hierdoor mee hun stempel drukken op de economie.

Deze meesterproef heeft als hoofddoel om voor België na te gaan of er een consumptieval bij de overgang van werk naar pensionering optreedt, met andere woorden of er een retirement-consumption puzzle voor België bestaat. Om dit zo detailléus mogelijk in kaart te brengen, zal de consumptie op acht verschillende manieren gedefinieerd worden. Het is namelijk mogelijk dat in bepaalde categorieën (werkgerelateerde goederen) de consumptie daalt, terwijl in andere categorieën (entertainment) de consumptie stijgt. Eenmaal de consumptieverandering voor elke definitie van consumptie vastgesteld zijn, zal er gezocht worden naar een mogelijke verklaring.

Dit onderzoek is vernieuwend voor België en biedt daarom al een meerwaarde. Hiernaast krijgen beleidsmakers en individuen een beter zicht op wat er gebeurt met de consumptie tijdens de overgangperiode van werk naar pensionering. Hiermee rekening houdend kunnen er adequate beleidsmaatregelen genomen worden, zoals het verplicht maken van sparen of het beter informeren van mensen over hun te verwachte pensioeninkomen. Het is namelijk zowel economisch als sociaal van belang om de consumptie bij gepensioneerden op peil te houden. Economisch gezien speelt de consumptie van gepensioneerden namelijk mee een rol in de economische groei van een land. Uit sociaal standpunt moet ervoor gezorgd worden dat gepensioneerden een degelijk levensstandaard kunnen hanteren.

Deze meesterproef heeft de volgende structuur. In hoofdstuk 1 wordt de levenscyclushypothese van Modigliani in detail besproken. Hiernaast wordt aan de hand van een literatuurstudie een overzicht gegeven van de consumptieval en de mogelijke verklaringen hiervoor op nationaal en internationaal vlak. Het tweede hoofdstuk beschrijft de gehanteerde methodologie. Er wordt in detail gekeken naar de onderzoeksdoelstellingen, de dataverzameling, de bestudeerde steekproef en de beperkingen van het onderzoek. Het is in dit hoofdstuk dat de definitie van de consumptie uitgebreid aan bod komt. Het derde hoofdstuk geeft de onderzoeksresultaten weer aan de hand van een descriptieve en regressieanalyse. De descriptieve analyse heeft als doel de steekproef en de verschillende categorieën van consumptie in kaart te brengen. Hierna zal er voor elk van deze categorieën nagegaan worden in welke mate en richting er een consumptieverandering optreedt. De regressieanalyse onderzoekt vervolgens welke van de drie oorzaken (onvoorzienbare negatieve schokken, zelfproductie, werkgerelateerde uitgaven) aan de basis liggen van deze consumptieveranderingen. Tenslotte volgt er een algemene conclusie.

Hoofdstuk 1: De consumptieval en haar mogelijke verklaringen in de internationale en nationale literatuur

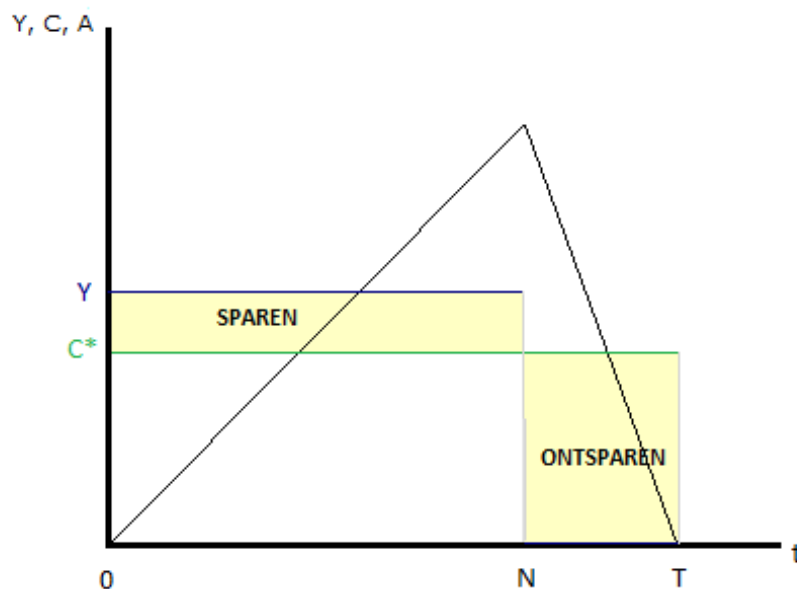
1.1 De levenscyclushypothese

Om een beter zicht te krijgen in de problematiek van de wijziging in consumptie bij de overgang van werk naar pensionering dien ik terug te gaan naar de jaren '50. De econoom Franco Modigliani (1954) verrichtte, in samenwerking met Richard Brumberg, baanbrekend werk met hun levenscyclushypothese. Dit is het standaard model om consumptie- en spaarkeuzes van huishoudens te analyseren. Samenvattend stelt het levenscyclusmodel dat individuen rekening houden met hun lange termijn middelen om te bepalen hoeveel ze consumeren op een gegeven moment. We zullen deze theorie in detail bespreken.

Om tot de essentiële vaststellingen van hun model te komen, vertrokken de auteurs van een stabiele economie zonder populatie- of productiviteitsgroei. Echter hanteren we in dit onderzoek een micro-economisch perspectief waardoor de implicaties van een populatiegroei niet van belang zijn. Hierdoor zullen we deze ook niet bespreken. Een productiviteitsgroei, ofwel een groei in arbeidsinkomen, heeft daarentegen wel gevolgen voor het gedrag van individuen. Vandaar dat we dit concept wel zullen toelichten in de literatuurstudie. Maar eerst bespreken we het levenscyclusmodel in zijn eenvoudigste vorm. Zoals aangehaald in het begin van deze paragraaf, maakten Modigliani en Brumberg enkele assumpties, die in de tekst onderlijnd zijn. Ze gingen ervan uit dat het individu in zijn eindige levensloop 3 fasen kent. De eerste fase (van 0 tot S jaar) loopt gelijk met de educatie, de tweede fase (van S tot N jaar) staat gelijk aan werken en de derde fase (van N tot T jaar) is de pensionering. Over deze drie fasen is er geen onzekerheid, maw het individu weet wanneer hij op pensioen vertrekt en wanneer hij zal sterven. De eerste fase wordt voor de eenvoud uit het model weggelaten waardoor de 0 op de x-as van de grafiek overeenkomt met de leeftijd waarop het individu de arbeidsmarkt toetreedt. Het is dus slechts tijdens de periode van 0 tot N jaar dat de consument arbeidsinkomen, voorgesteld door Y in onderstaande figuur, verdient. Bovendien is er geen productiviteitsgroei waardoor het arbeidsinkomen constant is in deze fase. Bij pensionering zal dit inkomen echter tot 0 dalen, waardoor het lager zal zijn dan zijn toekomstig gewenste consumptie. Dit betekent dat de consument tijdens zijn actieve jaren (de tweede fase) een deel van zijn arbeidsinkomen moet sparen waardoor hij zijn vermogen, $A(t)$, ziet toenemen. Deze bereikt een piek op de pensioneringsleeftijd. Dit komt in de figuur overeen met de stijgende rechte. Men dient hierbij te vermelden dat de intrestvoet gelijk is aan nul. Eenmaal de pensionering aanbreekt en hij zijn arbeidsinkomen sterk ziet dalen, kan hij gaan ontsparen zodat hij zijn levenstandaard op

peil kan houden. Hij zal vervolgens zijn vermogen zien verminderen tot dat deze de waarde 0 bereikt op zijn sterfdatum, namelijk het jaar T. Dit vormt een bijkomende assumptie in het levenscyclusmodel: er is geen erfenismotief waardoor alle middelen volledig opgebruikt worden. Dit vertaalt zich in het feit dat het individu enkel een vermogen kan opbouwen door zelf te sparen en niet door te erven. In de figuur wordt dit vermogen voorgesteld door de dalende rechte. Volgens de theorie van Modigliani is het belangrijkste motief om te sparen dan ook de noodzaak om de consumptie constant te houden. Dit noemt men in de literatuur levenscyclussparen. Om dit gedrag van sparen en ontsparen te kunnen stellen, werden er nog andere veronderstellingen in dit basismodel gemaakt. Zo stelden de auteurs dat het individu zijn stroom van inkomsten Y over zijn levenscyclus kent (er is dus opnieuw geen onzekerheid) en dat hij toegang heeft tot een perfect werkende kapitaalmarkt. Onder deze assumpties beweerden de auteurs dat een perfect geïnformeerd, rationeel en vooruitziend individu zijn consumptie C^* , of eerder het marginale nut ervan, over zijn levensloop constant wenst te houden. Dit betekent dat in tijden waarin een euro aan extra consumptie minder nut oplevert er minder geconsumeerd zal worden. Op deze manier maximaliseert het individu zijn nut over zijn levensloop. Dit belangrijk model staat bekend als het levenscyclusmodel van Modigliani, ofwel the one-consumption-good life-cycle model. Dit kan geïllustreerd worden aan de hand van de volgende figuur:

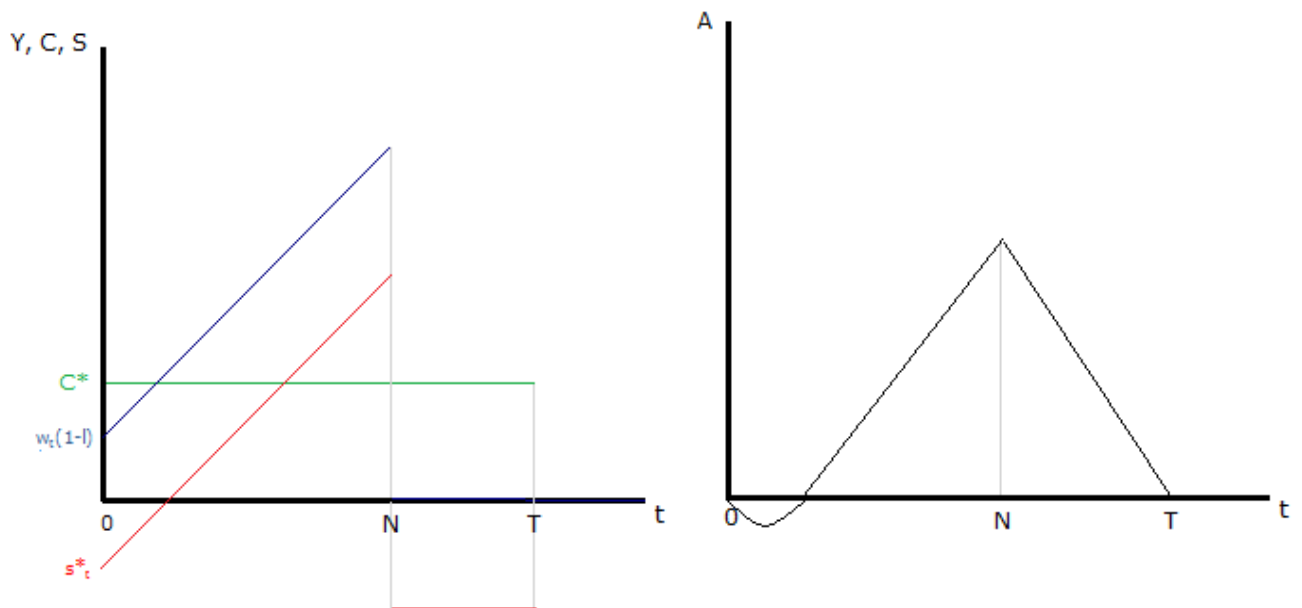
Figuur 1: Sparen en ontsparen over de levenscyclus zonder productiviteitsgroei

Bron: Pistaferri (2009), eigen bewerking

In de vorige paragraaf hebben we het spaargedrag en de vermogensopbouw van een individu besproken met de veronderstelling dat er geen productiviteitsgroei is. Dit is echter niet realistisch aangezien in de werkelijkheid het loon van een individu vaak stijgt naarmate hij ouder wordt. In onderstaande grafiek illustreren we de effecten van een productiviteitsgroei. We gaan ervan uit dat het loon jaarlijks een constante groei, g , kent. Dit kan voorgesteld worden aan de hand van de formule $w_t = w_0(1+g)^t$ waarbij $g > 0$ en w_0 het loon op tijdstip 0 is. Indien het arbeidsaanbod $1-l$ (=het percentage van elk tijdstip dat gewerkt wordt, l =het percentage van elk tijdstip besteed aan vrije tijd), met $0 \leq l \leq 1$, gegeven is op elk tijdstip t dan zal het arbeidsinkomen $y_t = (1-l)w_t(1+g)^t$ stijgen met t . Dit komt overeen met de blauwe licht exponentiële lijn in de grafiek. Het arbeidsinkomen bereikt een piek op de pensioneringsleeftijd N , waarna het abrupt tot 0 daalt. Het verloop van dit arbeidsinkomen en de wens om een constant consumptieniveau C^* te handhaven, bepaalt op zijn beurt het sparen s^* (de rode rechte). Zoals op de grafiek te zien valt, zal deze bij de toetreding tot de arbeidsmarkt negatief zijn doordat het gewenste consumptieniveau het verdiende arbeidsinkomen overtreft. Het individu zal in deze periode moeten lenen om in zijn consumptie te kunnen voldoen. Naarmate dat het arbeidsinkomen stijgt, zal het sparen mee stijgen. Bij pensionering zal deze echter een constante negatieve waarde aannemen omdat het arbeidsinkomen onbestaande is. Het is op dit moment dat het individu begint te ontsparen. Een belangrijk gevolg van dit variabel loon is dat het vermogen A van een individu dat begint te werken negatief kan zijn. Het zal nadien echter stijgen en zijn maximum bereiken bij $t=N$. Wanneer het individu op pensioen vertrekt zal het vermogen beginnen dalen en gelijk worden aan nul bij $t=T$. Dit komt doordat er in dit model ook de assumptie gemaakt wordt dat er geen erfenismotief is. Ook de veronderstelling dat het individu toegang heeft tot een perfect werkende kapitaalmarkt is noodzakelijk aangezien het hierdoor mogelijk wordt om het marginale nut van consumptie constant te houden doorheen de levenscyclus.

Figuur 2: Sparen en ontsparen over de levenscyclus met productiviteitsgroei

Bron: Eigen bewerking, persoonlijke communicatie

Hiernaast is het bovendien onrealistisch om te stellen dat een individu zijn levenspatroon perfect kan voorspellen. Indien men onzekerheid toelaat, komt er een bijkomend spaarmotief bij, namelijk voorzorgsparen. Dit houdt in dat individuen een geldbuffer aanleggen om bestand te zijn tegen onverwachte gebeurtenissen zoals een negatieve inkomensschok of een hoger dan gepland consumptieniveau.

In de volgende paragraaf beschrijf ik de resultaten van verscheidene auteurs in verschillende landen die de levenscyclushypothese van Modigliani hebben getoetst in empirisch onderzoek. Ze wilden onderzoeken of individuen effectief hun consumptie afvlakken doorheen de jaren om zo hun levensstandaard constant te houden.

1.2 Internationaal onderzoek: De retirement-consumption puzzle

Hamermesh (1984) schreef de eerste paper waarin bewijs werd gegeven dat in de VS individuen niet genoeg spaarden om hun levensstandaard constant te houden bij pensionering. In dit onderzoek werd enkel gekeken naar gepensioneerde huishoudens. Om als gepensioneerd bestempeld te worden moest het huishouden aan twee voorwaarden voldoen. Zo mocht ze geen arbeidsinkomen in het laatste jaar verdienen hebben en mocht ook geen enkel van de twee partners gewerkt hebben. Voor deze studie werd de Retirement History Survey van de jaren 1973 en 1975 geanalyseerd. In het jaar 1973 hadden de respondenten een leeftijd tussen de 62 en 67 jaar, terwijl dit in het jaar 1975 gesitueerd was tussen de 65 en 69 jaar. De auteur kwam tot zijn conclusie

door de verhouding C^*/Y^* te berekenen, waarin C^* de totale consumptie-uitgaven in het jaar 1973 (of 1975) en Y^* de beschikbare middelen voorstellen. Deze middelen bestaan uit de reële waarde van het financieel vermogen omgezet in een annuïteit met een reële intrestvoet van 2%, de geïndexeerde sociale zekerheidsuitkering en een vaste nominale pensioenuitkering in het jaar van de studie. Voor het merendeel (54% in 1973 en 53% in 1975) van de respondenten tussen de 65 en 69 jaar was deze verhouding groter dan 1,1 in beide jaren. Dit betekent dat hun consumptie-uitgaven tijdens deze gepensioneerde jaren groter zijn dan hun beschikbaar inkomen waardoor ze moeten ontsparen. Dit ligt dus in lijn met de levenscyclushypothese van Modigliani. Het probleem is echter dat deze verhouding van C^*/Y^* in de eerste jaren na pensionering veel te hoog ligt waardoor het onmogelijk zal zijn om hetzelfde consumptieniveau te handhaven gedurende de ganse pensionering tot het overlijden. Een mogelijke oplossing kan zijn de totale consumptie-uitgaven in de loop van de pensionering aan te passen waardoor de levensstandaard daalt. Deze bevinding sluit dan ook niet aan met Modigliani's theorie. Echter kiest meer dan de helft van de Amerikaanse huishoudens die zowel deelnamen aan de survey van 1973 als van 1975 deze optie en vermindert zijn consumptie-uitgaven met ongeveer 10% in de eerste twee jaar na pensionering. Een kleine groep, namelijk 9%, kiest er voor om de arbeidsmarkt opnieuw te betreden. Hoewel Hamermesh de mogelijke consumptieval bij de overgang van werk naar pensionering niet in detail bespreekt, is dit werk toch interessant aangezien het heeft aangetoond dat gepensioneerden onvoldoende sparen om hun levensstandaard te handhaven. Dit heeft de toon gezet voor verder onderzoek.

Doorheen de jaren sloten verscheidene andere auteurs (Banks, Blundell, & Tanner, 1998; Bernheim, Skinner, & Weinberg, 2001) zich aan bij de conclusie van Daniel Hamermesh en verwierpen ze de levenscyclushypothese. Deze onderzoekers onderzochten de consumptie-uitgaven van de bevolking in verschillende landen zoals onder andere de VK en de VS. Zij stelden een consumptieval op het moment van de pensionering vast. Dit fenomeen staat beter bekend als de "retirement-consumption puzzle".

Bernheim et al. (2001) vonden op basis van de Panel Study of Income Dynamics voor de VS over de periode 1978 tot 1990 weinig bewijs dat huishoudens sparen om het effect van voorspelbare gebeurtenissen die het inkomen aantasten, zoals pensionering, op te vangen. Dit druist in tegen het levenscyclusmodel, dat stelt dat individuen vooruitziend zijn. De onderzoekers ontdekten dat Amerikaanse huishoudens hun consumptie, gedefinieerd als uitgaven voor voedsel (geconsumeerd binnenshuis en buitenshuis) en huurpijs van de woning, met gemiddeld 14% verminderen berekend over een periode van vier jaar (vertrekkend van twee jaar voor pensionering tot twee jaar na

pensionering). De definiëring van consumptie was tevens de grootste beperking van het onderzoek want enkel voedseluitgaven (met minder nadruk op de huurprijs) werden in detail bekeken. Voorts werd een huishouden als gepensioneerd bestempeld indien geen enkel huishoudlid meer dan 500 uur per jaar werkt. De grootte van de gevonden consumptieval was negatief gecorreleerd met de vervangingsvoet. Deze vervangingsvoet wordt gedefinieerd als de verhouding van pensioen- en sociale zekerheidsuitkeringen in de drie eerste jaren na pensionering ten opzichte van arbeidsinkomen in de drie laatste jaren voor pensionering. Het zijn vooral de huishoudens in het laagste vervangingsvoetkwartiel die het hardst getroffen worden. Dit betekent dat huishoudens met minder genereuze pensioen- en sociale zekerheidsuitkeringen een grotere discontinuïteit kennen bij pensionering. Zo vindt er bij hen een substantiële en significante daling van 56,5% in consumptie-uitgaven in de twee eerste jaren na pensionering plaats. Ongeveer de helft van deze val (24%) gebeurt al in het eerste jaar na pensionering. Dit houdt met andere woorden in dat het effect van pensionering op consumptie niet onmiddellijk gebeurt. De huishoudens in het vierde vervangingsvoetkwartiel kennen daarentegen slechts een vermindering van 20% inzake consumptie-uitgaven twee jaar na pensionering. De algemene trend die de auteurs trokken, is dat hogere vervangingsvoetkwartielen geassocieerd worden met kleinere verminderingen in consumptie bij pensionering. Een verklaring kan zijn dat voorafgaand aan de pensionering weinigen, en enkel de rijkere, zich bezig houden met het berekenen van een persoonlijk optimale spaarratio, rekening houdend met onzekerheden over toekomstige rentes, inkomensstromen, gezondheid, ... Pas bij hun pensionering kijken ze naar hun financiële situatie en stellen ze hun consumptie bij zodat deze aansluit bij hun huidige middelen. Dit noemt men "myopic behavior" ofwel niet-vooruitziend spaargedrag. Meestal zal dit in dalende richting zijn. Een andere mogelijkheid is "mental accounting". Hierin verschillen individuen in zelfdiscipline waardoor ze hun huidig inkomen volledig opgebruiken om zo een hoger consumptieniveau te halen in plaats van te sparen. Dit komt omdat mensen een hogere waarde hechten aan onmiddellijke voldoening. Dit was voor de auteurs bewijs dat individuen een gebrek hadden om vooruit te kijken en de val in resources die gepaard gaat met pensionering niet zagen aankomen.

Nadien gingen ook Haider en Stephens (2007) de uitdaging aan om te onderzoeken of een dergelijke puzzle bestond in de VS. Om de levenscyclushypothese te kunnen weerleggen, moesten de onderzoekers een onderscheid maken tussen de consumptieverandering bij verwachte en bij niet-verwachte pensionering. Ze waren van oordeel dat de consumptieval die te wijten was aan een onverwachte schok geen schending was van de levenscyclushypothese van Modigliani. Omwille van deze redenen gingen ze enkel testen of er ook een consumptieval optrad bij verwachte pensionering.

Om dit te toetsen, maakten de auteurs gebruik van subjectieve pensioneringsverwachtingen. Dit betekent dat Haider en Stephens beroep deden op data, namelijk de Retirement History Survey en de Health and Retirement Study, die directe vragen bevatten over de pensioneringsverwachting (bv. Wanneer verwacht de respondent op pensioen te vertrekken, met andere woorden effectief te stoppen met werken, met als antwoordcategorieën een exacte leeftijd, "weet het niet" of "nooit"). Deze vraag werd enkel gesteld aan de individuen die nog niet gepensioneerd waren, namelijk aan diegene die als huidige arbeidsmarktstatus iets anders invulden dan "gepensioneerd". De beide datasets bevragen respondenten enkel over hun consumptie-uitgaven in de categorie voedsel. De auteurs vonden, na Bernheim et al. (2001), ook bewijs van een retirement-consumption puzzle. Ze ontdekten namelijk een consumptieval van 7-11% voor werkenden die op pensioen vertrokken zoals oorspronkelijk verwacht op basis van de RHS. Volgens de levenscyclushypothese mag consumptie echter niet dalen indien het huishouden op pensioen vertrekt zoals geanticipeerd. De onderzoekers brachten echter geen verklaring naar voren waarom er een consumptieval optrad. Indien er echter geen onderscheid werd gemaakt tussen verwachte en niet-verwachte pensionering kwamen de auteurs tot twee verschillende conclusies naargelang de gebruikte dataset. Voor de Health and Retirement Study (voor de periode 1992-1996) vonden Haider en Stephens geen consumptieval, terwijl voor de Retirement History Survey (voor de periode 1969-1977) een daling van 9% te constateren was. Dit verschil kan mogelijk verklaard worden door het verschil in de bestudeerde periode. Om dit te testen gingen de auteurs hun resultaten voor beide periodes vergelijken met een andere dataset afkomstig van de Panel Study of Income Dynamics. Hierin vonden ze een consumptieval gelijk aan respectievelijk 10% voor 1970-1980 en 8,9% voor 1991-1999. Hun conclusie is dat het resultaat verkregen uit de HRS dataset een anomalie vormt die ze niet kunnen verklaren.

Banks, Blundell en Tanner (1998) besloten op basis van de Family Expenditure Survey van 1968-1992 dat er in de UK degelijk een retirement-consumption puzzle bestaat. De consumptie omschreven ze als uitgaven aan kantine en restaurantmaaltijden, transport, kleding voor volwassenen, voedsel geconsumeerd binnenshuis, huisbrandstof, persoonlijke en huishoudelijke diensten en entertainment. De auteurs zagen dat rond de gemiddelde pensioenleeftijd van 63 jaar de consumptie met 35,2% daalde. Bij deze leeftijd is ongeveer 60% van de respondenten gepensioneerd. Een significant deel van deze daling, nl. $\frac{2}{3}$, kon verklaard worden door verwachte veranderingen in het huishouden (zoals het aantal gezinsleden) en de arbeidsmarktsituatie. In de paragraaf "werkgerelateerde uitgaven" zullen we dit verder in detail bespreken. We kunnen nu echter stellen dat deze verandering in uitgaven nog steeds consistent met het behouden van een constant marginaal nut van consumptie doordat het individu ouder wordt. Dit

betekent dat werk een directe invloed op consumptie heeft. De noodzakelijke geconsumeerde hoeveelheid zal voor werkenden namelijk groter zijn dan voor niet-werkende individuen doordat er werkgerelateerde aankopen zijn. Banks et al. waren van mening dat dit consistent was met de levenscyclushypothese. Echter bleef er een deel van de consumptieval onverklaard waardoor ze bewijs vonden dat er wel een retirement-consumption puzzle bestaat. Deze zal ik in de volgende paragrafen bespreken.

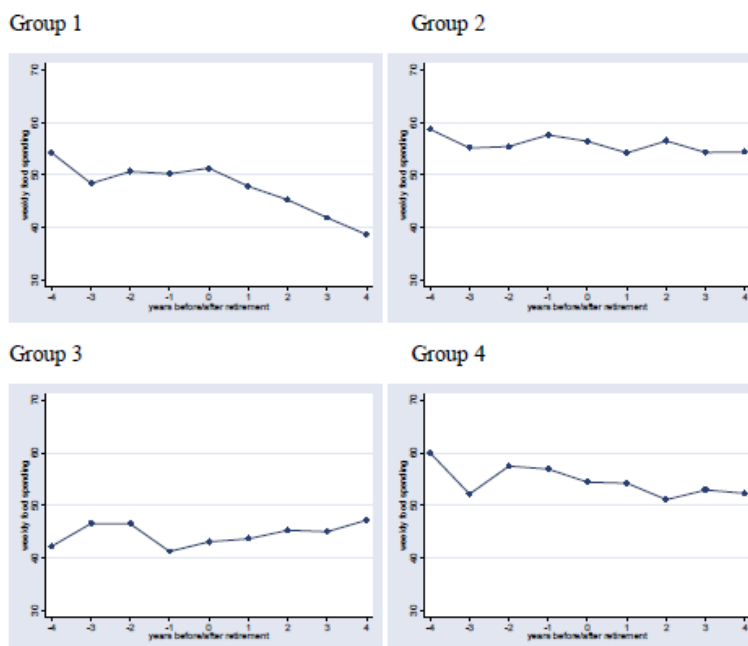
1.2.1 Onvoorzienbare negatieve schokken

Zoals reeds aangehaald bij de studie van Haider en Stephens (2007) kan het nuttig zijn om gebeurtenissen in te delen in voorzienbaar en onvoorzienbaar. Aangezien voorzienbare negatieve inkomensschokken in het levenscyclusmodel van Modigliani passen, kunnen onvoorzienbare negatieve schokken die optreden rond de pensionering mogelijk een verklaring bieden voor de retirement-consumption puzzle. Deze schokken kan men indelen in twee categorieën, namelijk schokken die te wijten zijn aan de gezondheid of aan werkverlies/ontslag. Voor beide soorten schokken verloopt de redenering analoog: omwille van de schok (bv. door ontslag of ziekte) is het individu genoodzaakt eerder op pensioen te vertrekken dan hij oorspronkelijk verwachtte. Hierdoor ziet hij zijn totale resources dalen, waardoor hij genoodzaakt is om zijn consumptie bij te stellen naar beneden. Banks et al. waren een voorstander van deze argumentatie. $1/3^{\text{de}}$ van de consumptieval, die ze niet konden verklaren door verwachte veranderingen, wijten ze dan ook aan onvoorzienbare schokken. Hierdoor had het individu zijn pensioeninkomen overschat, waardoor hij zijn consumptie-uitgaven bij pensionering moest verminderen. Dit was voor de auteurs bewijs voor het bestaan van beperkte rationaliteit.

Ook Smith (2004, 2006) onderzocht in welke mate de consumptieval gelinkt is aan onvoorzienbare schokken. Zij trok uit de British Household Panel Survey (BHPS, periode 1999-2002) een steekproef mannen met leeftijd tussen de 45 en 64 jaar. Het doel van haar onderzoek was de ervaring van pensionering te vergelijken bij individuen die vrijwillig op pensioen vertrokken met degene die onvrijwillig vertrokken. Om de pensionering als vrijwillig of onvrijwillig te typeren maakte Smith enkele assumpties. Zo werden de respondenten die op (Groep 1), voor (Groep 2) of na (Groep 3) de wettelijke pensioenleeftijd de arbeidsmarkt verlieten en zichzelf onmiddellijk als gepensioneerd rapporteren in de groep van vrijwillige pensionering ingedeeld. Echter degene die de arbeidsmarkt voor de wettelijke pensioenleeftijd van 65 jaar verlieten en bovendien de pensionering ingingen vanuit een niet-tewerkstelling (zoals werkloos of ziekte) werden in de groep van onvrijwillige pensionering (Groep 4) ondergebracht. Dit onderscheid vrijwillig-onvrijwillig was belangrijk aangezien diegenen die onvrijwillig op pensioen

vertrokken eerder een negatieve vermogenschok gingen ervaren. Hierdoor zouden ze hun consumptie-uitgaven bij pensionering verminderen. Deze consumptie werd enkel gemeten aan de hand van voedseluitgaven, exclusief diervoeding, alcohol, sigaretten en maaltijden geconsumeerd buitenshuis. Dit is dus tevens ook de grootste beperking aan deze studie. Tevens onderzocht Smith ook het welzijn van de respondent aangezien dit voor meer duidelijkheid kon zorgen bij de analyse van de retirement-consumption puzzle. De BHPS bevat namelijk een vragenlijst die peilt naar de tevredenheid, het geluk en het psychologisch verdriet die de respondent ervaart. Deze drie componenten vormen dan het welzijn. Voor de vrijwillig gepensioneerden was er een kleinere daling in de voedseluitgaven. Voor groep 2 en 3 bleef het niveau zelfs constant, waardoor deze groepen (goed voor 75% van de totaal vrijwillig gepensioneerden) de levenscyclushypothese van Modigliani volgen. Echter bij zowel groep 1 als groep 4 daalden de voedseluitgaven met respectievelijk 17% en 10%. Onderstaande grafiek toont het verloop van de voedseluitgaven voor de verschillende groepen rond de leeftijd van pensionering.

Figuur 3: Gemiddelde wekelijkse voedseluitgaven (£)

Bron: Smith (2004), p.23

Voor beide groepen is de oorzaak van deze val echter verschillend en kan men verklaren door naar hun welzijn te kijken. De respondenten uit groep 4 verklaarden namelijk dat hun welzijn mee daalde. Dit betekent dat ze onvrijwillig op pensioen moesten vertrekken waardoor ze een negatieve vermogenschok ervoeren. Voor groep 1 moet de verklaring verder gezocht worden omdat hun welzijn niet mee veranderde. Een mogelijke verklaring

is dat een deel van deze individuen langer wilden werken maar verplicht werden de arbeidsmarkt te verlaten omwille van leeftijdsdiscriminatie. Doordat anti-leeftijdsdiscriminatiewetten niet bestaan, oordelen deze individuen het onwaarschijnlijk dat ze nog werk zullen vinden. Een andere verklaring is dat er een substitutie van consumptie door vrije tijd plaatsvindt. Dankzij de toename in vrije tijd kunnen gepensioneerden meer tijd besteden aan onder andere het klaarmaken van voedsel. Hierdoor zullen de voedseluitgaven dalen maar blijven de respondenten wel even gelukkig en tevreden over hun leven. Dit fenomeen wordt in de paragraaf "zelfproductie" uitvoerig besproken. Hierbij rijst echter de vraag waarom deze substitutie enkel optreedt bij deze groep, waardoor deze verklaring minder waarschijnlijk is.

Hurd en Rohwedder (2003) wilden op basis van de Health and Retirement Study (HRS) van het jaar 2000 en de Consumption and Activities Mail Survey van 2001 (CAMS) nagaan of individuen in de VS hun pensioensinkomen effectief overschatten zoals Banks et al. (1998) aanhaalden. Deze stelling staat in schril contrast met de levenscyclushypothese die stelt dat individuen vooruitziend zijn. Om deze theorie te testen gingen Hurd en Rohwedder in hun onderzoek na of de verwachte daling in consumptie bij de respondenten overeenkwam met de werkelijke daling die ze bij pensionering ervoeren. Pensionering werd in dit onderzoek rechtstreeks bevraagd door middel van de vraag "Bent u gepensioneerd?". Op basis van deze vraag werden de respondenten onderverdeeld in niet-gepensioneerd en gepensioneerd, waarna ze respectievelijk vragen beantwoordden over de verwachte en actuele consumptie. Deze consumptie werd in dit onderzoek breed gedefinieerd. Zo werden uitgaven voor verschillende categorieën in beschouwing genomen, nl. voor vakanties en trips; kleren; voedsel en dranken, herstellingen en huishoudelijke producten; entertainment, sport en hobby's en als laatste categorie auto-uitgaven. Minstens 86% van de respondenten verwachtten in het algemeen in één van deze categorieën een daling of geen verschil in hun consumptie-uitgaven. De hoofdconclusie van dit onderzoek was dat de consumptieval inderdaad voorzien werd. Bovendien was de actuele vermindering (gemiddeld 13,8%) kleiner dan de verwachte (gemiddeld 20,1%). In een volgend onderzoek (2006) gebaseerd op 2 golven van de CAMS, namelijk die van 2001 en 2003, kwam de actuele gemiddelde vermindering op 12,9% te liggen terwijl de verwachte op gemiddeld 13,3% geschat werd. De auteurs merkten tevens op dat slechts bij de helft (52%) van de respondenten effectief een daling waargenomen werd. Voor 36% bleven de consumptie-uitgaven constant. In het onderzoek van 2006 gingen de auteurs na waarom er een consumptieval optrad, en of de mate van consumptieval mogelijk gelinkt was aan het vermogen of de gezondheidstoestand van de respondent. Zo deelden de auteurs op basis van het inkomen de respondenten in in kwartielen. Het zijn de mensen

in het laagste inkomenskwartiel die de grootste actuele consumptievermindering ervaren. Dit kan er mogelijk op wijzen dat degene die beter af zijn meer blijven uitgeven, terwijl de anderen meer gaan investeren in thuisproductie. Een mogelijke verklaring is dat degene in de lagere inkomenskwartielen niet genoeg hebben gespaard waardoor ze hun consumptie bij pensionering moeten bijstellen. Dit betekent dus dat zij "liquidity constrained" zijn. De cijfers van Hurd en Rohwedder tonen namelijk aan dat de huishoudens in de lagere inkomenskwartielen een kleinere consumptievermindering verwachten waardoor ze hun consumptie bij pensionering niet goed inschatten. Ook voor de onafhankelijke variabele "gezondheid" konden de auteurs enkele duidelijke conclusies trekken, nl. 68% van de respondenten die hun gezondheid als belangrijke reden om op pensioen te vertrekken aangaven, ervoeren een actuele daling van 25%. Dit stond tegenover een daling van 11% voor degene die hun gezondheid niet als reden voor pensionering aangaven. Mensen die een gezondheidsprobleem kennen, zullen namelijk eerder op pensioen vertrekken waardoor hun middelen onverwachts dalen. Omwille hiervan zullen ze hun uitgaven bijstellen, waardoor ze een grotere actuele daling kennen dan de individuen die niet sukkelen met hun gezondheid. Een beperking van deze aanpak is dat het moeilijk is om de gezondheidsproblemen in te delen in verwacht en niet-verwacht. Indien ze verwacht werden, zouden de respondenten hiermee namelijk rekening houden. Als uiteindelijk besluit stellen Hurd en Rohwedder dat de reden voor de daling niet gezocht moet worden in onvoorzienbare shocks maar in andere mechanismen die geassocieerd zijn met pensionering. Mogelijkheden van dergelijke mechanismen zouden de stijging van thuisproductie zijn of de stopzetting van werkgerelateerde aankopen kunnen zijn (zie verder). Bij beide verklaringen treedt er een val in uitgaven op. De auteurs kunnen echter geen eenduidige reden voor de consumptieval geven. Voor volgend onderzoek raden ze echter wel aan om een gewicht aan elk van deze mogelijke redenen toe te kennen.

Ameriks, Caplin en Leahy (2007) constateerden tevens op basis van data (de Survey of Participant Finances en de Survey of Financial Attitudes and Behavior) voor de VS dat 54,6% van de werkende huishoudens verwachten dat hun uitgaven bij pensionering zullen dalen met 25%. Slechts een klein percentage van 10% verwacht een stijging van 25% bij pensionering. Wanneer de onderzoekers keken naar de gehele steekproef van 1003 respondenten werd er een daling van 11,3% geanticipeerd. Dit werd onderzocht in het jaar 2000-2001 bij een populatie met zeer uiteenlopende leeftijden, onderverdeeld in 6 leeftijdscategorieën (jonger dan 35, 35-44, 45-54, 55-64, 65-74, 75+). Bovendien toonden hun onderzoek ook aan dat degenen die al gepensioneerd zijn een kleinere val kennen dan wat de werkenden verwachten. Net zoals Hurd en Rohwedder vergeleken Ameriks et al. de verwachte consumptieniveaus bij de bijna gepensioneerden en de

actuele consumptieniveaus bij de pas gepensioneerden. Zoals al vermeld anticipeerde ongeveer 55% een val, terwijl slechts 40% effectief een val in consumptie-uitgaven van 4,6% meemaakte. Dit betekent dat de werkelijke consumptieval 6,4 procentpunt lager lag dan oorspronkelijk verwacht werd. Ook kende 20% een stijging in consumptie-uitgaven, hoewel slechts 10% dit verwacht had. Een grote beperking van dit onderzoek was de afwezigheid van definiëring van consumptie. Aan de respondenten werd namelijk gevraagd met hoeveel ze verwachtten dat hun consumptie ging dalen en met hoeveel het effectief gedaald was. Zo kan het zijn dat sommige respondenten bepaalde categorieën (zoals hypotheekleningen) wel opnemen en andere niet. Een andere conclusie dat de auteurs trokken is dat er een correlatie tussen het vermogen en de consumptieval bestaat. Zo kennen de armere huishoudens een grotere val. Dit zou te wijten kunnen zijn aan verschillende preferenties om te sparen voor pensionering of aan een liquiditeitsval. Degene die een hoger relatief niveau van consumptie bij pensionering wensen, zullen in hun werkende jaren meer vermogen accumuleren zodat ze ervoor kunnen betalen. Anderen zullen hun huidig inkomen volledig opgebruiken, waardoor ze niet sparen en geen vermogen opbouwen. Een andere verklaring zijn de verschillen in zelfcontrole, zoals we bij Bernheim et al. (2001) al hebben aangehaald. Huishoudens met minder zelfcontrole sparen minder waardoor ze hun consumptie zien dalen bij pensionering. De cijfers die Ameriks et al. vonden zijn lager dan die van Hurd en Rohwedder. Dit komt doordat beide onderzoeken een verschillende dataset gebruikten. De data die Ameriks et al. gebruikten, bestaat namelijk uit meer vermogende huishoudens. De respondenten genieten bijvoorbeeld van een hogere scholingsgraad, hebben een hoger dan gemiddeld arbeidsinkomen en zijn eigenaar van een woning in plaats van deze te huren. Hierdoor zijn hun conclusies niet representatief voor de hele bevolking.

Miniaci, Monfardini en Weber (2003) kwamen voor Italië tot dezelfde conclusie als Hurd en Rohwedder. Miniaci et al. onderzochten dit aan de hand van de Survey on Household Income and Wealth in het jaar 1991. In deze survey wordt onder andere informatie over inkomen en verwachtingen bevroegd. Aan de respondenten geboren tussen 1936 en 1946 werd er gevraagd wat hun verwachtingen waren over hun eerste pensioensinkomen ten opzichte van hun laatste loon. Zo verwachtten bedienden een netto vervangingsvoet tussen de 76-79%, terwijl zelfstandigen een verwachting hebben van 65%. Miniaci et al. concludeerden dat de verwachtingen nauw aansloten bij het werkelijk percentage, nl. 73-80% voor bedienden en 58% voor zelfstandigen voor het jaar 2000. Dit betekende dat de respondenten niet verrast werden door een negatieve inkomensschok bij pensionering. Dit kan omdat deze steekproef de grote pensioenhervormingen van de jaren 1990 niet heeft meegemaakt.

Blau (2008) vond op basis van de Health and Retirement Study voor de periode 1992-2004 voor de minderheid van Amerikaanse huishoudens (22%) een val van gemiddeld 15,7% in consumptie bij pensionering, terwijl het consumptieniveau voor de andere ongeveer gelijk bleef. Deze consumptieval linkte hij in de eerste plaats aan onverwachte negatieve schokken zoals ziekte of een onverwacht ontslag. Echter was deze oorzaak niet voldoende om de volledige val te verklaren. Net zoals Hurd en Rohwedder, impliceert Blau dat individuen een grotere val in consumptie-uitgaven kennen indien zij omwille van negatieve schokken op pensioen vertrekken. Hieruit volgt dat individuen die geen consumptieval ervoeren hoogstwaarschijnlijk op pensioen vertrokken zoals gepland. Aangezien onverwachte negatieve schokken de consumptieval niet volledig kunnen verklaren, raadt de auteur aan om naar bijkomende verklaringen te zoeken. Een mogelijke bijkomende verklaring kan de overschakeling naar thuisproductie zijn. Dit wordt in de volgende paragraaf uitvoerig geanalyseerd.

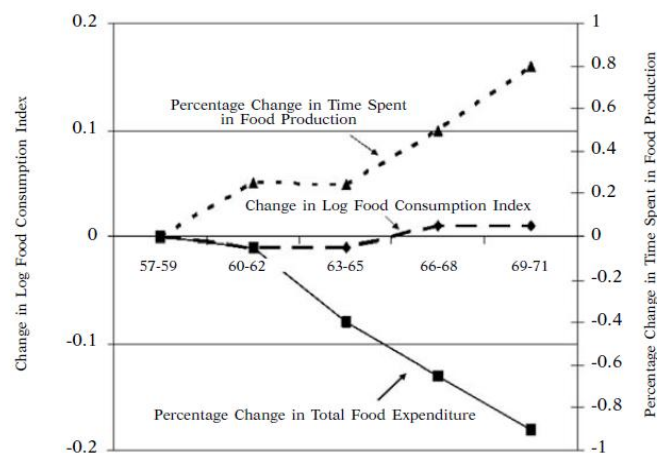
1.2.2 Zelfproductie

Een andere verklaring voor de consumptieval is te vinden in het feit dat gepensioneerden hun eigen voedsel zelf produceren. Wanneer werkenden op pensioen vertrekken, hebben ze meer vrije tijd. Hierdoor daalt hun marginaal nut van vrije tijd, waardoor de opportuniteitskost van thuisproductie vermindert. Dit betekent dat gepensioneerden meer producten thuis kunnen produceren. Een andere mogelijkheid is dat gepensioneerden goederen tegen betere prijzen aankopen doordat ze prijzen gaan vergelijken. Dit betekent dat huishoudens hun consumptie-uitgaven verminderen maar niet hun consumeerde hoeveelheid.

Dit werd bevestigd door Aguiar en Hurst (2005) die dit in de VS onderzochten. Zij maakten gebruik van een populatie van 30 000 individuen die overeenkwam met ongeveer 15 000 huishoudens. De gepoolde data was afkomstig van de Continuing Survey of Food Intake of Individuals voor de jaren 1989-1991 en 1994-1996. De respondenten moesten hun gemiddelde uitgaven per week voor voedsel gekocht in supermarkten voor consumptie thuis en tevens voedsel gekocht en geconsumeerd in restaurants, fast-food ketens en cafetaria's voor de 3 afgelopen maanden meedelen. Tevens hielden de huishoudens een dagboek bij waarin de totale voedselinname gedurende een periode van 24 uur werd neergeschreven. Hiernaast werd er gebruikgemaakt van een bijkomende studie (National Human Activity Pattern Survey) om na te gaan hoeveel tijd het huishouden spendeert aan thuisproductie. Aguiar en Hurst wilden de link tussen voedseluitgaven, tijd gespendeerd aan voedselproductie en voedselconsumptie (gemeten in calorieën of vitaminen) onderzoeken voor huishoudens met een hoofd tussen de 57 en 71 jaar. Voedselproductie werd gedefinieerd als winkelen voor voedsel en maaltijden bereiden. De auteurs zien dat (zelfgerapporteerde)

gepensioneerden ongeveer 42% meer tijd spenderen aan shoppen dan niet-gepensioneerden en 54% meer tijd aan het bereiden van maaltijden. Huishoudens met een mannelijk gepensioneerd hoofd spenderen gemiddeld 17% minder geld aan totale voedseluitgaven dan hun niet-gepensioneerde tegenhangers. Voor de subcategorie "voedsel geconsumeerd binnenshuis" is deze vermindering gelijk aan 15% en voor de andere categorie "voedsel geconsumeerd buitenshuis" is dit 31%. Hoewel er een daling is in uitgaven, stijgt de tijd gespenderd aan thuisproductie met pensionering. Zo spenderen gepensioneerde individuen 53% (=18 minuten/dag) meer tijd aan voedselproductie per dag dan hun niet-gepensioneerde tegenhangers. Indien de auteurs de voedselproductie meer in detail bekijken, zien ze dat gepensioneerden respectievelijk 42% en 54% meer tijd besteden aan winkelen voor voedsel en maaltijden bereiden. Ze vonden met andere woorden een daling in de voedseluitgaven, maar geen bewijs van een daling in kwantiteit of kwaliteit van voedselconsumptie. Kwaliteit werd onder andere gemeten aan de hand van maatstaven zoals calorieën, vitamine A, vitamine C, vitamine E, calcium, gesatureerde vetten, cholesterol en proteïnen. De hypothese was dat gepensioneerden hun dieet veranderden van vitaminerijk voedsel naar vet en cholesterol. Dus indien de vermindering in uitgaven een val in actuele consumptie voorstelde, zou er ook een verslechtering zijn van de kwaliteit. Dit werd echter niet bevestigd aangezien gepensioneerde huishoudens zelfs meer vitaminerijk voedsel en minder cholesterol verbruiken. Hun besluit is dat gepensioneerden meer tijd aan het bereiden van een maaltijd spenderen omdat ze minder gekochte producten gebruiken. De auteurs wijzen erop dat het mogelijk is dat voedseluitgaven en voedselconsumptie sterk van elkaar verschillen. Hun besluit is dat er geen puzzle is indien men een onderscheid maakt tussen consumeerde hoeveelheid en consumptie-uitgaven. Onderstaande grafiek toont dit verband goed aan:

Figuur 4: Voedseluitgaven vs voedselconsumptie

Bron: Pistaferri (2009), p. 48

Een volgend onderzoek van Aguiar en Hurst (2007) wees uit dat gepensioneerden meer de prijzen vergelijken waardoor ze goedkoper uit zijn. Dit zal dus ook een kloof drijven tussen consumptie-uitgaven en consumeerde hoeveelheid. Deze kloof wordt groter naarmate de prijs van tijd stijgt. Hierdoor zullen individuen van middelbare leeftijd grotere uitgaven en een kleinere consumptie kennen. Voor werkenden is de kost van tijd namelijk hoger waardoor de shopintensiteit lager ligt. Uit de data konden de onderzoekers concluderen dat een verdubbeling van de shoppingfrequentie ervoor zorgt dat de prijs voor een bepaald goed met 10% daalt. Hun besluit was dat de betaalde prijzen een omgekeerde U-curve volgen. Huishoudens in hun vroege 40 betalen respectievelijk 6% en 8% meer dan huishoudens in hun vroege 20 of late 60. Dit komt doordat 40-jarigen een hogere opportuniteitskost van tijd hebben. De twee andere groepen hebben een lagere opportuniteitskost van tijd waardoor ze meer tijd gaan spenderen aan winkelen om de prijs van een bepaald goed te verlagen (bv door meerdere winkels te bezoeken om telkens van de huidige promoties te genieten, kortingsbonnen uit te knippen of winkel in grote warenhuizen ipv de lokale supermarkt).

Miniaci, Monfardini en Weber (2003) vonden op basis van de Survey in Family Budgets voor de periode 1985-1996 dat in Italië de thuisproductie van voedsel en andere goederen bij pensionering een significante stijging kent. Dit concludeerden de onderzoekers doordat de uitgaven voor voedsel geconsumeerd buitenshuis continu daalden, terwijl de uitgaven voor voedsel geconsumeerd binnenshuis stegen tot en met de leeftijd van 70 jaar. Hierdoor concluderen ze dat er geen abrupte val in totale niet-duurzame consumptie-uitgaven is bij pensionering.

Lührmann (2007) vond voor Duitsland op basis van de EVS voor de periode 1978-1998 een daling van 17% voor de uitgaven van niet-duurzame goederen bij pensionering. Het huishouden werd als gepensioneerd bestempeld indien het pensioeninkomen de belangrijkste bron van inkomsten is, dit komt overeen met een leeftijdsinterval van tussen de 56 en 64 jaar. Nadien is de onderzoekster gaan kijken of deze vermindering ook effectief overeenkwam met een consumptieval. Dit deed ze door het tijdsbestedingsonderzoek "Zeitbudgeterhebung" te gebruiken voor de jaren 1991/1992 en 2001/2002. Ze ontdekte dat gepensioneerde huishoudens ongeveer 82 extra minuten per dag (stijging van 33%) aan thuisproductie wijdden. Thuisproductie werd in haar onderzoek gedefinieerd als koken en maaltijden bereiden; kleren wassen en herstellen; onderhoud, herstellingen en kuisen van het huis en tuin; zorgen voor kinderen en oudere mensen en als laatste winkelen. Dit betekent dat de val in uitgaven (deels) gecompenseerd wordt door de stijging van consumptie van zelfgeproduceerde producten

en diensten. Vooral in de categorieën koken, tuinieren en papierwerk vond Lührmann een stijging. In tegenstelling tot andere onderzoeken vond de auteur geen significant bewijs dat gepensioneerden meer tijd besteden aan winkelen, de was of schoonmaken. Ook zij concludeert dat de retirement-consumption puzzle niet opgelost kan worden met slechts één oorzaak.

1.2.3 Werkgerelateerde uitgaven

Een laatste mogelijke verklaring voor de retirement-consumption puzzle is de stopzetting van werkgerelateerde uitgaven. Het kan zijn dat er een bepaald niveau van consumptie bestaat dat geassocieerd wordt met werken, zoals de kosten voor werkkleren en het transport van en naar het werk. Deze uitgaven stoppen eenmaal het individu op pensioen vertrekt. Dit betekent dat de geobserveerde uitgaven dalen, terwijl het marginale nut van consumptie afgevlakt wordt. Bovendien wordt dit effect versterkt door het feit dat bepaalde goederen voor gepensioneerden gesubsidieerd worden.

Meerdere factoren zouden aan de basis kunnen liggen van deze consumptiedaling. De eerste reden zou een daling in werkgerelateerde uitgaven kunnen zijn. Deze omvatten transportkosten van en naar het werk, buitenshuis geconsumeerde maaltijden, werkkledij en uitgaven voor huishoudelijke diensten. Volgens een Brits onderzoek, uitgevoerd door Banks et al. (1998), stonden deze uitgaven voor 2/3 van de consumptieval in. Zij onderzochten dit door te analyseren of er een verschil was in consumptieval bij gepensioneerden en werklozen. Ze wilden namelijk nagaan of pensionering een bijkomend effect heeft op de verandering van het consumptieniveau. Hun bevindingen waren treffend. Bij gepensioneerden vindt er namelijk een consumptieval van 35,2% plaats terwijl dit slechts "22,7%" bij werklozen is. Dit komt doordat de werklozen kosten maken bij het zoeken naar werk die overeenkomen met werkgerelateerde uitgaven. De auteurs concludeerden echter dat er ook een terugval in de consumptie bij primaire goederen, zoals voedsel geconsumeerd thuis, optrad. Volgens hen waren onverwachte inkomensschokken de oorzaak van de rest van de daling. Dit is al besproken geweest in de paragraaf "onvoorzienbare negatieve schokken".

Miniaci, Monfardini en Weber (2003) bewezen tevens dat de consumptie-uitgaven van werkgerelateerde goederen dalen rond de leeftijd van pensionering (=pensioeninkomen is het hoofdinkomen) in Italië. Deze werkgerelateerde goederen werden gedefinieerd als de som van maaltijden geconsumeerd buitenshuis, kleding, transport (inclusief benzine) en huishoudelijke diensten. Maaltijden geconsumeerd buitenshuis, kleren en transport vertonen een dalende trend. De uitgaven aan huishoudelijke diensten (schoonmaak, babysitting en housesitting) vertonen echter een stijgend profiel. Deze bereiken een piek

op 40 jaar, waarna ze dalen om op oude leeftijd (ongeveer 70 jaar) opnieuw sterk te stijgen.

Echter lieten Banks et al. (1998) de werkgerelateerde uitgaven (kantine en restaurantmaaltijden, transport en kleding voor volwassenen) buiten beschouwing en vonden nog steeds bewijs van een consumptieval bij de levensbenodigdheden (voedsel geconsumeerd binnenshuis en huisbrandstof). Deze daling in uitgaven aan levensbenodigdheden is voornamelijk te wijten aan een vermindering in uitgaven aan voedsel geconsumeerd binnenshuis.

1.3 Internationaal onderzoek: Geen retirement-consumption puzzle

Echter heerst er in de onderzoekswereld ook onenigheid over het bestaan van deze puzzle. Aguila, Attanasio en Meghir (2008) vonden op basis van de Consumer Expenditure Survey voor de periode 1980-2000 geen bewijs van deze retirement-consumption puzzle in de VS. Dit komt doordat zij een bredere definitie van consumptie hanteren. Aguila et al. (2008) definiëren consumptie namelijk als niet-duurzame uitgaven, terwijl bij veel andere auteurs (zie voorgaande studies) enkel voedseluitgaven in beschouwing werd genomen. Zo namen Aguila et al. (2008) de uitgaven voor voedsel geconsumeerd binnenshuis, voedsel geconsumeerd buitenshuis, tabac, kleren, schoeisel, persoonlijke verzorgingsproducten, publieke en privé transport, nutsvoorzieningen en diensten op in hun onderzoek. Zij oordelen dat de consumptie voorstellen aan de hand van voedseluitgaven een vertekend beeld van de werkelijkheid kan geven. Hoewel ze ook een val van 6% in voedseluitgaven bij pensionering (=minder dan 500 uur werk per jaar) vonden), kenden de totale niet-duurzame uitgaven geen daling. Dit komt doordat de uitgaven aan huishoudelijke en persoonlijke diensten bij de overgang van werk naar pensionering stijgen waardoor de val in voedseluitgaven gecompenseerd wordt. Hun conclusie is dus consistent met de levenscyclushypothese. Aan de studie van Aguila et al. zijn er echter enkele beperkingen. Zo geven de auteurs geen reden voor de gevonden daling in voedseluitgaven.

Ook Miniaci, Monfardini en Weber (2003) vonden uiteindelijk voor Italië geen retirement-consumption puzzle, wanneer ze controlevariabelen in hun regressieanalyse opnamen. Ze definieerde consumptie als werkgerelateerde uitgaven (zie vorige paragraaf), voedsel geconsumeerd binnenshuis, gezondheidsuitgaven, brandstof (verwarming en elektriciteit) en huisvesting (water, onderhoud maar geen huur). Voor deze niet-duurzame uitgaven vonden de auteurs een daling van 20% bij pensionering. De auteurs kozen ervoor om nadien te controleren voor de vrije tijd. Dit deden ze door rekening te houden met extra variabelen die vrije tijd konden beschrijven, namelijk het aantal werkenden in het

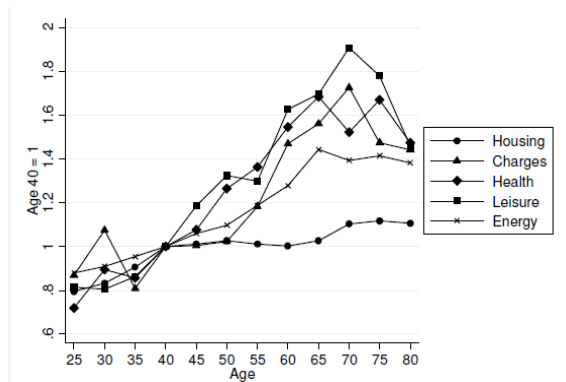
huishouden, de arbeidsmarktsituatie en het beroep van het gezinshoofd. Eenmaal ze voor deze variabelen in een regressie gecontroleerd hadden, konden ze geen abrupte val van totale niet-duurzame goederen bij pensionering vaststellen, zoals Banks et al (1998) voor het VK vonden. Het is dus mogelijk dat de eerder gevonden consumptieval bij een regressie zonder controlevariabelen verklaard kan worden door de daling van werkgerelateerde uitgaven. We zagen namelijk in de vorige paragraaf dat Miniaci et al. effectief een vermindering in deze categorie hadden geconstateerd. Een andere mogelijke verklaring is dat pas gepensioneerden in Italië genieten van een forfaitair bedrag (=lump sum payment) bij pensionering. Hierdoor wordt hun inkomen niet (of minder) aangetast waardoor ze geen consumptieval kennen. Bovendien zijn er door het samenwonen van oudere met jongere generaties sterke intergenerationele transfers waardoor consumptie-uitgaven van het huishouden bij pensionering niet aangetast worden.

1.4 Nationaal onderzoek: huidige stand van zaken voor België

Dit onderzoek staat voor België nog in haar kinderschoenen. Lefèbrve (2006) heeft hiervoor de eerste aanzet gegeven door het effect van leeftijd op uitgaven voor 10 verschillende categorieën van goederen te onderzoeken. De auteur stelt dat bij het ouder worden het consumptiegedrag verandert. Dit heeft hij onderzocht aan de hand van de huishoudbudgetenquêtes van de jaren 1979, 1988, 1996, 1997, 1999 en 2000. In totaal kwam de auteur aan 16 376 observaties. Enkel de huishoudens met een hoofd tussen de 25 en 85 jaar werden bestudeerd. De categorieën van goederen waren onder andere voedsel, privé transport, publiek transport, kleding, energie, apparatuur, huisvesting, lasten, gezondheid, vrije tijd en een restcategorie. Hij ontdekte dat sommige van deze categorieën een stijgend patroon doorheen de leeftijd meemaakten, terwijl anderen een dalende trend kenden. Tot de eerste groep behoren de uitgaven voor huisvesting, energie, gezondheid en vrije tijd. Voor huisvesting en energie komt dit door de grootte van het huis. Individuen hebben namelijk de neiging om te blijven wonen in hetzelfde huis als waarin ze hun kinderen hebben opgevoed. Eenmaal hun kinderen het huis verlaten, blijven ze met een te grote woning in vergelijking met de grootte van het huishouden achter. Het gevolg is dat de kosten voor onderhoud, verwarming en elektriciteit hoog oplopen, indien je deze per inwonend individu berekent. Bovendien treedt er ook een isolatie-effect op waardoor oudere mensen vaker thuis zijn met als gevolg een stijgende kost voor verwarming en elektriciteit. De categorieën die een vermindering in uitgaven kennen zijn onder meer privé en publiek transport, voedsel en kleding. Voor privé transport dalen de uitgaven significant vanaf de leeftijd van 70 jaar. Dit komt volgens de auteur doordat oudere huishoudens in het algemeen slechts 1 auto in plaats van twee bezitten. Tevens zijn ze minder mobiel. Deze laatste reden is ook geldig voor publiek transport. Voor voedsel moet men de verklaring zoeken in het

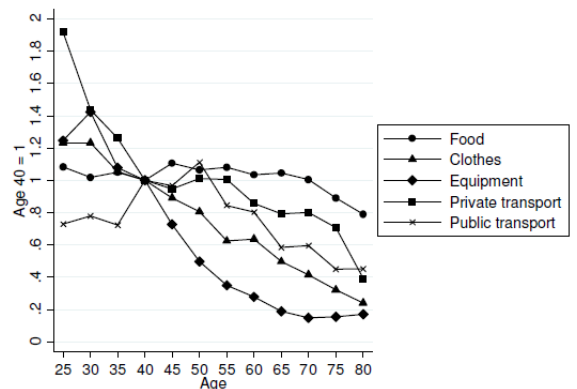
isolatie-effect. Ouderen nodigen minder vrienden uit waardoor de uitgaven dalen. Bovendien daalt ook hun behoefte aan voedsel. De uitgaven aan kleding dalen ook in functie van de leeftijd. Dit kan men interpreteren als het einde van bepaalde uitgaven geassocieerd met werk.

Figuur 5: Uitgaven die stijgen met de leeftijd

Bron: Lefèbvre (2006), p. 11

Figuur 6: Uitgaven die dalen met de leeftijd

Bron: Lefèbvre (2006), p. 13

Voor de totale consumptie-uitgaven vond Lefèbvre een dalend patroon tot de leeftijd van 40 jaar. Hierna stijgen de uitgaven tot de persoon 70 wordt, waarna ze nadien weer dalen. Deze vaststelling staat in contrast met het levenscyclusmodel van Modigliani maar ook met de "retirement-consumption puzzle". Het belangrijkste besluit dat uit dit onderzoek naar voren komt is dat consumptie in verband gebracht kan worden met de leeftijd. De beperking is dat het niet de consumptie-eval bij pensionering analyseert.

Pacolet (2006, p. 8) verwijst in zijn werk naar een studie van het HIVA (1996). Deze wees uit dat individuen niet ontspaarden na hun pensionering, in tegenstelling tot wat de levenscyclushypothese voorspelt. Dit besluit moet echter met een korrel zout genomen worden aangezien het onderzoek op een analyse van slechts 2 gezinsbudgetenquêtes (1978-1979 en 1987-1988) steunt. Hierna heeft ook Pacolet (2006) in samenwerking met Van Steenberghe dit onderzocht door gebruik te maken van de huishoudbudgetenquêtes van 1997/1998, 1999, 2000, 2001 en 2002. Hij wou namelijk de validiteit van de levenscyclushypothese nagaan door te onderzoeken of ouderen ontspaarden. Hun conclusie was dat het verband tussen leeftijd en sparen in België vrij sterk is. Ze zagen dat tussen de leeftijd van 30 en 50 jaar de spaarquote (=gemiddeld sparen gedeeld door gemiddeld inkomen) een stijgend profiel kent. Tussen de leeftijd van 55 en 65 jaar, kent de spaarquote echter een grote val van meer dan 10%. Deze periode komt overeen met het tijdstip waarin vele individuen inactief worden ten gevolge van brugpensionering, werkloosheid, arbeidsongeschiktheid en (vervroegde) pensionering. Dit betekent dat rond de leeftijd van pensionering ouderen beginnen te ontsparen. De

Belgische data lijken dus goed aan te sluiten bij de voorspellingen van het levenscyclusmodel. Hierna hebben de auteurs ook onderzoek gedaan naar het consumptiepatroon bij de geboortecohorten 1932, 1937 en 1942. Voor deze cohorten keken ze naar de overgang van de actieve naar de inactieve periode. De consumptie werd gedefinieerd als uitgaven aan voeding, drank en tabac, kleding en schoeisel, brandstoffen, onderhoudsproducten, water, elektriciteit, diensten en horeca. Ze vonden dat er weinig bewijs was voor een terugval in niet-duurzame consumptie bij de effectieve gemiddelde pensioneringsleeftijd van 57 jaar. Ze besloten zelfs dat de consumptie-uitgaven eerder leken te stijgen, met andere woorden er was geen bewijs voor een retirement-consumption puzzle. De auteurs merkten echter op dat het moeilijk was om één vast tijdstip van pensionering vast te stellen. Dit komt doordat de overgang van werk naar pensionering niet abrupt gebeurde, maar eerder over een langere periode werd uitgesmeerd. Het kan dus zijn dat individuen voor de effectieve pensionering al uit de arbeidsmarkt waren en hierdoor hun consumptieniveau wel neerwaarts hebben aangepast.

1.5 Conclusie

Na een grondige analyse van de literatuur kunnen er enkele besluiten getrokken worden. De auteurs van de besproken onderzoeken werken met verschillende definities van zowel pensionering als consumptie. Het zal dus noodzakelijk zijn om de begrippen in mijn onderzoek goed te definiëren. Om de pensionering te beschrijven, gebruiken de onderzoekers eerder de effectieve pensioensleeftijd (de leeftijd waarop mensen effectief op pensioen gaan) dan de wettelijke pensioensleeftijd. Deze effectieve pensioensleeftijd werd door de auteurs op 3 verschillende manieren bepaald. Zo rekenen Bernheim et al. en Aguila et al. huishoudens die minder dan 500 uur per jaar werken tot de gepensioneerden. Miniaci et al. en Lührmann beschouwen een huishouden als gepensioneerd indien het pensioeninkomen het hoofdinkomen is. De meerderheid van de auteurs kiezen voor nog een andere definitie van pensionering, nl. de respondent beschrijft zijn arbeidsmarktstatus zelf als gepensioneerd. In mijn onderzoek volg ik de definitie van Miniaci et al. en Lührmann.

Ook de definiëring van consumptie verschilt naargelang de auteur. Om de consumptie te meten maken alle auteurs gebruik van uitgaven aan niet-duurzame goederen. Ze kiezen hiervoor omdat de besteding vrijwel gelijk loopt met de consumptie van het goed. Duurzame goederen worden echter uit de berekening gelaten aangezien enkel de besteding gemeten kan worden maar niet de consumptie. Een duurzaam goed kan namelijk gedurende een langere periode gebruikt worden. Bovendien leggen ouderen vaak voor pensionering een stock van duurzame goederen aan. Hierdoor zal er bij

pensionering een daling zijn in uitgaven maar niet in consumptie. Indien we de totale bestedingen dan bekijken, zal er een verkeerd, misleidend negatief effect van pensionering op consumptie waargenomen worden. Eenmaal men heeft vastgelegd dat de consumptie berekend zal worden op basis van uitgaven aan niet-duurzame goederen dient er nog beslist te worden welke categorieën in beschouwing genomen gaan worden. Een deel van de auteurs (Aguiar en Hurst (2005), Haider en Stephens (2007), Smith (2006), Bernheim et al. (2001)) werkt uitsluitend met voedseluitgaven. Zo stellen Aguiar en Hurst (2005) dat voedsel een noodzakelijk goed met een kleine inkomenselasticiteit is waardoor het een goede voorspeller is voor "consumption smoothing". Dit betekent dat als gepensioneerden hun voedseluitgaven niet afvlakken doorheen hun levenscyclus, het hoogst onwaarschijnlijk is dat ze dit wel zullen doen voor andere categorieën. Haider en Stephens geven echter een andere verklaring voor deze keuze. Zij stellen dat Bernheim et al., die een belangrijke bijdrage leverden, ook enkel voedsel hadden opgenomen in hun onderzoek. Hierdoor zou het nadien makkelijker zijn om hun resultaten met die van Bernheim et al. te vergelijken. Bij andere auteurs, zoals Smith, was de keuze voor voedsel eerder gelinkt aan de gebruikte dataset. Zo analyseerde Smith de BHPS die slechts informatie bevat over een klein aantal goederen zoals voedsel, gas en elektriciteit en duurzame goederen. Smith maakte de keuze om in haar analyse enkel voedsel te bestuderen. Anders auteurs menen echter dat voedsel een beperkte maatstaf waardoor ze eerder kiezen voor een bredere definitie van consumptie. Afhankelijk van het onderzoek nemen deze auteurs onder andere ook uitgaven aan kleding, transport, brandstof, vakanties,... op in hun studie. In mijn onderzoek zal ik consumptie op verschillende manieren definiëren om zo te ontdekken in welke categorieën er een consumptieaval optreedt.

Een andere conclusie die ik uit de literatuur kan trekken is dat er gelijkaardige resultaten in de verschillende landen terug te vinden zijn. De consumptieaval situeert zich in dezelfde grootteorde (gaande van 9 tot 17%). De kleine variatie die ik terugvind is mogelijk te wijten aan de verschillen in de studies. Allereerst zijn er andere pensioensystemen in de bestudeerde landen in werking. Dit leidt tot andere pensioeninkomens en pensioenleeftijden, waardoor de consumptie beïnvloed kan worden. Bovendien is de bestudeerde periode vaak anders. Zo beschikken Haider en Stephens over data van 1968-1977, terwijl Hurd en Rohwedder met data van 2001-2003 werken. Dit betekent dat pensioenhervormingen mogelijk niet zo een grote invloed hebben op de kwestie die ik bestudeer. Ook gebruiken de auteurs verschillende datasets met andere definities van zowel consumptie als pensionering. Zo maken Haider en Stephens gebruik van de Retirement History Survey waar huishoudens hun uitgaven van de afgelopen maand moeten meedelen. Echter gebruiken Hurd en Rohwedder en in navolging ook Ameriks,

retrospectieve data. Dit betekent dat een individu moet meedelen met hoeveel zijn consumptie is gedaald toen hij op pensioen vertrok. Ook dient opgemerkt te worden dat de vermindering in uitgaven voornamelijk gelegen is in de categorieën voedsel en werkgerelateerde items. Volgens Hurst (2007) is dit de reden waarom sommige auteurs (Miniaci et al. (2003), Aguila et al. (2008), Lefèbvre 2006)) die een bredere definitie van consumptie hanteren geen consumptieval constateren. Dit komt doordat de andere categorieën geen daling in uitgaven kennen, bovendien in sommige gevallen zelfs een stijging. Hurst is er dan ook voorstander van om de naam "retirement-consumption puzzle" te veranderen in "retirement food consumption puzzle".

Deze belangrijkste bevindingen van deze literatuurstudie kunnen samengevat worden in onderstaande tabel:

Tabel 1: Overzicht van de literatuurstudie

Auteur (jaar)	Land	Definitie pensionering	Definitie consumptie	Grootte consumptieval	Verklarende factoren
Hamermesh (1984)	VS	Geen arbeidsinkomen in afgelopen jaar Partners niet werken	Totale consumptie	10%	/
Bernheim et al. (2001)	VS	< 500u/jaar werken	Voedsel + huurprijs woning	14%	Myopic behavior
Haider-Stephens (2007)	VS	Zelfgerapporteerd gepensioneerd (respondent geeft zelf arbeidsmarktstatus op)	Voedsel	7-11%	/
Banks et al. (1998)	UK	Zelfgerapporteerd gepensioneerd	Voedsel + transport + kleding voor volwassenen + huisbrandstof + diensten + entertainment	35%	Werkgerelateerde uitgaven Onvoorzienbare negatieve schokken
Smith (2004, 2006)	UK	Zelfgerapporteerd gepensioneerd	Voedsel	10-17% (bij 25% van respondenten)	Onvoorzienbare negatieve schokken
Hurd-Rohwedder (2003)	VS	Zelfgerapporteerd gepensioneerd	Vakanties + kleren + voedsel + dranken + herstellingen + huishoudelijke producten + entertainment + sport + hobby's + auto-uitgaven	13% (bij 52% van respondenten)	Zelfproductie Werkgerelateerde uitgaven
Ameriks et al. (2007)	VS	Zelfgerapporteerd gepensioneerd	Respondent kiest zelf wat hij onder consumptie verstaat	4,6% (bij 40% van respondenten)	Zelfcontrole Spaarpreferenties
Blau (2008)	VS	Zelfgerapporteerd gepensioneerd	Niet-medische consumptie-uitgaven	Voor 22% een val van 15,7%	Onvoorzienbare negatieve schokken
Aguiar-Hurst (2005)	VS	Zelfgerapporteerd gepensioneerd	Voedsel	17%	Zelfproductie

Lührmann (2007)	Duitsland	Pensioeninkomen belangrijkste bron van inkomsten	Niet-duurzame goederen	17%	Thuisproductie
Aguila et al. (2008)	VS	< 500u/jaar werken	Voedsel + tabak + kleren + schoeisel + persoonlijke verzorgingsproducten + transport + nutsvoorzieningen + diensten	Geen val	/
Miniaci et al. (2003)	Italië	Pensioeninkomen belangrijkste bron van inkomsten	Kleren + voedsel + transport gezondheidsuitgaven + brandstof (verwarming en elektriciteit) + huisvesting	Geen val indien gecontroleerd voor vrije tijd (anders 20%)	/

Bron: Eigen bewerking

Hoofdstuk 2: Methodologie

Dit hoofdstuk beschrijft de belangrijkste onderzoeksdoelstellingen, de dataverzameling, de bestudeerde steekproef en de beperkingen van het onderzoek. In het deel "dataverzameling" zullen we tevens de opgevraagde variabelen in detail bespreken.

2.1 Onderzoeksdoelstellingen

Dankzij de literatuurstudie hebben we een beter zicht gekregen op de situatie in verschillende landen zoals de VS, het VK, Duitsland, Italië en België. Omwille van de onvolledige analyse van de consumptie in België heeft deze meesterproef de volgende onderzoeksdoelstellingen. We willen in de eerste plaats onderzoeken of er in België een retirement-consumption puzzle bestaat door na te gaan of de consumptie bij pensionering vanandert. Hiernaast zullen we nagaan bij welke goederen de consumptie wijzigt en of dit in positieve of negatieve zin gebeurt. Hierna wensen we de oorzaken van dit (veranderende) consumptiegedrag te beschrijven. In de literatuurstudie hebben we deze oorzaken in drie groepen verdeeld namelijk onvoorzienbare negatieve schokken, zelfproductie en werkgerelateerde uitgaven. In het hoofdstuk "onderzoekresultaten" zullen wij testen welke redenen van toepassing zijn in ons onderzoek.

2.2 Dataverzameling

2.2.1 Beschrijving van de data

De data die voor dit onderzoek gebruikt werd, zijn de huishoudbudgetenquêtes (HBE). Deze worden jaarlijk uitgevoerd door de FOD economie. De enquêtes bevragen de inkomsten en uitgaven van de Belgische huishoudens om zo hun consumptiegewoonten aan het licht te brengen. Het huishouden wordt volgend de FOD economie als volgt gedefinieerd: een persoon die gewoonlijk alleen leeft, ofwel twee of meer personen, die al dan niet door familiebanden verbonden, gewoonlijk éénzelfde woning betrekken en er samen leven. De participerende huishoudens vullen vervolgens drie documenten in: een huishoudvragenlijst, een individuele vragenlijst voor elk lid ouder dan 12 jaar van het huishouden en een bestedingen/inkomstenboekje. Om de representativiteit te waarborgen, worden jaarlijks ongeveer 3700 huishoudens bevroegd. Nadien worden de antwoorden geëxtrapoleerd naar het niveau van België, die uit ongeveer vier miljoen huishoudens bestaat. Dit doet de FOD economie door gewichten toe te kennen aan de steekproefgegevens (arbeidsmarktstatus, inkomen, leeftijd, jaar) waardoor er gecorrigeerd wordt voor eventuele meetfouten te wijten aan een kleine steekproefgrootte. Bovendien ligt de antwoordgraad zeer hoog, deze bedroeg 77,6% in 2010. Hierdoor zijn de gebruikte steekproeven in de huishoudbudgetenquêtes representatief voor de gehele Belgische bevolking. Doordat wij in ons onderzoek deze

data gebruiken, kunnen we stellen dat ons onderzoek ook representatief is waardoor we onze resultaten kunnen doortrekken naar de Belgische bevolking.

2.2.2 Afbakening studiegebied

De huishoudbudgetenquêtes konden verkregen worden voor de jaren 1999 tot en met 2010. Idealiter zou er gewerkt moeten worden met individuele gegevens (per persoon of per huishouden). Om gecodeerde studiegegevens met betrekking tot natuurlijke personen te verkrijgen, moet er echter een aanvraag via een speciale procedure ingediend worden. Hiervoor dienen meerdere documenten ingediend te worden, namelijk een modelformulier en een vertrouwelijkheidscontract. In dit modelformulier moet de aanvrager informatie geven over onder andere zichzelf, de gebruiksdoeleinden, de bewaarduur, de beheersmaatregelen en een beschrijving van de gevraagde gegevens. Pas bij toestemming van het Statistisch Toezichtscomité kunnen de individuele data aan de aanvrager doorgegeven worden. Doordat er een tijdslimiet op dit onderzoek stond, was het niet mogelijk om dit aanvraagproces te doorlopen. Bovendien kunnen de kosten voor de aanvraag hoog oplopen. Omwille van deze redenen moest het onderzoek gebeuren aan de hand van geaggregeerde gegevens.

Geaggregeerde gegevens worden aan de aanvrager opgestuurd in de vorm van niet-standaardtabellen. De verantwoordelijke van de huishoudbudgetenquêtes, Vincent Coutton, stelt deze tabellen met het statistisch programma SAS (Statistical Analysis System) op. Om een dergelijke tabel te verkrijgen dient de aanvrager variabelen uit de drie vragenlijsten te combineren. "Geaggregeerd" betekent concreet voor de FOD dat elke cel minstens 10 personen bevat zodat de privacy van elk individu gewaarborgd blijft.

In dit onderzoek dienden er enkele keuzes gemaakt te worden. Zo moesten we beslissen van welke jaren we gegevens wensten te verkrijgen. Het was namelijk niet mogelijk om van de FOD economie een gepoolde steekproef van alle jaren te krijgen. Niet-standaardtabellen van de 11 jaren (1999 tot 2010) ontvangen was tevens niet van toepassing aangezien dit voor de FOD veel werk was. Men moet namelijk voor elk jaar de code in SAS herschrijven aangezien de nomenclatuur van de huishoudbudgetenquêtes jaarlijks verandert. Bovendien zou het voor dit onderzoek onmogelijk en oninteressant zijn om elk jaar apart te bespreken. Hierdoor kozen we ervoor om ons te beperken tot huishoudbudgetgegevens uit drie jaren, namelijk 1999, 2006 en 2010. We kozen voor deze jaartallen aangezien we zo de (mogelijke) evolutie over de jaren heen het best zouden kunnen schetsen.

Hiernaast moest nog beslist worden welke variabelen we in het onderzoek zouden opnemen. In de eerste plaats was het nodig om de arbeidsmarktsituatie van de respondent te kennen aangezien het onderscheid gepensioneerd versus werken in dit onderzoek zeer belangrijk is. De respondent kon tot één van de zeven categorieën van deze variabele behoren, namelijk andere inactieven, bruggepensioneerd, huisman/-vrouw, invalide, ouderdomsgepensioneerd, werkend, werkloos of zelfstandig. Het nadeel van deze werkwijze is dat de "zieken" in de categorie van de werkenden of zelfstandigen ondergebracht worden. Het is dus het individu dat zelf beslist tot welke categorie hij behoort. In de individuele vragenlijst moest hij namelijk de vraag "Hoe zou u best uw huidig statuut kunnen omschrijven?" beantwoorden. Hiernaast vroegen we ook de variabele gezondheidstoestand op. Ook hier was het de taak van de respondent om deze zelf te beschrijven. De vraag in de individuele vragenlijst luidde "Hoe is uw algemene gezondheidstoestand?". De antwoordmogelijkheden waren: zeer goed, goed, matig, slecht en zeer slecht. Voor dit onderzoek beslisten we de antwoorden tot drie categorieën te beperken namelijk goed (antwoordmogelijkheid zeer goed en goed in de individuele vragenlijst), matig (antwoordmogelijkheid matig) en slecht (antwoordmogelijkheid slecht en zeer slecht). Voor het onderzoek telt namelijk enkel het onderscheid tussen een goede en een slechte gezondheid. In de literatuurstudie zagen we dat mensen met een slechte gezondheid eerder op pensioen vertrekken waardoor ze een grotere consumptieval zullen kennen. Met deze variabele zullen we dus testen of de respondenten in onze steekproef ook te maken hebben gehad met een onvoorzienbare negatieve schok, namelijk een gezondheidsschok. We dienen op te merken dat er een beperking aan deze variabele vasthangt. De respondent heeft namelijk zelf zijn gezondheidstoestand gekozen, zonder dat een arts deze bevestigt. Het is met andere woorden een subjectieve meting van de gezondheidstoestand. Een andere variabele die we die we in het onderzoek opnamen, was het opleidingsniveau. De respondent beantwoordde in de individuele vragenlijst de vraag "Welk is het hoogste diploma dat u ooit heeft behaald?". De antwoordcategorieën waren lager (geen diploma), lager middelbaar (3 of 4 jaar geslaagd), hoger middelbaar (alle jaren geslaagd), niet-universitair hoger, universitair of andere opleidingen in verband met de beroepsactiviteit. In dit onderzoek beperken we echter de antwoorden tot 3 categorieën, namelijk lagere school (lager + lager middelbaar + andere opleidingen in verband met de beroepsactiviteit), middelbaar (lager middelbaar + hoger middelbaar) en hogere school (niet-universitair hoger + universitair). Het doel van deze variabele is te onderzoeken of deze een invloed uitoefent op de grootte van de consumptieval. We gaan er namelijk vanuit dat respondenten met een lagere diploma een grotere val zullen kennen omdat ze tevens een lager inkomen zullen hebben, zoals bleek uit de literatuurstudie. De correlatie tussen opleidingsniveau en inkomenskwartiel bespreken we in hoofdstuk 3. Om dit te kunnen onderzoeken, was het tevens nodig om het

inkomenskwartiel op te vragen. Deze kwartielen werden berekend op de totale jaarlijkse inkomsten van het huishouden. Dit betekent dat we niet de inkomsten van de referentiepersonen krijgen, hoewel zij onze bestudeerde steekproef zijn. Echter zou dit geen probleem mogen vormen aangezien de inkomsten van het huishouden ongeveer zullen overeenkomen met de inkomsten van de referentiepersoon. Dit komt doordat het gezinshoofd degene is die het meeste verdient. Onderstaande tabel toont de grenzen van de inkomenskwartielen voor de verschillende jaren. Men zien in de tabel dat de respondenten over de jaren heen rijker worden.

Tabel 2: Grenzen van de inkomenskwartielen

Jaar	Q1	Q2	Q3	Q4
1999	<€16575,75	€16575,75 - €25972,90	€25972,90 - €39576,90	>€39576,90
2006	<€20500,08	€20500,08 - €31626,60	€31626,60 - €46368,36	>€46368,36
2010	<€21818,28	€21818,28 - €34715,88	€34715,88 - €52797,60	>52797,60

Bron: Eigen bewerking

In het volgend hoofdstuk zullen we deze variabelen (arbeidsmarktsituatie, gezondheidstoestand, opleidingsniveau en inkomenskwartiel) beschrijvend bespreken zodat we een beter zicht krijgen op de bestudeerde steekproef. Naast deze vier variabelen hebben we ook de gemiddelde consumptie-uitgaven per jaar in euro opgevraagd. Deze consumptie-uitgaven hebben we op 7 verschillende manieren gedefinieerd. Op deze manier kunnen we ontdekken in welke categorieën de consumptie daalt, constant blijft of stijgt. Om de totale consumptie te bepalen, baseerden we ons op de definitie van Banks et al. (1998) en Aguila et al. (2008). Zij waren namelijk één van de auteurs die een brede definitie van consumptie hanteerden. De consumptie code 0 komt overeen met de totale consumptie die in de huishoudbudgetenquêtes wordt berekend. Dit is een zeer uitgebreide variabele met veel categorieën. Alle mogelijke consumptie-uitgaven worden namelijk hierin opgenomen. Wij zullen vergelijken of de val in de totale consumptie en in de consumptie code 0 hetzelfde is. Indien de val groter is bij consumptie code 0 kunnen we besluiten dat gepensioneerden hun consumptie-uitgaven minderen in een van de bijkomende categorieën van consumptie code 0. Hiernaast zullen we ook de consumptie van voedsel bekijken. Dit bestaat uit enerzijds uitgaven aan voedingsproducten en anderzijds uitgaven in restaurants en cafés. We verwachten hier een val. De literatuur heeft namelijk aangetoond dat beide categorieën zouden moeten dalen, vooral de categorie uitgaven in restaurants en cafés. Dit komt doordat deze laatste deel uitmaakt van werkgerelateerde uitgaven die bij pensionering wegvallen. Tevens willen we ook de conclusie van Banks et al. (1998) testen. Deze auteurs zagen namelijk een consumptieval bij levensbenodigdheden. Vandaar dat wij de variabele consumptie van levensbenodigdheden ook zullen analyseren. Zoals we al

aanhaalden is er bij pensionering een stopzetting van werkgerelateerde kosten. In dit onderzoek zullen we de consumptie van werkgerelateerde uitgaven onderzoeken. We verwachten hier een duidelijke consumptieval. Aguiar en Hurst (2005) hebben aangetoond dat er een daling in de voedseluitgaven bij pensionering plaatsvindt, maar niet in de geconsumeerde kwantiteit. Wij beschikken echter niet over dezelfde gegevens als deze auteurs, waardoor we via een omweg dit moeten analyseren. We gaan daarom in dit onderzoek na of de consumptie van zelfgeproduceerde goederen stijgt. Echter bestaat er in de nomenclatuur van de HBE's geen code die dit aanduidt. Vandaar dat de verantwoordelijke van de huishoudbudgetenquêtes dit zelf uit de uitgaven heeft moeten filteren. Bovendien produceren maar enkele huishoudens zelf hun goederen. We zullen deze variabele daarom met enige voorzichtigheid moeten interpreteren. Hiernaast onderzoeken we tevens de uitgaven aan de consumptie van diensten. De literatuur heeft hierover geen eenduidige conclusie. Zo stelt Aguila et al. (2008) dat deze bij pensionering stijgen, terwijl dat Miniaci et al. (2003) van mening zijn dat deze zullen dalen. Als laatste zullen we tevens de consumptie van entertainment bekijken. Wij gaan ervan uit dat bij pensionering ouderen meer vrijetijd hebben, waardoor hun consumptie-uitgaven aan entertainment zullen stijgen. Onderstaande tabel bevat de 7 variabelen en de categorieën waaruit ze bestaan.

Tabel 3: Overzicht van de definities van consumptie

Variabele	Categorieën
Totale consumptie	Voedingsproducten + restaurants & cafés + dranken + tabakswaren + kleding + schoeisel + diensten + nutsvoorzieningen + transportkosten + culturele- en sportdiensten + toeristische reizen
Consumptie code 0	Voeding + dranken + tabac + kleding + schoeisel + woning (& 2 ^{de} woning) + verwarming + verlichting + water + meubelen + huishoudtoestellen + gezondheid + vervoer + communicatie + cultuur + ontspanning + onderwijs + andere goederen en diensten
Consumptie van voedsel	Voedingsproducten + restaurants & cafés
Consumptie van levensbenodigdheden	Voedingsproducten + dranken + nutsvoorzieningen
Werkgerelateerde consumptie	Voeding geconsumeerd buitenshuis + transportkosten + kleding voor volwassenen
Consumptie van zelfgeproduceerde goederen	Eigen bewerking van de verantwoordelijke van de HBE's (Vincent Coutton)
Consumptie van diensten	Huis- & dienstpersoneel + wassen, verven & wassalon, diverse huishoudelijke diensten, diverse diensten voor onderhoud van tuin
Consumptie van entertainment	Culturele- & sportdiensten, toeristische reizen

Bron: Eigen bewerking

2.2.3 Data-analyse

De niet-standaardtabellen werden door de heer Vincent Coutton opgesteld met behulp van de software SAS (Statistical Analysis System). Deze kreeg ik toegestuurd in Excelformaat. Een eerste verkenning van de steekproef werd met dit programma verkregen. Nadien brachten we de data over in het statisch programma SPSS (Statistical Package for the Social Sciences). Voor deze resultaten verwijzen we naar het hoofdstuk 3 "Onderzoeksresultaten".

2.3 Bestudeerde steekproef

De bestudeerde steekproef bestond uit referentiepersonen of het gezinshoofd. Deze wordt gedefinieerd als de persoon die het meest tot het gezinsinkomen bijdraagt. Hij/zij zal dus ook degene zijn die over de consumptie-uitgaven beslist. Over het algemeen zullen we dus een mannelijke steekproef hebben. We kozen er tevens voor om de leeftijd tussen de 50 en 69 jaar in het jaar van de HBE vast te leggen omdat het onderzoek de overgang van werk naar pensionering analyseert. De ondergrens van 50 werd gekozen doordat dit de jongste leeftijd waarop men op brugpensionering kan gaan. Dit is echter enkel weggelegd voor werknemers van een onderneming in moeilijkheden of in herstructurering. De bovengrens van 69 werd gekozen doordat we dicht bij de wettelijke pensioenleeftijd van 65 jaar wilden zitten aangezien wij de eerste paar jaren na pensionering willen bestuderen. Indien we in de bovengrens 70+ incorporeren, komen we terecht bij een groep met een heel ander consumptiepatroon (bv. hogere medische kosten). Bovendien hebben we uit globale cijfers van de Kruispuntbank van de Sociale Zekerheid berekend dat 85% van de 70+ pensioentrekkend zijn, met andere woorden dat het merendeel van de Belgische bevolking na de leeftijd van 70 jaar op pensioen is.

2.4 Beperkingen van het onderzoek

De moeilijkheden van dit onderzoek zijn terug te brengen tot onze data. Aangezien we niet over individuele gegevens beschikken, konden we de modellen in de literatuur niet volledig volgen. Ook was het niet altijd mogelijk om alle gewenste zaken te onderzoeken. Zoals we in de vorige paragraaf hebben aangehaald zullen we met enige voorzichtigheid de consumptie van zelfgeproduceerde goederen moeten analyseren.

Verder bekijken we de consumptie aan de hand van uitgaven, net zoals voorgaande auteurs hebben gedaan. Echter zou het beter zijn moesten we de gebruikswaarde en niet de aankoopwaarde van een goed kunnen gebruiken. Bij niet-duurzame goederen vallen deze in het algemeen samen, bij duurzame goederen niet. Vandaar dat we beslist hebben om duurzame goederen uit onze analyse te laten. Ook bekijken we de consumptie-uitgaven van het gehele huishouden hoewel wij de referentiepersonen bestuderen. Zoals

eerder aangehaald, zou dit niet voor teveel problemen mogen zorgen. Dit komt doordat de referentiepersoon degene is die over de consumptie beslist.

Voorts zijn er ook enkele beperkingen met betrekking tot de variabele arbeidsmarktsituatie. Zo is de categorie "pensionering" zelfgerapporteerd. Dit betekent dat de respondenten hun arbeidsmarktstatus zelf opgeven, waardoor deze mogelijk niet juist is. Het zou beter zijn indien we deze konden bepalen op basis van beschikbare gegevens over pensioenuitkeringen en/of gewerkte uren om te beslissen of de respondent al dan niet gepensioneerd is. Ook hebben we geen categorie "zieken". Deze worden namelijk ondergebracht bij de werkenden of de zelfstandigen. Indien ze langer dan één jaar werkonbekwaam zijn, verhuizen ze naar de categorie "invaliden". Dit betekent dat er dus zieken zijn bij de werkenden, maar we kunnen deze er helaas niet uitfilteren.

Om de eerste verklaring voor een consumptieval te testen, namelijk de onvoorzienbare negatieve schokken, beschikken we over te weinig gegevens. We hadden dit namelijk kunnen onderzoeken door de bruggepensioneerden te onderverdelen in twee groepen, namelijk bruggepensioneerd voor 58 jaar en bruggepensioneerd na 58 jaar. Deze onderverdeling hebben we echter niet gekregen van de FOD economie.

2.5 Conclusie

Dit tweede hoofdstuk heeft een beter beeld gegeven op wat we exact willen onderzoeken. Deze meesterproef gebruikt secundaire data, namelijk huishoudbudgetenquêtes, om een analyse op uit te voeren. Doordat deze representatief zijn voor gans België wordt de representativiteit van ons onderzoek ook gewaarborgd. Het was echter geen eenvoudige taak om aan deze data te geraken. We hebben daarom slechts geaggregeerde gegevens, waardoor er beperkingen aan dit onderzoek vasthangen. Hiernaast wordt er een detailleuze omschrijving van de opgevraagde variabelen gegeven. Het is namelijk zeer belangrijk om de variabelen nauwkeurig te selecteren aangezien deze invloed zullen hebben op het verdere verloop van de masterproef.

Hoofdstuk 3: Onderzoeksresultaten

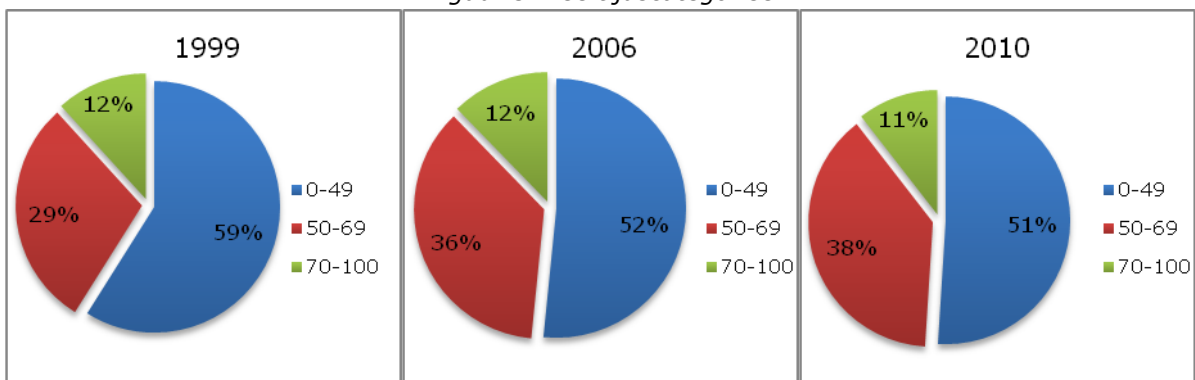
Dit hoofdstuk bevat de onderzoeksresultaten. We beginnen met een beschrijvende analyse. Dit houdt in dat we de steekproef op enkele belangrijke variabelen bespreken. Hierna zullen we correlaties tussen deze variabelen aan het licht brengen. We eindigen vervolgens met een meervoudige lineaire regressieanalyse.

3.1 Beschrijvende analyse

De beschrijvende analyse zal ons een beter beeld geven van de bestudeerde steekproef aan de hand van hun leeftijd, arbeidsmarktsituatie, gezondheidstoestand, opleidingsniveau en inkomenskwartiel. Tevens zullen we de verschillende consumptievariabelen bespreken aan de hand van de arbeidsmarktsituatie, de gezondheidstoestand of het inkomenskwartiel. Hierna zullen enkele van de onafhankelijke variabelen met elkaar gekruist worden om zo vooropgestelde hypothesen te toetsen. Na elke kruistabel zal er een extra toets uitgevoerd worden om te ontdekken of de variabelen statistisch significant samenhangen.

3.1.1 Beschrijving van de steekproef

Figuur 5: Leeftijdscategorieën

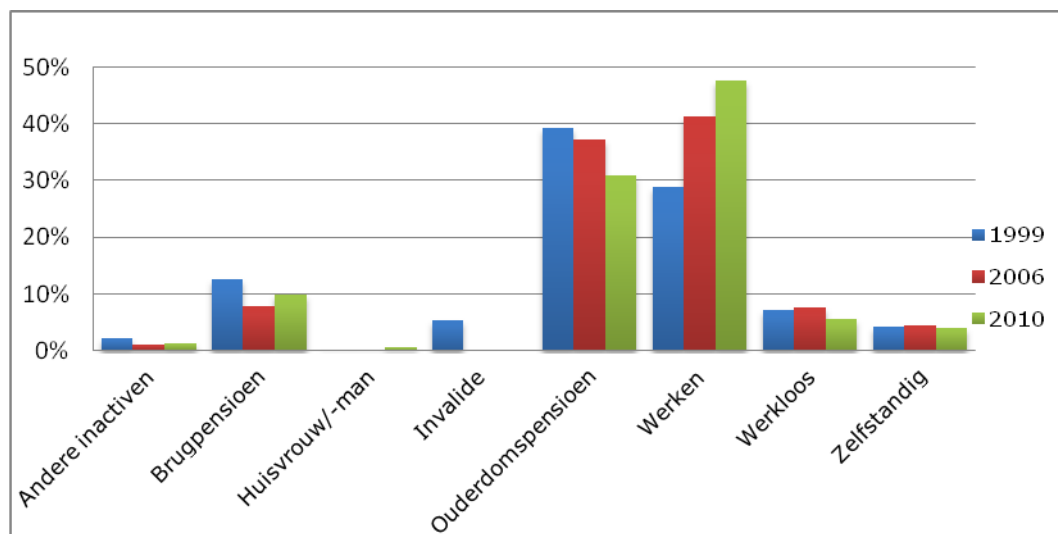
Bron: Eigen bewerking

Zoals aangehaald in de vorige paragraaf werken we met de huishoudbudgetenquêtes van 1999, 2006 en 2010. Deze drie samples hebben een verschillende grootte. De sample van 1999 telt 3706 referentiepersonen, die van 2006 3781 personen en die van 2010 bevat er 3578. De bestudeerde leeftijdsklasse 50-69 jaar kent doorheen de jaren een stijgend aandeel in de populatie. We zien dat deze stijging ten koste gaat van de leeftijdscategorie 0-49 jaar, die met 9% daalde. Hierin zien we dus ook het gekend fenomeen "de vergrijzing" terugkomen.

Alvorens we overgaan naar de eigenlijke analyse, zullen we eerst de bestudeerde populatie van 50-69-jarigen onder de loep nemen. Bij deze leeftijdsgroep worden

vervolgens kenmerken zoals de arbeidsmarktsituatie, het opleidingsniveau, de gezondheidstoestand en het inkomenskwartiel besproken.

Figuur 6: Arbeidsmarktsituatie

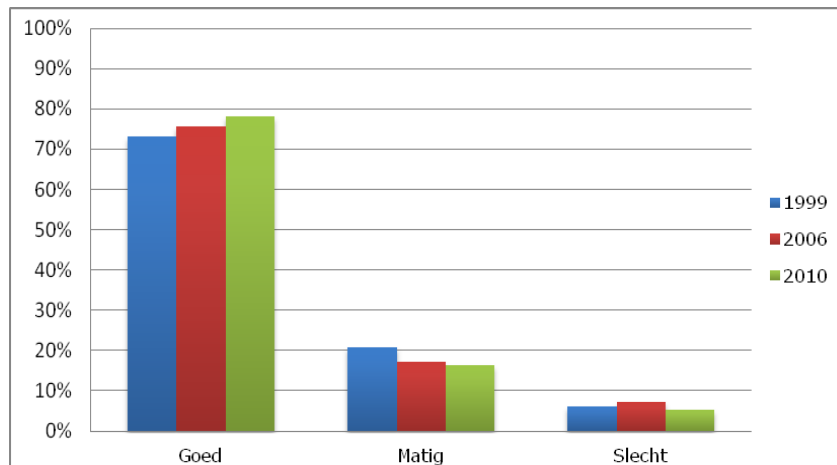

Bron: Eigen bewerking

Over de 3 jaren merken we dat de groep van 50-69 jarigen grotendeels bestaat uit ouderdomsgepensioneerden en werkenden. Het is tevens ook in deze categorieën dat de grootste veranderingen hebben plaatsgevonden. Zo is het aandeel van ouderdomsgepensioneerden in de leeftijdsgroep 50-69 op 11 jaar tijd met 8,5 procentpunt gedaald. Ze zijn namelijk van 39.35% naar 30.79% gegaan. Echter is het aandeel van werkenden ongeveer met 19 procentpunt gestegen. Deze evolutie kan te wijten zijn aan de verhoging van de wettelijke pensioenleeftijd voor vrouwen vanaf 1997. Dit had als doel de officiële pensioenleeftijd voor zowel vrouwen als voor mannen gelijk te stellen aan 65 jaar vanaf 2009. Tot 1997 was de pensioenleeftijd voor vrouwen namelijk 60 jaar. In de jaren 1997, 2000, 2003 en 2006 kwam er voor de vrouwen telkens een jaartje bij zodat ze de wettelijke pensioenleeftijd sinds 2009 65 jaar bedraagt. Door deze evolutie zitten we in de jaren 1999, 2006 en 2010 met andere officiële pensioenleeftijden voor de vrouwen, nl. 61 jaar in 1999, 64 jaar in 2006 en 65 jaar in 2010. Door deze stijging kan het dus zijn dat het aantal werkenden ook groter werd (Rijksdienst voor Pensioenen, 2009, Pensioen: Uitgebreide info). Een andere mogelijke verklaring voor de stijging van werkende mensen is de gehanteerde definiëring van bepaalde categorieën. Zo ziet men dat er in de jaren 2006 en 2010 geen respondenten meer tot de groep "invalide" behoren. Dit komt doordat zij in deze jaren bij de categorie van werkenden werden bijgerekend. In deze periode hanteerde de FOD economie namelijk de definitie van het RIZIV om invaliditeit te definiëren: "Wanneer u langer dan een jaar als arbeidsongeschikt bent erkend, treedt u in invaliditeit. Het tijdvak van invaliditeit begint dus vanaf het tweede jaar van uw

arbeidsongeschiktheid.” (RIZIV, 2010, Woordenlijst). Dit heeft een belangrijke consequentie voor dit onderzoek. Hoewel mensen niet werken omwille van ziekte worden ze toch bij de werkenden geteld doordat een deel van hun loon nog steeds door de werkgever betaald wordt. In de andere categorieën zijn er geen opmerkelijke verschuivingen gebeurd over de jaren heen.

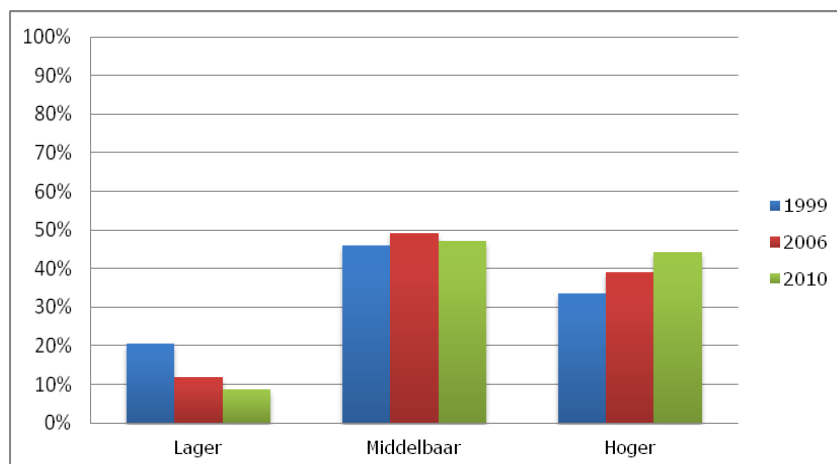
Figuur 7: Gezondheidstoestand

Bron: Eigen bewerking

Tussen 1999 en 2010 is er niet veel veranderd aan de gezondheidstoestand van de respondenten. Opmerkelijk is dat het merendeel van de respondenten een goede gezondheid hebben. Dit fenomeen kunnen we zoeken in de manier waarop de samples zijn samengesteld. In dit onderzoek zijn namelijk de referentiepersonen, dit wil zeggen degene die het meeste bijdraagt tot het huishoudelijk inkomen, van het huishouden bestudeerd. Het gevolg hiervan is dat in het merendeel van de huishoudens deze persoon eerder een goede dan een slechte gezondheid zal hebben.

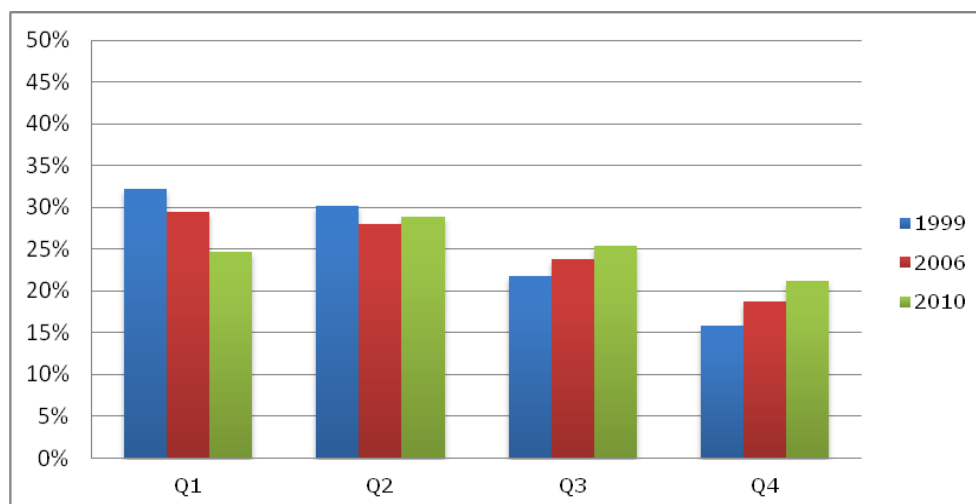
Figuur 8: Opleidingsniveau

Bron: Eigen bewerking

Over de drie jaren zien we dat de meeste respondenten genieten van een middelbaar diploma. Dit betekent dat het hoogst gehaald diploma ofwel lager middelbaar ofwel hoger middelbaar is. Ook de categorie hoger onderwijs komt veelvuldig voor. Dit houdt in dat de respondent ofwel een universitair of een niet-universitair hoger onderwijs diploma in handen heeft. We zien bovendien dat deze categorie aandeel aan het winnen is en dit ten koste van de klasse lager onderwijs. We zien met andere woorden dat het scholingsniveau van de bevolking stijgt. Dit is in het verleden al bewezen geweest met behulp van de Enquêtes naar de Arbeidskrachten van de Afdeling Statistiek van de FOD Economie. Hierin werd aangetoond dat het percentage mensen met een diploma hoger onderwijs of hoger secundair onderwijs steeg, terwijl het aandeel personen zonder diploma of met een diploma van het lager onderwijs of lager secundair onderwijs daalde.

Figuur 9: Inkomenskwartiel

Bron: Eigen bewerking

Tussen 1999 en 2010 zien we dat het aantal respondenten uit het eerste inkomenskwartiel met ongeveer 8 procentpunt zijn gedaald, terwijl degene uit het derde en het vierde inkomenskwartiel een toename van respectievelijk 4 en 6 procentpunt kenden. Dit resultaat hangt samen met het stijgend scholingsniveau van de bevolking. We zullen in de volgende paragraaf namelijk aantonen dat het opleidingsniveau en het inkomenskwartiel met elkaar gecorreleerd zijn. Door deze veranderingen zijn de inkomenskwartielen in 2006 en 2010 meer gelijk verdeeld. Een andere reden kan zijn dat in 1999 een groter deel van de steekproef zijn inkomen haalt uit arbeid, terwijl in 2006 en 2010 meer en meer mensen uit de steekproef hun inkomen uit een sociale zekerheidsuitkering ontvangen. Deze laatste is gelijk verdeeld, wat het gelijke aandeel van de inkomenskwartielen verklaart. Voort kunnen we uit deze grafiek afleiden dat we met samples zitten die voor het merendeel afkomstig zijn uit het tweede inkomenskwartiel, terwijl het vierde inkomenskwartiel het minst vertegenwoordigd is.

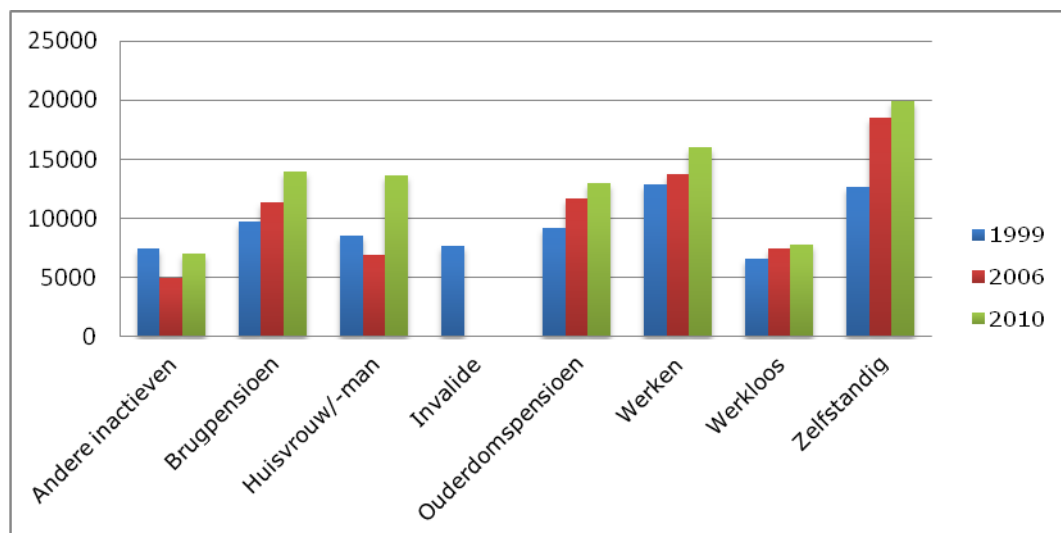
Samenvattend kunnen we stellen dat de respondenten zich tussen de leeftijd van 50 en 69 jaar bevinden. Het merendeel is ofwel werkend ofwel op wettelijk pensioen. Hun gezondheidstoestand typeren de respondenten over het algemeen als goed. Ze haalden minstens een middelbaar diploma en situeren zich het meest in het tweede inkomenskwartiel.

3.1.2 Beschrijving van de consumptie

In de vorige paragraaf gaven we een beschrijving van de bestudeerde steekproef. Dit zullen we tevens doen voor de consumptie. We zullen de consumptievariabelen bespreken aan de hand van de arbeidsmarktstatus, het inkomen of de gezondheidstoestand afhankelijk van de relevantie voor het onderzoek.

De gemiddelde totale consumptie-uitgaven bespreken we in functie van de arbeidsmarktstatus. Op deze manier krijgen we een beter idee bij welke groepen de consumptie het hoogst/laagst is.

Figuur 10: Gemiddelde totale consumptie (per huishouden in €)

Bron: Eigen bewerking

Over de drie jaren merken we dat de totale consumptie-uitgaven voor de verschillende groepen sterk is toegenomen. Dit kan in verband gebracht worden met de inflatie waardoor de prijzen van goederen blijven toenemen. Hierdoor ziet de consument zijn uitgaven stijgen. Bovendien nemen we in de figuur al een eerste indicatie van een consumptieval van werk naar pensionering waar. Deze consumptieval zullen we in het onderdeel "de consumptieval in cijfers" procentueel berekenen. We stellen hier namelijk vast dat de uitgaven van de werkenden (werken + zelfstandig) hoger liggen de uitgaven van de gepensioneerden (brug- + ouderdompensioen). Om te testen of dit verschil significant is, moeten we eerst een ANOVA uitvoeren. Op deze manier weten we of er een statistisch significant verschil is tussen de gemiddelden van minstens twee willekeurige

groepen. De nulhypothese bij deze test luidt dat er geen enkel paar gemiddelden statistisch significant van de andere paren afwijkt (Burns et al., 2006). Voor dit onderzoek betekent het dat er geen statistisch verschil is tussen de populatiegemiddelden van de totale consumptie-uitgaven bij verschillende arbeidsmarktsituaties. Pas wanneer we de nulhypothese verwerpen, kunnen we een post hoc test (hier Bonferroni) uitvoeren om na te gaan bij welke paren significante verschillen tussen de gemiddelden zitten. De nulhypothese stelt dat er geen significant verschil is tussen beide groepen. We geven enkel de resultaten voor 2010 weer aangezien deze voor 1999 en 2006 gelijkaardig zijn. Het doel is om te onderzoeken of de totale consumptie-uitgaven significant verschillen tussen de verschillende arbeidsmarktsituaties, in het bijzonder tussen de werkenden en de gepensioneerden. Om ons op die twee categorieën te kunnen concentreren, hebben we de data moeten hercoderen. De 8 verschillende arbeidsmarktsituaties werden op die manier herleid tot 3 groepen, namelijk andere (andere inactieven + huisvrouw/-man + werkloos), werkend (werken + zelfstandig) en gepensioneerd (brug- + ouderdomspensioen). De ANOVA-toets leert ons dat we de nulhypothese kunnen verwerpen met een significantieniveau van minder dan 1%. Er is dus zeer sterke evidentie dat er bij minstens één paar statistisch significant verschillen in de gemiddelden zijn (variantie-analyse met 1 factor, $F_{(2,1374)}=117.827$, $p<0,005$). Dit wil zeggen dat de arbeidsmarktsituaties gepensioneerd, werkend of andere tot verschillende gemiddelde totale consumptie-uitgaven leiden. Om echter te weten welke groepen significant van elkaar verschillen, voeren we een Bonferroni toets uit. Deze bevestigt ons vermoeden: gepensioneerden en werkenden verschillend significant van elkaar in hun totale consumptie-uitgaven. Doordat het verschil in gemiddelden (I-J) tussen de werkenden en gepensioneerden positief is, weten we dat de werkenden hogere consumptie-uitgaven hebben. Dit werd reeds al bevestigd in de kolomdiagram.

Tabel 4: Bonferroni - paarsgewijze vergelijking

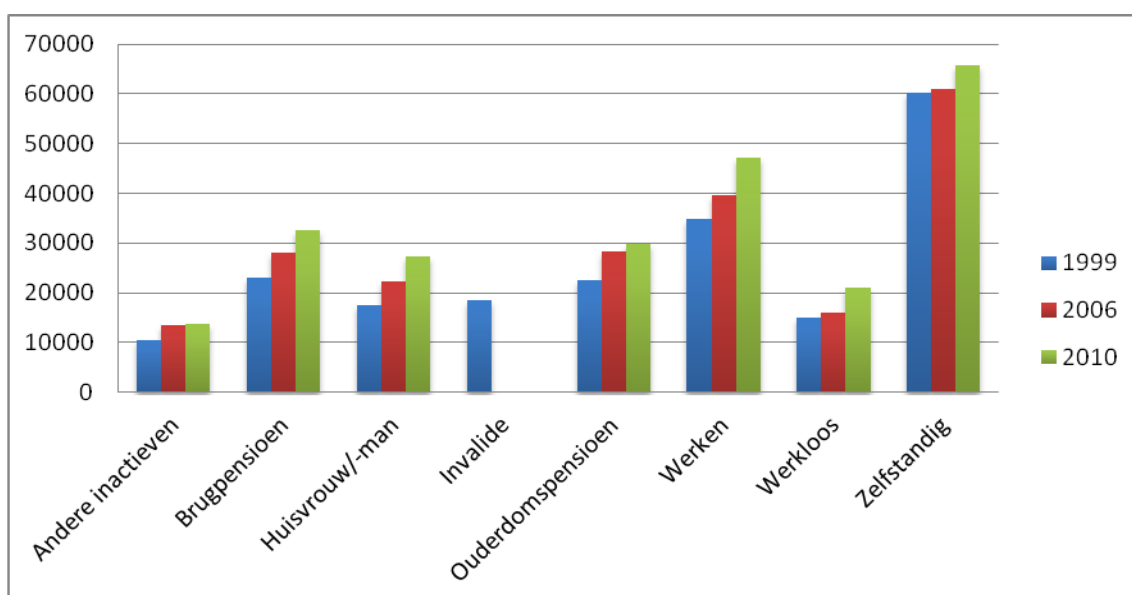
(I) Arbeidsmarktsituatie	(J) Arbeidsmarktsituatie	Vershil gemiddelden (I-J)	Std. Error	Sig.
Andere	Werkend	-8307,71708	596,92492	,000**
	Gepensioneerd	-5174,77687	607,44794	,000**
Werkend	Andere	8307,71708	596,92492	,000**
	Gepensioneerd	3132,94021	325,41000	,000**
Gepensioneerd	Andere	5174,77687	607,44794	,000**
	Werkend	-3132,94021	325,41000	,000**

Noot: ** significantie op het 1% niveau

Bron: Eigen bewerking

Uit de kolomdiagram kunnen we tevens concluderen dat de totale consumptie-uitgaven voor de verschillende groepen niet even groot zijn. Zo geven zelfstandigen het meest uit, terwijl werklozen en andere inactieven de laagste consumptie-uitgaven hebben. De hoge uitgaven bij zelfstandigen kunnen verklaard worden door de aanwezigheid van gemengde bestedingen. Dit zijn goederen en diensten die door het huishouden betaald werden en zowel het huishouden zelf als de zelfstandige beroepsactiviteit ten goede komen. Dit zijn extra kosten waarmee enkel zelfstandigen te maken hebben. Een voorbeeld zijn de uitgaven voor nutsvoorzieningen (verwarming, verlichting en water). Deze zullen hoger zijn voor een zelfstandige die thuis werkt aangezien er extra lokalen in gebruik zullen zijn. Een ander voorbeeld van een gemengde besteding zijn de benzinekosten. Er zal namelijk een deel van de benzine gebruikt worden voor het uitoefenen van de beroepsactiviteit. Bovendien zien we in onderstaande figuur dat zelfstandigen een hoger gemiddeld inkomen hebben dan de andere groepen waardoor ze ook meer kunnen uitgeven. Men dient echter op te merken dat de zeer hoge inkomsten van de zelfstandigen mogelijk vertekend zijn. Voor deze groep is het namelijk moeilijker om de ontvangsten te schatten waardoor er fouten in de data kunnen ontstaan. Voor zelfstandigen die regelmatig of op voorspelbare wijze inkomsten genereren zijn er geen problemen. Zij geven namelijk hun bruto-inkomsten zelf op. Echter voor degene met onregelmatige inkomsten verloopt de berekening anders. Deze zelfstandigen kiezen namelijk zelf wat zij onder persoonlijke inkomsten verstaan. Zo is het mogelijk dat bepaalde zelfstandigen iedere avond een deel uit de bedrijfskas halen voor huishoudelijke uitgaven. Anderen genereren inkomsten door onregelmatige verkopen (zoals een landbouwer die zijn oogst verkoopt). Door de afwezigheid van een eenduidige definiëring van inkomsten kan er een vertekening optreden waardoor we met voorzichtigheid de resultaten voor de zelfstandigen moeten interpreteren. Bovendien genieten zelfstandigen meer van voordelen in natura, dit zijn goederen waar het huishouden gratis van gebruik mocht maken (FOD economie, 2010, Huishoudbudgetenquêtes). We kiezen er echter voor om alle zelfstandigen in onze analyse op te nemen aangezien we hun hoog gemiddelde inkomen kunnen verklaren. De lage consumptie-uitgaven bij werklozen en andere niet-actieven kunnen tevens verklaard worden door de hoogte van het inkomen. Deze twee groepen beschikken namelijk over minder inkomen, waardoor ze ook minder kunnen uitgeven. Onderstaande figuur toont het gemiddeld inkomen in functie van de arbeidsmarktstatus.

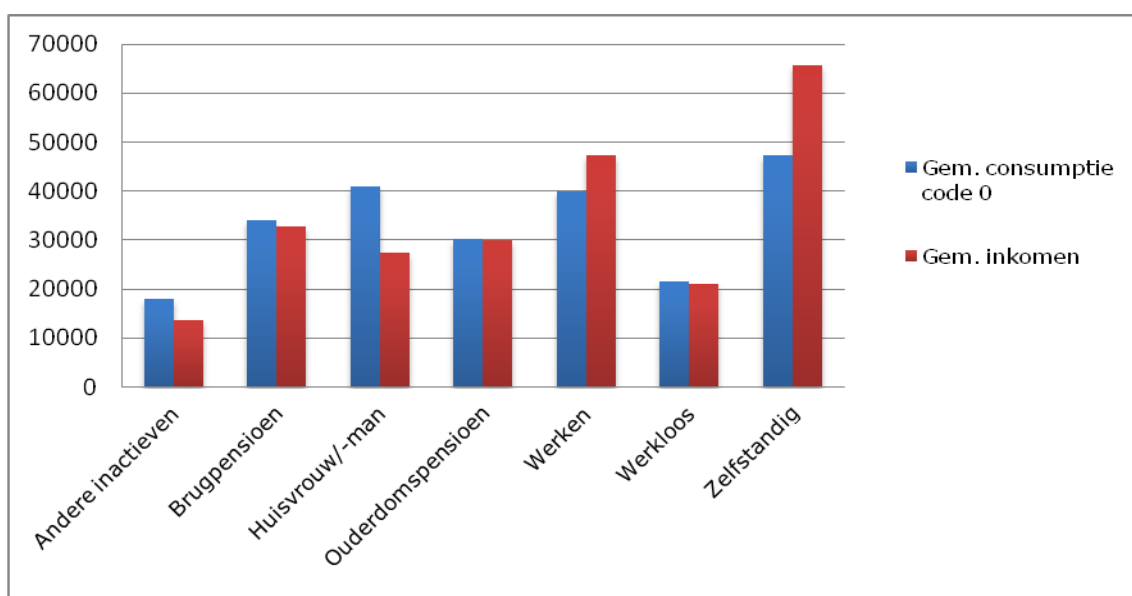
Figuur 11: Gemiddeld inkomen (per huishouden in €)

Bron: Eigen bewerking

Voor de gemiddelde consumptie code 0 in functie van de arbeidsmarktstatus verkrijgen we dezelfde conclusies. We zullen deze daarom niet opnieuw bespreken. We zullen echter wel nagaan of huishoudens al dan niet boven hun stand leven. Om dit te onderzoeken zullen we het gemiddeld inkomen van het jaar 2010 vergelijken met de gemiddelde consumptie-uitgaven code 0 voor het jaar 2010. Dit houdt de consumptie van zowel duurzame als niet-duurzame goederen in. Voor een volledige definitie van consumptie code 0 verwijzen we het onderdeel "Afbakening studiegebied".

Figuur 12: Gemiddelde consumptie code 0 in 2010 vs gemiddeld inkomen in 2010 (per huishouden in €)

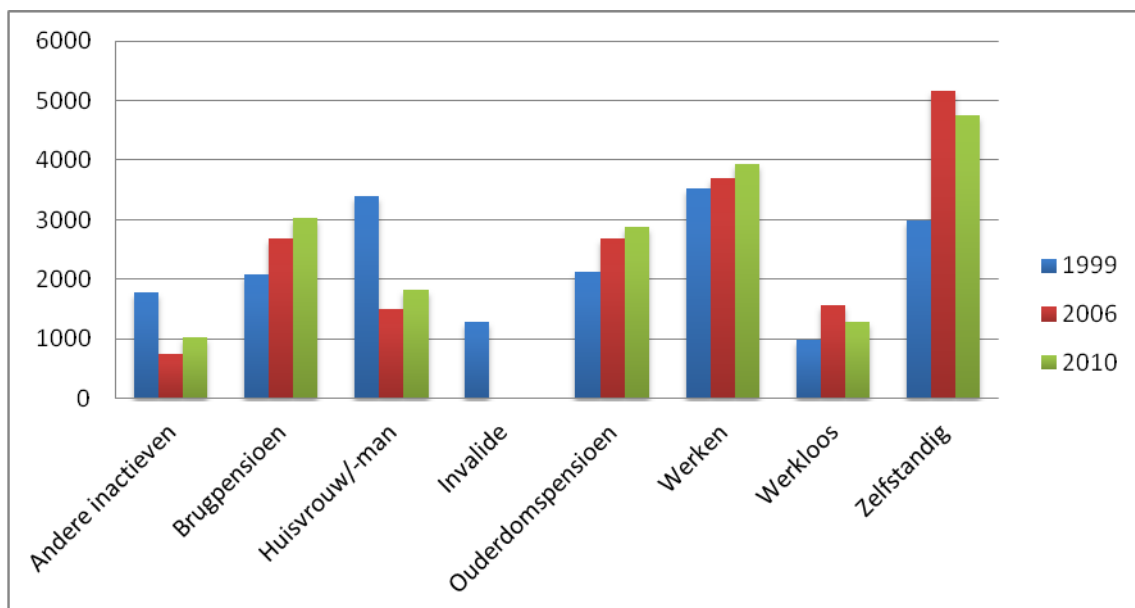

Bron: Eigen bewerking

We zien dat voor de werkenden (werken + zelfstandig) de inkomsten groter zijn dan de consumptie-uitgaven. Hierdoor hebben zij de mogelijkheid om te sparen. Bij de gepensioneerden zien we echter dat de consumptie-uitgaven net iets hoger liggen dan het gemiddeld inkomen. Hierdoor moeten deze individuen ontsparen. Deze bevindingen liggen volledig in lijn met de levenscyclushypothese van Modigliani waarin individuen in hun actieve jaren sparen en tijdens hun pensioen ontsparen. We zien echter dat de andere niet-werkende groepen (andere inactieven, huisvrouwen/-mannen, werklozen) boven hun stand leven. Hun gemiddelde consumptie-uitgaven overtreffen namelijk hun gemiddeld inkomen. Om hun huidige consumptie te kunnen financieren, moeten deze groepen tijdens hun actieve jaren lenen. Het gevolg is dat zij niet genoeg sparen en middelen aanleggen om bij pensionering hun levensstandaard constant te houden. Hierdoor zal de consumptieval bij deze groepen waarschijnlijk het grootst zijn. Dit zou in een volgende studie onderzocht kunnen worden omdat dit niet tot ons onderzoeksdomein behoort.

Hierna kijken we hoe de consumptie van werkgerelateerde goederen, diensten, entertainment en zelfgeproduceerde goederen verdeeld is. Voor de consumptie van werkgerelateerde goederen veronderstellen we dat deze het hoogst zal zijn bij de werkenden (werken + zelfstandig), terwijl dat deze bij de gepensioneerden (brug- + ouderdomspensioen) het laagst zal zijn. Volgens Banks et al. (1998) zou de consumptie van werkgerelateerde uitgaven bij werklozen hoger zijn dan bij gepensioneerden aangezien zij nog kosten gerelateerd aan de zoektocht naar werk hebben.

Figuur 13: Gemiddelde consumptie van werkgerelateerde uitgaven (per huishouden in €)

Bron: Eigen bewerking

Uit de grafiek zien we dat ons vermoeden bevestigd wordt: zelfstandigen en werkenden hebben inderdaad de hoogste consumptie van werkgerelateerde uitgaven. Om te testen of dit statistisch significant hoger is, voeren we een ANOVA met bijhorende Bonferroni toets uit. Opnieuw hebben we de arbeidsmarktsituaties herleid naar 3 groepen, de andere, de werkenden en de gepensioneerden. Bij de beschrijving van de gemiddelde totale consumptie hebben we deze statistische concepten volledig in detail besproken. Vandaar dat we hier enkel de conclusies zullen rapporteren. De ANOVA leert ons dat er sterke evidentie is dat andere arbeidsmarktsituaties tot verschillende gemiddelde werkgerelateerde uitgaven leiden (variantie analyse met 1 factor, $F_{(2,1373)}=137.215$, $p<0,001$). Op basis van post hoc contrast toetsen (Bonferroni) besluiten we dat de gemiddelde werkgerelateerde uitgaven significant hoger zijn bij werkenden dan bij gepensioneerden. Dit bevestigt ons vermoeden. Voor de jaren 1999 en 2006 komen we tot dezelfde conclusies.

Tabel 5: Bonferroni - paarsgewijze vergelijkingen

(I)	(J)	Vershil gemiddelden (I-J)	Std. Error	Sig.
Arbeidsmarktsituatie	Arbeidsmarktsituatie			
Andere	Werkend	-2721,39282	184,52384	,000**
	Gepensioneerd	-1628,11654	187,75947	,000**
Werkend	Andere	2721,39282	184,52384	,000**
	Gepensioneerd	1093,27628	100,61396	,000**
Gepensioneerd	Andere	1628,11654	187,75947	,000**
	Werkend	-1093,27628	100,61396	,000**

Noot: ** significantie op het 1% niveau

Bron: Eigen bewerking

Echter moeten we de conclusie van Banks et al. (1998) weerleggen. Uit tabel 6 zien we de paarsgewijze vergelijkingen voor het jaar 2010. We kunnen hieruit concluderen dat brug- en ouderdomsgepensioneerden een statistisch significant hogere consumptie van werkgerelateerde uitgaven hebben dan werklozen. Voor 1999 en 2006 komen we tot dezelfde bevindingen. Mogelijk ligt de hoogte van het inkomen aan de basis van deze conclusie. Gepensioneerden beschikken namelijk over meer inkomsten waardoor ze ook meer kunnen besteden dan werklozen.

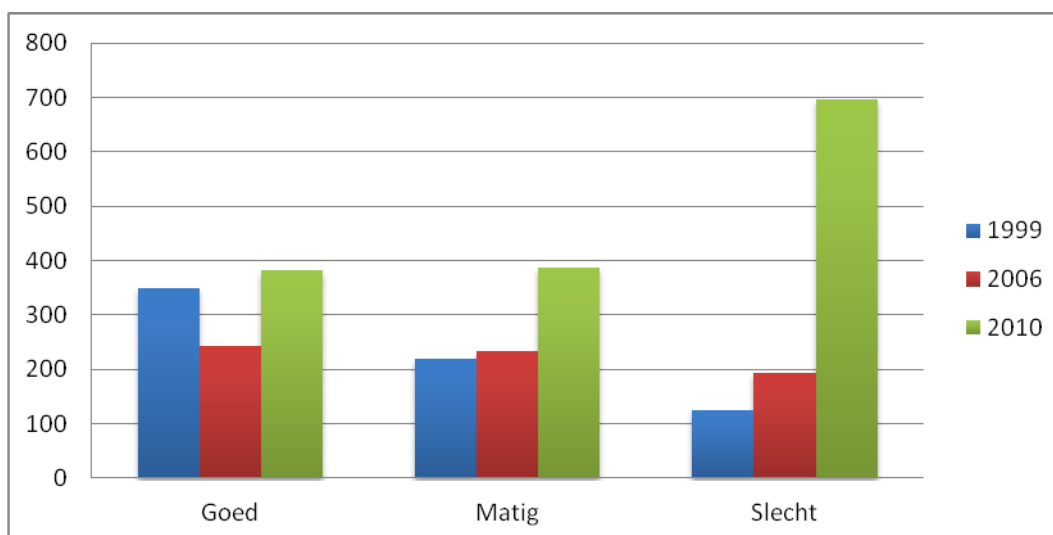
Tabel 6: Bonferroni - paargewijze vergelijkingen

(I)	(J)	Verskil gemiddelden (I-J)	Std. Error	Sig.
Arbeidsmarktsituatie	Arbeidsmarktsituatie			
Werkloos	Bruggepensioneerd	-1735,17039	251,25352	,000**
	Ouderdomsgepensioneerd	-1581,58634	217,35680	,000**

Noot: ** significantie op het 1% niveau
Bron: Eigen bewerking

De consumptie van diensten is het interessantst te bekijken in functie van de gezondheidstoestand van de respondent. We gaan er namelijk vanuit dat mensen met een slechte gezondheid meer beroep zullen doen op diensten dan mensen met een goede gezondheid.

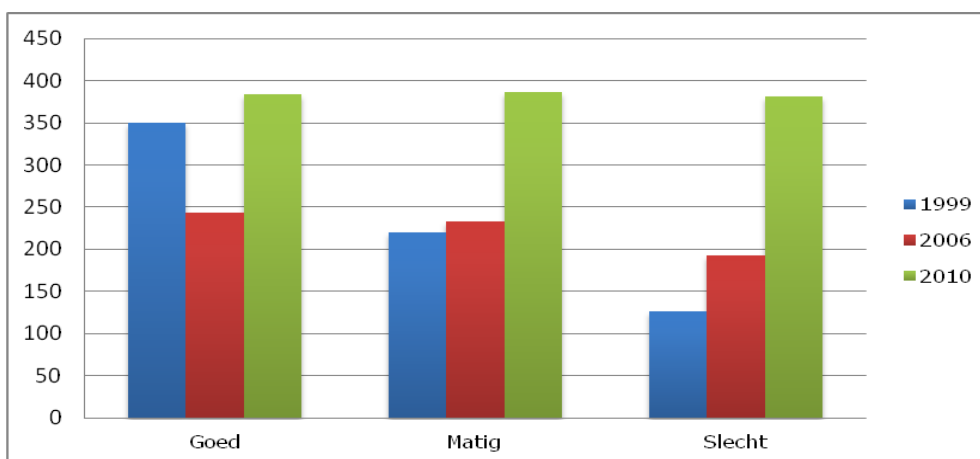
Figuur 14: Gemiddelde dienstenconsumptie (per huishouden in €) – met uitschieter

Bron: Eigen bewerking

Uit deze kolomdiagram concluderen we dat de gemiddelde uitgaven aan diensten zeer verschillend doorheen de jaren is. In 1999 gaven de individuen met een goede gezondheid het meeste uit aan diensten, terwijl dit in 2010 individuen met een slechte gezondheid waren. Echter zien we dat er in 2010 een grote uitschieter aanwezig is in de groep van individuen met een slechte gezondheid, namelijk case 9. In deze cel zitten twee ouderdomsgepensioneerden uit Q4 met een totale dienstenconsumptie van 13956. Wanneer we deze uit de analyse weglaten, verandert in het jaar 2010 de gemiddelde dienstenconsumptie voor de individuen met een slechte gezondheid drastisch.

Figuur 15: Gemiddelde dienstenconsumptie (per huishouden in €) - zonder uitschieter

Bron: Eigen bewerking

Uit deze figuur zien we dat de consumptie van diensten in 2010 gelijk verdeeld is over de verschillende categorieën van gezondheid, met andere woorden mensen met een slechte gezondheid zijn meer beroep op diensten beginnen doen. Een mogelijke verklaring is de komst van de gesubsidieerde dienstencheques (=PWA-cheques) die vanaf 2007 in de huishoudbudgetenquêtes opgenomen werden. Doordat deze voor 30% aftrekbaar zijn, werd huishoudhulp ook voor mensen met een slechte gezondheid (en vaak lagere inkomens) toegankelijker. Dit verband tussen gezondheid en inkomen zullen we in het onderdeel "Onafhankelijke variabelen onderling" onderzoeken. Om echter met zekerheid vast te stellen dat er geen significant verband is, toetsen we dit via een ANOVA. Dit zullen we ook doen voor 1999 en 2006. We zien dat we voor zowel 2006 als 2010 de nulhypothese op het 5% significantieniveau niet kunnen verwerpen. Hierdoor concluderen we dat er geen significante verschillen zijn in uitgaven aan diensten bij verschillende gezondheidstoestanden. Voor 1999 kunnen we echter concluderen dat er een significant verschil is in uitgaven aan diensten bij verschillende gezondheidstoestanden. Het zijn namelijk degene met een goede gezondheid die significant meer uitgeven aan diensten dan degene met een matige of slechte gezondheid. Onze veronderstelling dat mensen met een slechte gezondheid meer diensten consumeren, wordt hier niet bevestigd.

Tabel 7: ANOVA

Jaar	F	Aantal vrijheidsgraden	Sig.
1999	14,234	(2, 977)	,000**
2006	1,005	(2,1237)	,366
2010	0,008	(2, 1238)	,992

Noot: ** significantie op het 1% niveau

Bron: Eigen bewerking

Tabel 8: Bonferroni - paargewijze vergelijkingen (1999)

(I)	(J)	Vershil gemiddelden (I-J)	Std. Error	Sig.	
Gezondheid	Gezondheid				
	Goed	Matig	130,37138*	31,09159	,000**
Matig	Goed	Slecht	224,61558*	60,64342	,001**
	Matig	Goed	-130,37138*	31,09159	,000**
Slecht	Goed	Slecht	94,24420	65,31049	,448
	Slecht	Goed	-224,61558*	60,64342	,001**
	Matig	-94,24420	65,31049	,448	

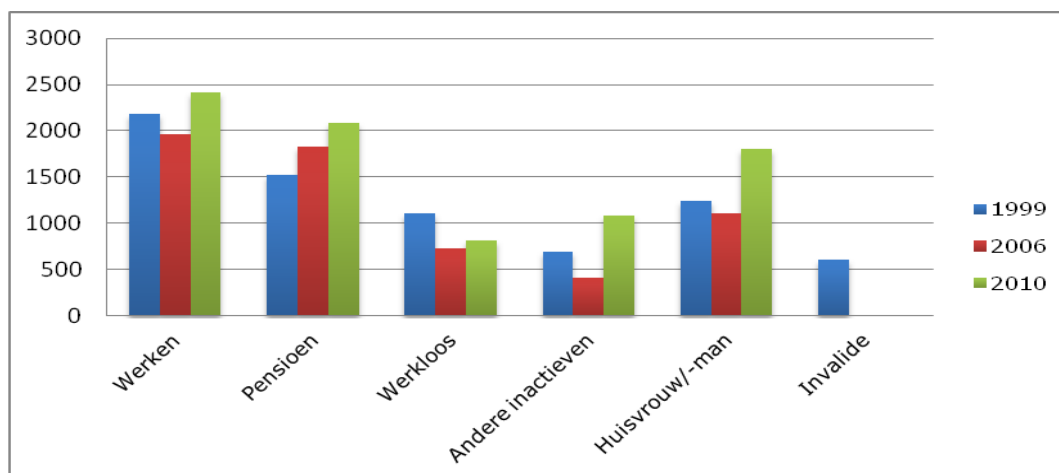
Noot: ** significantie op het 1% niveau

Bron: Eigen bewerking

Voor de consumptie van entertainment maken we twee assumpties. We veronderstellen in de eerste plaats dat gepensioneerden (brug- + ouderdomspensioen) meer vrije tijd hebben waardoor hun consumptie-uitgaven van entertainment hoger zullen liggen dan die van de werkenden. Om dit te testen zullen we de consumptie van entertainment in functie van de arbeidsmarktstatus bekijken. Ten tweede nemen we aan dat entertainment vooral weggelegd is voor de rijkere. We zullen daarom nagaan of hogere inkomenskwartielen ook hogere uitgaven aan entertainment hebben.

Wanneer we de gemiddelde consumptie van entertainment in functie van de 8 verschillende arbeidsmarktsituaties bekijken, is het moeilijk om er eenduidige conclusies uit te trekken. Vandaar dat we ervoor kiezen om sommige categorieën samen te nemen, waardoor we met 6 statuten overblijven. Dit zijn de werkenden (werken + zelfstandig), gepensioneerden (brug- + ouderdomspensioen), werklozen, andere inactieven, huisvrouw/-man en de invaliden.

Figuur 16: Gemiddelde consumptie van entertainment (per huishouden in €)

Bron: Eigen bewerking

Uit bovenstaande grafiek blijkt dat de consumptie van entertainment zeer anders is voor de verschillende arbeidsmarktstatuten. Dit wordt tevens bevestigd door een ANOVA. Deze leert ons dat voor alle drie jaren er een significant verschil is in de gemiddelde consumptie van entertainment bij andere arbeidsmarktstatuten (variantie analyse met 1 factor; 1999: $F_{(5,1072)}=13.982$, $p<0,001$; 2006: $F_{(4,1360)}=22.856$, $p<0,001$; 2010: $F_{(4,1368)}=26.362$, $p<0,001$). Uit de kolomdiagram kunnen we afleiden dat de consumptie het hoogst is voor de werkenden. Dit betekent dat ons vermoeden niet bevestigd wordt. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat entertainment een luxegoed is, waardoor alleen degene met een hoog inkomen dit kunnen consumeren. Indien we kijken naar figuur 13 wordt dit bevestigd. De werkenden hebben namelijk het hoogste inkomen, gevolgd door de gepensioneerden. We kunnen besluiten dat de consumptie van entertainment hetzelfde patroon volgt als het gemiddeld inkomen. Om na te gaan of werkenden en gepensioneerden een significant verschillende consumptie van entertainment hebben, zullen we een Bonferroni toets uitvoeren. Voor 1999 en 2010 kunnen we de nulhypothese (er is geen significant verschil tussen de gemiddelde consumptie-uitgaven bij de groepen) verwerpen op een 1% significantie niveau. Dit betekent dus dat er sterke evidentie is dat werkenden en gepensioneerden in deze jaren een significant verschillende consumptie van entertainment hadden. Bovendien zien we dat de consumptie-uitgaven aan entertainment voor de werkenden significant hoger zijn dan voor de gepensioneerden. Voor 2006 kunnen we de nulhypothese echter niet verwerpen waardoor we moeten besluiten dat er geen significant consumptieverschil was tussen beide groepen.

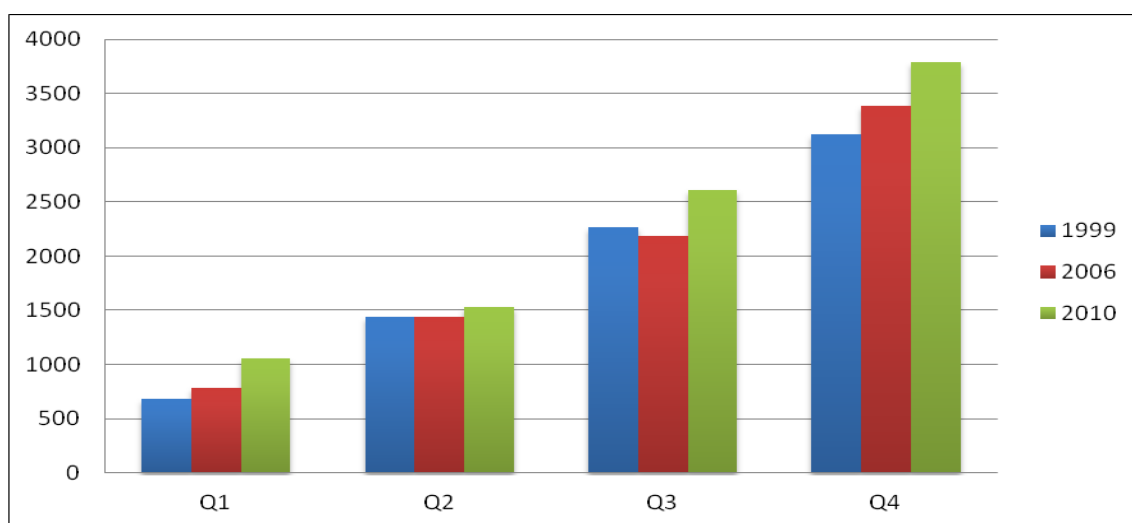
Tabel 9: Bonferroni – paarsgewijze vergelijkingen: consumptie entertainment

(I)	(J)		Verskil gemiddelden (I-J)	Std. Error	Sig.
Arbeidsmarktsituatie	Arbeidsmarktsituatie	Jaar			
Werkend	Gepensioneerd	1999	658,60503	119,27249	,000**
		2006	123,57945	76,64134	1,000
		2010	325,68647	80,42026	,001**

Noot: ** significantie op het 1% niveau
Bron: Eigen bewerking

Hierna bekijken we de consumptie-uitgaven aan entertainment in functie van de inkomenskwartielen. Zoals reeds aangehaald, nemen we aan dat rijkere individuen hogere uitgaven aan entertainment zullen hebben.

Figuur 17: Gemiddelde consumptie van entertainment (per huishouden in €)

Bron: Eigen bewerking

Uit deze figuur kunnen we enkele conclusies trekken. Zo zien we dat ons vermoeden bevestigd wordt: hoe hoger het inkomenskwartiel waarin de respondent zich bevindt, hoe meer hij gaat uitgeven aan entertainment. Dit komt doordat consumenten met hogere inkomens meer budget overhouden na betaling van de vaste lasten om te spenderen aan entertainment dan individuen met lagere inkomens. Als extra controle voeren we voor het jaar 2010 een ANOVA- en Bonferroni toets uit. We kunnen de nulhypothese op een 1% significantieniveau verwerpen waardoor we concluderen dat er een significant verschil is tussen de consumptie van entertainment bij de verschillende inkomenskwartielen (variantie analyse met 1 factor, $F_{(3,1369)}=412.380$, $p<0,000$). Wanneer we dit in detail gaan bestuderen, zien we dat de gemiddelde consumptie-uitgaven aan entertainment bij alle inkomenskwartielen significant van elkaar verschillen. Voor 1999 en 2006 vinden we vergelijkbare conclusies. Hiernaast zien we in de kolomdiagram dat de consumptie aan entertainment doorheen de jaren sterk stijgt. Dit kan erop wijzen dat jongere generaties meer belang gaan hechten aan entertainment en vrije tijd waardoor ze een groter aandeel van hun budget hieraan gaan wijden.

Tabel 10: Bonferroni - paargewijze vergelijkingen: consumptie entertainment

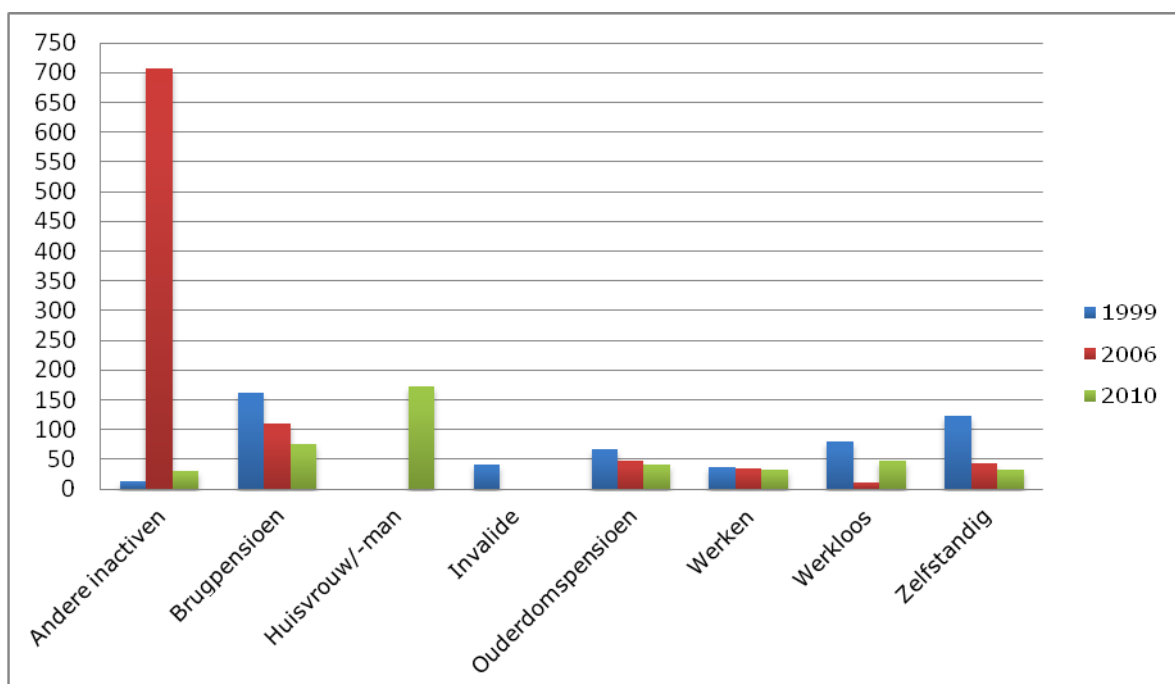
(I) Kwartiel	(J) Kwartiel	Vershil gemiddelden (I-J)	Std. Error	Sig.
Q1	Q2	-475,90659	79,16003	,000**
	Q3	-1556,63847	81,62111	,000**
	Q4	-2737,97230	85,60279	,000**

Noot: ** significantie op het 1% niveau

Bron: Eigen bewerking

Als laatste zullen we de consumptie van zelfgeproduceerde goederen nog descriptief analyseren. We maken hierbij de kanttekening dat deze variabele vertekeningen kan bevatten omwille van de manier waarop de data is verzameld (zie onderdeel "beperkingen van het onderzoek"). De literatuur heeft aangetoond dat gepensioneerden overstappen op thuisproductie. Hierdoor dalen hun uitgaven, maar niet hun eigenlijke consumptie. De zelfproductie is in dit onderzoek gedefinieerd in euro's en niet in kilogram. Zoals we al besproken hebben, schat het FOD de waarde van de zelfproductie. Het is met deze waarden dat wij onze analyse zullen uitvoeren.

Figuur 18: Gemiddelde zelfproductie (per huishouden in €) ifv de arbeidsmarktsituatie (8 groepen)

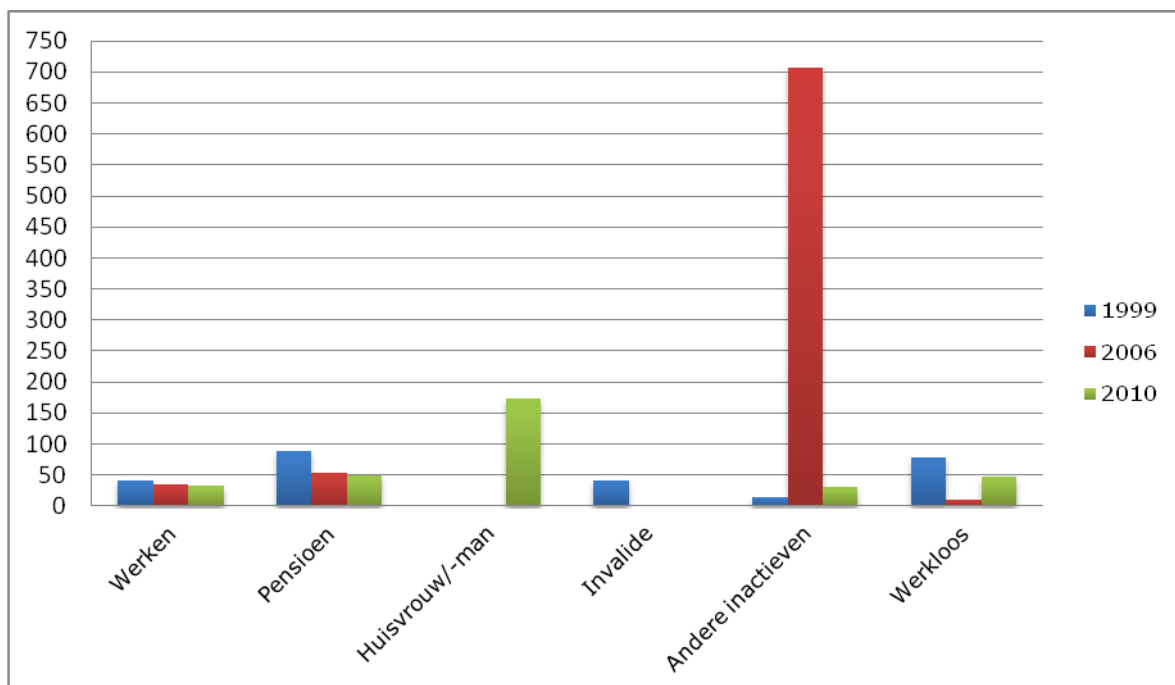
Bron: Eigen bewerking

Deze grafiek maakt duidelijk dat de gemiddelde zelfproductie bij alle arbeidsmarktsituaties zeer laag ligt. We kunnen echter met enige voorzichtigheid besluiten dat bruggepensioneerden het meest zelf produceren. Hoewel we uitschieters op het vlak van zelfproductie hebben, kiezen we er voor om deze in onze analyse te laten. Dit komt doordat de meeste bij de bruggepensioneerden voorkomen. Dit wijst er mogelijk op dat deze groep effectief meer zelf produceert, zoals de literatuurstudie voorspelt. Bovendien zien we dat het gemiddelde, met uitschieters inbegrepen, niet onverklaarbaar hoog ligt ten opzichte van de andere arbeidsmarktsituaties en de andere jaren. Echter zien we dat we in 2006 een opmerkelijke hoge uitschieter hebben. Dit individu met de arbeidsmarktstatuut "andere inactief" en uit het tweede inkomenskwartiel heeft in dat jaar voor € 707,64 aan goederen geproduceerd. Doordat er

in 2006 slechts één inactieve aan zelfproductie heeft gedaan, wordt het gemiddelde van de hele groep gelijkgesteld aan de waarde van deze case. Dit geeft daarom een vertekend beeld van de zelfproductie bij inactieven. We besluiten daarom deze case uit onze verdere analyse te verwijderen.

We zullen net zoals bij de consumptie van entertainment enkele groepen samennemen. Hierdoor blijven we met 6 arbeidsmarktstatuten over. Op deze manier krijgen we een beter zicht op de zelfproductie bij onze doelgroepen, namelijk werkenden en gepensioneerden.

Figuur 19: Gemiddelde zelfproductie (per huishouden in €) ifv de arbeidsmarktsituatie (6 groepen)

Bron: Eigen bewerking

Interessant hierbij is om te controleren of de zelfproductie bij werkenden significant verschilt van de zelfproductie bij gepensioneerden. Via een Bonferroni toets kunnen we dit onderzoeken. Een ANOVA wees namelijk uit dat er een significant verschil is in zelfproductie bij andere arbeidsmarktstatuten, zowel voor 1999, 2006 als voor 2010 (variantie analyse met 1 factor; 1999: $F_{(4,797)}=7.049$, $p<0.001$; 2006: $F_{(2,998)}=18.812$, $p<0.001$; 2010: $F_{(4,1057)}=11.812$, $p<0.001$). De Bonferroni test leert ons dat er voor alle jaren een statistisch significant verschil in zelfproductie is tussen werkenden en gepensioneerden, en dit op een 1% significantieniveau. Bovendien kan men concluderen dat de zelfproductie van de gepensioneerden hoger ligt dan die van de werkenden,

doordat het teken in de kolom verschil gemiddelden negatief is. Dit wijst er op dat gepensioneerden meer zelf produceren, wat door de literatuur bevestigd wordt.

Tabel 11: Bonferroni - paargewijze correlaties: zelfproductie

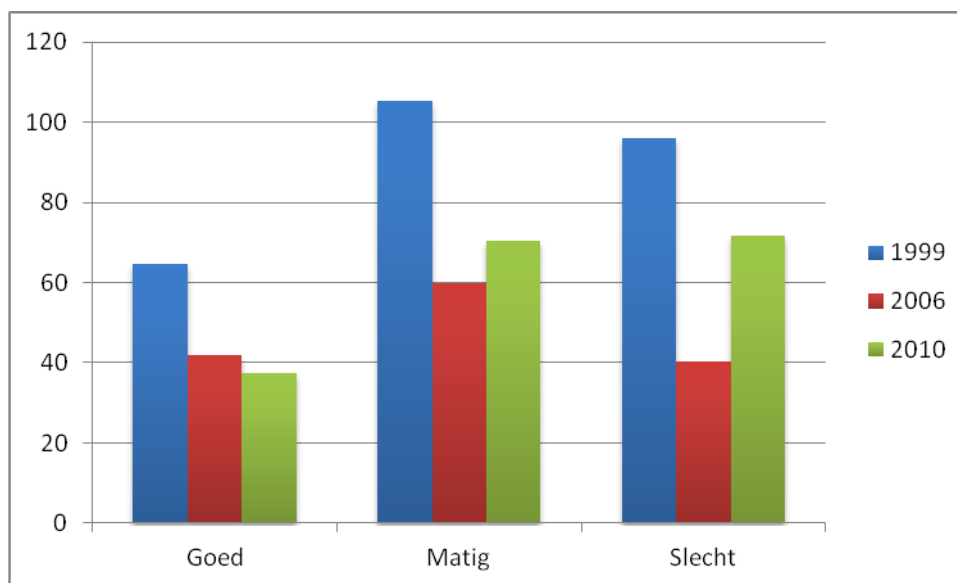
(I)	(J)	Jaar	Vershil gemiddelden (I-J)	Std. Error	Sig.
Arbeidsmarktsituatie	Arbeidsmarktsituatie				
Werkend	Gepensioneerd	1999	-47,37766	9,23393	,000**
		2006	-18,39160	3,57036	,000**
		2010	-17,10440*	3,28203	,000**

Noot: ** significantie op het 1% niveau

Bron: Eigen bewerking

Hiernaast willen we ook de zelfproductie analyseren in functie van de gezondheid. Het is namelijk mogelijk dat mensen met een slechte gezondheid minder zelf produceren doordat hun gezondheid het niet toelaat.

Figuur 20: Gemiddelde zelfproductie (per huishouden in €) ifv de gezondheidstoestand

Bron: Eigen bewerking

Uit de figuur blijkt dat de gezondheid een rol kan spelen in de zelfproductie. We zien namelijk dat degene met een matige consumptie het meest zelf produceren. Met voorzichtigheid kunnen we concluderen dat degene met een goede gezondheid het minst produceren. Dit is dus tegen de verwachtingen in. Om echter met zekerheid vast te stellen dat er significante verschillen in gemiddelde zelfproductie is bij verschillende gezondheidstoestanden, is het nodig een ANOVA uit te voeren. De resultaten hiervan zijn anders naargelang het jaar. Zo vinden we in 1999 en 2006 zwakke evidentie dat een

goede, matige of slechte gezondheid leidt tot een verschillende gemiddelde zelfproductie (variantie analyse met 1 factor; 1999: $F_{(2,799)}=5.343$, $p=0.005$; 2006: $F_{(2,998)}=4.006$, $p<0.005$). Echter voor het jaar 2010 concluderen we dat er zeer sterke evidentie is dat een andere gezondheidstoestand leidt tot een verschillende gemiddelde zelfproductie (variantie analyse met 1 factor, $F_{(2,1059)}=17.420$, $p<0,001$). Om te onderzoeken tussen welke categorieën de zelfproductie significant verschillend is, voeren we een Bonferroni toets uit. Voor 1999 en 2006 zien we dat er enkel een significant verschil is in gemiddelde zelfproductie tussen mensen met een goede en matige gezondheid. Het zijn namelijk degene met een matige gezondheid die meer aan zelfproductie doen. Voor 2010 is er echter ook nog een significant verschil in gemiddelde zelfproductie tussen degene met een goede en slechte gezondheid. We zien namelijk dat degene met een slechte gezondheid een hoger gemiddelde zelfproductie hebben dan degene met een goede gezondheid. De Bonferroni toets bekrachtigde op een statistische manier de getrokken conclusies uit de kolomdiagram. We kunnen besluiten dat ons vermoeden niet bevestigd werd: mensen met een slechtere (matig of slecht) gezondheid produceren namelijk meer zelf dan degene met een goede gezondheid.

Tabel 12: Bonferroni - paarsgewijze vergelijkingen

Jaar	(I) Gezondheidstoestand	(J) Gezondheidstoestand	Vershil gemiddelden (I-J)	Std. Error	Sig.
1999	Goed	Matig	-40,71615*	12,60875	,004
	Goed	Slecht	-31,45290	50,71933	1,000
	Slecht	Matig	-9,26325	51,83332	1,000
2006	Goed	Matig	-17,91870	6,36493	,015
	Goed	Slecht	1,83793	11,66004	1,000
	Slecht	Matig	-19,75663	13,01295	,388
2010	Goed	Matig	-33,11093	6,06957	,000
	Goed	Slecht	-34,38056	14,12507	,045
	Slecht	Matig	1,26963	15,18758	1,000

Bron: Eigen bewerking

Samenvattend kunnen we stellen dat in de meeste consumptie categorieën (totale consumptie, werkgerelateerde uitgaven en entertainment) de werkenden significant hogere uitgaven hebben dan de gepensioneerden. Enkel bij de zelfproductie zijn de gemiddelde uitgaven hoger voor de gepensioneerden. De dienstfunctie wordt echter in functie van de gezondheid bekeken. Enkel voor 1999 is er significant verschil in de gemiddelde uitgaven. In dat jaar consumeerden mensen met een goede gezondheid significant meer diensten.

3.1.3 Onafhankelijke variabelen onderling

In dit deel gaan we onderzoeken welke significante correlaties er bestaan tussen de onafhankelijke variabelen onderling. Op deze manier krijgen we een beter zicht op de data. Dit zal ons helpen om nadien betere conclusies uit de regressieanalyses te trekken.

3.1.3.1 Variabelen "opleidingsniveau" en "inkomenskwartiel"

We willen nagaan of mensen met een hoger opleidingsniveau zich ook in een hoger inkomenskwartiel situeren. De hypothese die getoetst wordt, is de volgende: Hoe lager (hoger) het opleidingsniveau van de respondent, hoe lager (hoger) het inkomenskwartiel waarin hij zich bevindt. We testen met andere woorden of het inkomenskwartiel afhankelijk is van het opleidingsniveau. Een eerste analyse hierover kan uitgevoerd worden met behulp van een kruistabel.

Tabel 13: Kruistabel Opleidingsniveau*Inkomenskwartiel

			Inkomenskwartiel				Totaal
			Q1	Q2	Q3	Q4	
Opleidingsniveau Lagere school	Aantal		59	44	11	7	121
	% binnen Opleidingsniveau		48,8%	36,4%	9,1%	5,8%	100,0%
	% binnen Inkomenskwartiel		17,4%	11,1%	3,2%	2,4%	8,8%
	% van Totaal		4,3%	3,2%	,8%	,5%	8,8%
Middelbaar	Aantal		203	209	164	72	648
	% binnen Opleidingsniveau		31,3%	32,3%	25,3%	11,1%	100,0%
	% binnen Inkomenskwartiel		59,9%	52,6%	47,0%	24,7%	47,1%
	% van Totaal		14,7%	15,2%	11,9%	5,2%	47,1%
Hogere school	Aantal		77	144	174	213	608
	% binnen Opleidingsniveau		12,7%	23,7%	28,6%	35,0%	100,0%
	% binnen Inkomenskwartiel		22,7%	36,3%	49,9%	72,9%	44,2%
	% van Totaal		5,6%	10,5%	12,6%	15,5%	44,2%
Totaal	Aantal		339	397	349	292	1377
	% binnen Opleidingsniveau		24,6%	28,8%	25,3%	21,2%	100,0%
	% binnen Inkomenskwartiel		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
	% van Totaal		24,6%	28,8%	25,3%	21,2%	100,0%

Bron: Eigen bewerking

Tabel 14: Spearman's rho: Opleidingsniveau en Inkomenskwartiel

			Opleidings- niveau	Inkomens- kwartiel
Spearman's rho	Opleidingsniveau	Correlatiecoëfficiënt	1,000	,370
		Sig. (2-zijdig)	.	,000**
		N	1377	1377
	Inkomenskwartiel	Correlationcoëfficiënt	,370	1,000
		Sig. (2-zijdig)	,000**	.
		N	1377	1377

Noot: ** significantie op het 1% niveau

Bron: Eigen bewerking

Zoals al aangehaald in de vorige paragraaf, zien we dat de meeste respondenten (nl. 47,1%) een middelbaar diploma hebben. Tevens kunnen we concluderen dat de meeste respondenten zich situeren in het tweede inkomenskwartiel, nl. 28,8%. Er zijn 121 respondenten met een lager diploma, dit komt overeen met een totale rijpercentage van 8,8%. Van al deze 121 respondenten met een lagere school diploma situeren de meeste zich in het eerste inkomenskwartiel, nl. 48,8%. Daarentegen bevindt slechts 5,8% zich in het hoogste inkomenskwartiel. Het besluit dat hieruit getrokken kan worden is dat onze hypothese bevestigd wordt: respondenten met een lager opleidingsniveau, bevinden zich in een lager inkomenskwartiel. Voor de respondenten met een hoger opleidingsniveau, zien we hetzelfde patroon. Van de 608 mensen met een hoger diploma, situeert het merendeel (nl. 35%) zich in het vierde inkomenskwartiel terwijl de minderheid (12,7%) zich in het eerste inkomenskwartiel bevindt. De hypothese wordt met andere woorden bevestigd: respondenten met een hoger opleidingsniveau, bevinden zich in een hoger inkomenskwartiel. Indien we naar de respondenten met een middelbaar diploma kijken, kunnen we concluderen dat ze vrij gelijk verdeeld zijn over de inkomenskwartielen Q1, Q2 en Q3. Bovendien zien we op basis van een Spearman Rank Order (Spearman's rang correlatie) dat deze twee variabelen, opleidingsniveau en inkomenskwartiel, statistisch significant afhankelijk van elkaar zijn. We verkozen deze toets boven een chi kwadraat test omdat deze laatste geen informatie geeft over de richting van de associatie. We merken hierbij wel op dat de chi kwadraat test tevens uitwees dat de twee variabelen afhankelijk van elkaar zijn. Een Pearson-correlatie konden we echter niet toepassen omdat deze een lineair verband tussen kwantitatieve variabelen eist. De nulhypothese van de Spearman Rank Order luidt dat er geen samenhang is tussen de variabelen, met andere woorden dat de correlatiecoëfficiënt gelijk is aan nul. We zien in tabel 13 dat de p-waarde van een tweezijdige toets op samenhang 0,000 bedraagt, waardoor we de nulhypothese op een 1% significantieniveau kunnen verwerpen. Dit betekent dat we een significante samenhang tussen het opleidingsniveau en het inkomenskwartiel vinden.

Bovendien zien we dat de correlatiecoëfficiënt 0,370 bedraagt, wat erop duidt dat er een significant positief verband tussen de twee variabelen bestaat. Het resultaat van de kruistabel wordt met andere woorden bevestigd. Deze bevinding is conform met de human capital theory. Becker (1994) stelde dat investeringen in menselijk kapitaal, zoals educatie en trainingen, ervoor zorgen dat het inkomen van een individu sterk stijgt. De reden hiervoor is dat deze investeringen leiden tot hogere productiviteit op de arbeidsmarkt. Bovendien stelde Becker dat investeringen op jonge leeftijd tot een grotere return zal leiden aangezien zij van een grotere "terugbetalingsperiode" kunnen genieten. Deze gedachtegang wordt tegenwoordig steeds meer en meer gehanteerd en zien we terug in het stijgend scholingsniveau van de bevolking, besproken in de vorige paragraaf. Voor de jaren 1999 en 2006 komen we tot dezelfde conclusies.

3.1.3.2 Variabelen "inkomenskwartiel" en "gezondheidstoestand"

Hiernaast willen we tevens onderzoeken of het beschikbare inkomen een invloed heeft op de gezondheidstoestand van de respondent. In de vorige paragraaf is er al aangetoond dat een lager opleidingsniveau gepaard gaat met een lager inkomenskwartiel. In deze paragraaf wil ik echter nagaan of deze respondenten dan ook over een slechtere gezondheid zullen beschikken. Zo kan het zijn dat rijkere mensen sneller naar een dokter stappen, medicijnen kopen en onderzoeken laten uitvoeren. Het kan echter ook zijn dat omwille van een zwakke gezondheid mensen minder kunnen werken waardoor ze in een lager inkomenskwartiel belanden. De hypothese luidt dan ook: Hoe lager (hoger) het inkomenskwartiel waarin de respondent zich bevindt, hoe slechter (beter) zijn gezondheidstoestand. Om dit na te gaan, zullen we toetsen of de gezondheidstoestand al dan niet afhankelijk is van het inkomenskwartiel.

Tabel 15: Kruistabel Inkomenskwartiel*Gezondheidstoestand

			Gezondheidstoestand			Totaal
			Goed	Matig	Slecht	
Inkomenskwartiel	Q1	Aantal	209	95	35	339
		% binnen Inkomenskwartiel	61,7%	28,0%	10,3%	100,0%
		% binnen Gezondheidstoestand	19,4%	42,0%	47,3%	24,6%
		% van Totaal	15,2%	6,9%	2,5%	24,6%
	Q2	Aantal	307	72	18	397
		% binnen Inkomenskwartiel	77,3%	18,1%	4,5%	100,0%
		% binnen Gezondheidstoestand	28,5%	31,9%	24,3%	28,8%
		% van Totaal	22,3%	5,2%	1,3%	28,8%

Q3	Aantal	292	42	15	349
	% binnen Inkomenskwartiel	83,7%	12,0%	4,3%	100,0%
	% binnen Gezondheidstoestand	27,1%	18,6%	20,3%	25,3%
	% van Totaal	21,2%	3,1%	1,1%	25,3%
Q4	Aantal	269	17	6	292
	% binnen Inkomenskwartiel	92,1%	5,8%	2,1%	100,0%
	% binnen Gezondheidstoestand	25,0%	7,5%	8,1%	21,2%
	% van Totaal	19,5%	1,2%	,4%	21,2%
Totaal	Aantal	1077	226	74	1377
	% binnen Inkomenskwartiel	78,2%	16,4%	5,4%	100,0%
	% binnen Gezondheidstoestand	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
	% van Totaal	78,2%	16,4%	5,4%	100,0%

Bron: Eigen bewerking

Tabel 16: Spearman's rho: Inkomenskwartiel en Gezondheidstoestand

			Inkomenskwartiel	Gezondheidstoestand
Spearman's rho	Inkomens- kwartiel	Correlatiecoëfficiënt	1,000	,255**
		Sig. (2-zijdig)	.	,000
		N	1377	1377
	Gezondheids- toestand	Correlatiecoëfficiënt	,255**	1,000
		Sig. (2-zijdig)	,000	.
		N	1377	1377

Noot: ** significantie op het 1% niveau

Bron: Eigen bewerking

Het percentage van mensen met een slechte gezondheid in onze steekproef is zeer laag, namelijk 5,4%. De mogelijke oorzaak voor dit fenomeen werd in het onderdeel "Beschrijving van de steekproef" besproken. Hoewel er weinig respondenten met een slechte gezondheid zijn, kunnen we uit de tabel concluderen dat de meeste (35 van de 74) zich in het eerste inkomenskwartiel bevinden. Het hoogste inkomenskwartiel kent slechts 6 mensen met een slechte gezondheid, ofwel slechts 8,1%. Wanneer we naar de respondenten met een goede gezondheid kijken, zien we dat 25% zich situeert in het vierde inkomenskwartiel terwijl slechts 19% in het eerste inkomenskwartiel zit. We kunnen dus besluiten dat onze hypothese bevestigd wordt. Dit wil zeggen dat de gezondheidstoestand en het inkomenskwartiel afhankelijk van elkaar zijn. Bovendien bevestigt de Spearman Rank Order test dat er statistisch significante samenhang is tussen beide variabelen, en dit op een 1% significantieniveau. Het resultaat van deze test is 0.255, wat duidt op een positief verband tussen gezondheidstoestand en het

inkomenskwartiel. Voor 1999 en 2006 komen we tot dezelfde bevindingen. Deze conclusie klinkt echter niet vreemd in de oren aangezien eerder onderzoek het bestaan van een health gradient aantoonde. Hierin toonde Adler et al. (1994) aan dat er een verband is tussen de socio-economische status en de gezondheidstoestand. Zo hebben individuen met een hogere socio-economische status over het algemeen een betere gezondheid dan diegene met een lagere sociale positie. Deze socio-economische status bestaat uit drie componenten, waaronder het inkomen. De overige twee zijn opleidingsniveau en de beroepsactiviteit. Deze gradiënt houdt in dat mensen met een lage SES, met andere woorden degene die in armoede leven, een slechtere gezondheid hebben omwille van slechtere voeding, onhygiënische woonomstandigheden en onvoldoende medische zorg. Bovendien houdt deze theorie ook in dat individuen met de hoogste sociale positie een betere gezondheid hebben dan degene die zich net onder hen bevinden. Dit is opmerkelijk aangezien deze individuen ook een hoge sociale positie bekleden en niet te kampen hebben met bovengenoemde redenen die leiden tot een slechte gezondheid. Vandaar dat er nog veel bijkomend onderzoek is uitgevoerd om mogelijke verklaringen aan het licht te brengen. Dit valt echter buiten ons onderzoeksbereik.

3.1.3.3 *Variabelen "gezondheidstoestand" en "arbeidsmarktsituatie"*

Als laatste wil ik toetsen of dat mensen met een slechte gezondheid een andere arbeidsmarktsituatie kennen dan degene met een goede of middelmatige gezondheid. De hypothese die getoetst zal worden is de volgende: de arbeidsmarktsituatie "werkloos" zal meer respondenten met een slechte gezondheid bevatten terwijl de arbeidsmarktsituatie "zelfstandigen" en "werken" uit mensen met een goede of middelmatige gezondheid zal bestaan. Dit wil zeggen dat de we nagaan of de gezondheidstoestand en de arbeidsmarktsituatie al dan niet afhankelijk van elkaar zijn. Hoewel we niet zo een uitgesproken cijfers krijgen als bij de twee andere hypothesen kunnen we concluderen dat werkende mensen over het algemeen een betere gezondheid hebben dan niet-werkenden. Zo omschrijven alle zelfstandigen en 82,9% van de werkenden hun gezondheid als goed. Wanneer we naar de groep van niet-werkenden kijken ligt dit percentage lager. "Slechts" 65,8% van de werklozen bestempelt zijn gezondheid als goed. Bij de inactieven bedraagt het zelfs maar 30%. Om na te gaan of deze relatie gezondheidstoestand-arbeidsmarktsituatie significant is, voeren we een chi kwadraat onafhankelijkheidstest uit. We opteren hiervoor omdat de arbeidsmarktsituatie geen ordinale variabele is, maar een categorische. De nulhypothese van deze test luidt dat de twee variabelen onafhankelijk zijn. We zien in tabel 17 dat de asymptotische significantie 0.000 bedraagt waardoor we de nulhypothese op 1% significantieniveau mogen verwerpen. Dit betekent dat er tussen de twee variabelen, gezondheidstoestand en

arbeidsmarktsituatie, statistische samenhang is. De test wijst echter niet uit in welke richting dit is, maar dit kunnen we met enige voorzichtigheid uit de kruistabel halen. Echter moeten we de kanttekening maken dat niet alle voorwaarden om een chi kwadraat test uit te voeren zijn voldaan. Zo mag maximum 20% van de cellen een verwachte waarde van minder dan 5 hebben. In ons geval is dit 28,6%. Bovendien moeten alle verwachte waarden minimum gelijk zijn aan 1. We zullen dus bijkomend een Fisher's Exact Test uitvoeren. Deze heeft dezelfde nulhypothese als de chi kwadraat onafhankelijkheidstest. Uit de Fisher's Exact Test blijkt dat de variabelen gezondheidstoestand en arbeidsmarktsituatie significant afhankelijk van elkaar zijn en dit op een 1% significantieniveau. Voor 1999 en 2006 verkrijgen we resultaten die in dezelfde lijn liggen. In deze jaren is het echter duidelijker dat werkenden en zelfstandigen een betere gezondheid hebben dan niet-werkenden. Voor 1999 (2006) beschrijft 85,9% (80,1%) van de werkenden en 87,2% (88,5%) van de zelfstandigen ten opzichte van 61% (54,3%) van de werklozen en 45,8% (25%) van de inactieven zijn gezondheid als goed. Het is echter opvallend dat we voor de drie jaren dezelfde conclusie krijgen. We zagen namelijk dat de invaliden en zieken in 1999 een aparte groep vormen, terwijl zij in 2006 en 2010 bij de werkenden zitten. Via een Spearman Rank Order test gaan we na of de invaliden een significant slechtere gezondheid hebben dan de niet-invaliden. Dit kunnen we echter alleen maar onderzoeken voor het jaar 1999. Uit deze test leren we dat er een statistisch positief verband bestaat tussen de arbeidsmarktsituatie (ziek gecodeerd als 1, niet-ziek als 0) en de gezondheidstoestand (slecht gecodeerd als 2, matig als 1, goed als 0). Dit betekent dat we in 1999 zouden moeten zien dat de werkenden een veel betere gezondheid hebben dan in 2006 en 2010. Dit betekent dat zieken een significant slechtere gezondheid opgeven dan niet-zieken. Het verband tussen gezondheidstoestand en arbeidsmarktsituatie is in de literatuur al uitvoerig besproken. Zo vonden Duitse onderzoekers (Kroll en Lambert, 2009) dat werklozen meer emotionele en fysieke gezondheidsproblemen hebben dan werkende mensen. Zij oordeelden dat deze gezondheidsproblemen optraden omwille van verlies van onder andere inkomen, werkgerelateerde netwerken of sociale prestige.

Tabel 17: Kruistabel Gezondheidstoestand*Arbeidsmarktsituatie

		Arbeidsmarktsituatie							Total
		Andere inactieven	Brugpensioen	Huisvrouw/ man	Ouderdompensioen	Werken	Werkloos	Zelfstandig	
Gezondheidstoestand Goed	Aantal	6	109	8	303	543	52	56	1077
	% binnen Gezondheidstoestand	,6%	10,1%	,7%	28,1%	50,4%	4,8%	5,2%	100,0%
	% binnen Arbeidsmarktsituatie	30,0%	80,7%	100,0%	71,5%	82,9%	65,8%	100,0%	78,2%
	% van Totaal	,4%	7,9%	,6%	22,0%	39,4%	3,8%	4,1%	78,2%
Matig	Aantal	5	23	0	98	79	21	0	226
	% binnen Gezondheidstoestand	2,2%	10,2%	,0%	43,4%	35,0%	9,3%	,0%	100,0%
	% binnen Arbeidsmarktsituatie	25,0%	17,0%	,0%	23,1%	12,1%	26,6%	,0%	16,4%
	% van Totaal	,4%	1,7%	,0%	7,1%	5,7%	1,5%	,0%	16,4%
Slecht	Aantal	9	3	0	23	33	6	0	74
	% binnen Gezondheidstoestand	12,2%	4,1%	,0%	31,1%	44,6%	8,1%	,0%	100,0%
	% binnen Arbeidsmarktsituatie	45,0%	2,2%	,0%	5,4%	5,0%	7,6%	,0%	5,4%
	% van Totaal	,7%	,2%	,0%	1,7%	2,4%	,4%	,0%	5,4%
Totaal	Aantal	20	135	8	424	655	79	56	1377
	% binnen Gezondheidstoestand	1,5%	9,8%	,6%	30,8%	47,6%	5,7%	4,1%	100,0%
	% binnen Arbeidsmarktsituatie	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
	% van Totaal	1,5%	9,8%	,6%	30,8%	47,6%	5,7%	4,1%	100,0%

Bron: Eigen bewerking

Tabel 18: Chi kwadraat onafhankelijkheidstest: gezondheidstoestand en arbeidsmarktsituatie

	Waarde	Vrijheids- graden	Asymp. Sig. (2-zijdig)	Sig.
Pearson Chi Kwadraat	116,606 ^a	12	,000	,000
Fisher's Exact Test	87,287			,000
N	1377			

Noot: 6 cellen (28,6%) hebben verwacht aantal kleiner dan 5.
Bron: Eigen bewerking

We kunnen besluiten dat er meerdere correlaties zijn tussen de onafhankelijke variabelen. Zo is er een significante afhankelijkheid tussen het opleidingsniveau en het inkomenskwartiel, tussen het inkomenskwartiel en de gezondheidstoestand en tussen de gezondheidstoestand en de arbeidsmarktsituatie. Al deze correlaties zijn in het verleden al onderzocht, waardoor onze bevindingen stroken met voorgaand onderzoek.

3.2 De consumptieval in cijfers

In dit gedeelte zullen we de consumptieverandering in de overgang van werk naar pensionering berekenen, met andere woorden we gaan na of er een retirement-consumption puzzle is. Dit zullen we doen voor de 8 consumptievariabelen, die we in het onderdeel "afbakening studiegebied" hebben besproken. Op deze manier zullen we aan het licht brengen bij welke variabelen de consumptie stijgt, constant blijft of daalt. We beschikken bij enkele van deze variabelen echter niet over volledige data. Bij de consumptie van diensten en zelfgeproduceerde goederen missen er veel data, terwijl er bij de consumptie van entertainment en werkgerelateerde goederen enkele gegevens ontbreken. Omdat we niet met zekerheid kunnen weten wat de oorzaak van deze lege cellen is, beslisten we deze gegevens uit onze analyse te laten. Zo kan het namelijk zijn dat het individu geen uitgaven maakt maar het kan ook zijn dat hij ze niet heeft opgegeven. Bovendien is een gemiddelde niet consistent tegen extreme waardes (hier nulwaardes) waardoor dit onze berekeningen sterk kan beïnvloeden.

Bij elke van de 8 variabelen zullen we de consumptieverandering van werk naar pensionering op drie verschillende manieren berekenen. Nadien zullen we proberen te verklaren wat de oorzaak van deze consumptieverandering is. We zullen werk steeds gelijkstellen aan de arbeidsmarktstatus werken en zelfstandig. In de eerste berekening zullen we voor de status pensionering zowel het brug- als het ouderdomsgepensioen in rekening brengen. Bij de tweede berekening nemen we enkel de ouderdomsgepensioneerden op. We willen namelijk het consumptiegedrag bij de overgang van werk naar pensionering bespreken. Echter wordt de statuut van

bruggepensioneerde gelijkgesteld met dat van werkloze, waardoor hij niet als gepensioneerd aanzien wordt. Hierdoor kan het zijn dat zijn consumptiegedrag verschillend zal zijn. We hebben bij Banks et al. (1998) gezien dat de consumptie bij werklozen lager ligt doordat zij nog te maken hebben met kosten verbonden met de zoektocht naar werk. Dit kan mogelijk ook zo zijn voor bruggepensioneerden aangezien deze beschikbaar moeten blijven voor de arbeidsmarkt. We zullen hiernaast ook naar de consumptieverandering bij werklozen kijken. Hier merken we echter op dat we met een kleine groep van respondenten werken, waardoor we met voorzichtigheid conclusies moeten trekken.

We maakten deze berekeningen voor de jaren 1999, 2006 en 2010. Op deze manier kunnen we tevens de evolutie doorheen te jaren bestuderen. Onderstaande tabel toont de verschillende berekeningen voor het jaar 2010. Voor 1999 en 2006 tonen we de berekeningen niet meer maar geven we onmiddellijk de procentuele consumptieverandering weer.

Tabel 19: Overzicht consumptieverandering

Arbeidsmarktstatus	Gem.consumptie- uitgaven per huishouden (2010 in €)	Arbeidsmarktstatus	Gem. consumptie- uitgaven per huishouden (2010 in €)	Consumptie- verandering 2010	Consumptie- verandering 2006	Consumptie- verandering 1999
TOTALE CONSUMPTIE						
Werken + zelfstandig	16 375,82	Brug- + ouderdompensioen	13 242,88	- 19,13%	- 18,29%	- 27,57%
Werken + zelfstandig	16 375,82	Ouderdompensioen	13 024,37	- 20,47%	- 20,13%	- 28,65%
Werken + zelfstandig	16 375,82	Brugpensioen	13 929,16	- 14,94%	- 17,90%	- 24,20%
CONSUMPTIE CODE 0						
Werken + zelfstandig	40 421,15	Brug- + ouderdompensioen	31 152,86	- 22,93%	- 15,45%	- 29,90%
Werken + zelfstandig	40 421,15	Ouderdompensioen	30 257,06	- 25,15%	- 15,71%	- 31,53%
Werken + zelfstandig	40 421,15	Brugpensioen	33 966,33	- 15,97%	- 14,24%	- 24,81%
CONSUMPTIE VAN VOEDSEL						
Werken + zelfstandig	6 821,50	Brug- + ouderdompensioen	5 509,54	- 19,23%	- 18,84%	- 23,19%
Werken + zelfstandig	6 821,50	Ouderdompensioen	5 473,07	- 19,77%	- 19,69%	- 23,50%
Werken + zelfstandig	6 821,50	Brugpensioen	5 624,07	- 17,55%	- 14,89%	- 22,26%
CONSUMPTIE VAN LEVENSBENODIGDHEDEN						
Werken + zelfstandig	8 234,23	Brug- + ouderdompensioen	7 129,67	- 13,41%	- 12,68%	- 21,70%
Werken + zelfstandig	8 234,23	Ouderdompensioen	7 086,80	- 13,93%	- 12,55%	- 23,03%
Werken + zelfstandig	8 234,23	Brugpensioen	7 264,31	- 11,78%	- 13,28%	- 17,53%
CONSUMPTIE VAN WERKGERELATEERDE UITGAVEN						
Werken + zelfstandig	3 995,80	Brug- + ouderdompensioen	2 908,15	- 27,22%	- 30,41%	- 39,57%
Werken + zelfstandig	3 995,80	Ouderdompensioen	2 871,06	- 28,15%	- 30,45%	- 39,24%
Werken + zelfstandig	3 995,80	Brugpensioen	3 024,64	- 24,30%	- 30,22%	- 40,62%

CONSUMPTIE VAN ZELFGEPRODUCEERDE GOEDEREN						
Werken + zelfstandig	32,39	Brug- + ouderdompensioen	49,49	+ 52,81%	+ 51,49%	+ 114,10%
Werken + zelfstandig	32,39	Ouderdompensioen	41,85	+ 29,21%	+ 31,43%	+ 63,82%
Werken + zelfstandig	32,39	Brugpensioen	75,38	+ 132,72%	+ 211,19%	+ 291,29%
CONSUMPTIE VAN DIENSTEN						
Werken + zelfstandig	425,92	Brug- + ouderdompensioen	383,87	- 9,98%	- 5,97%	- 8,65%
Werken + zelfstandig	425,92	Ouderdompensioen	410,90	- 3,53%	- 0,92%	- 3,95%
Werken + zelfstandig	425,92	Brugpensioen	289,40	- 32,05%	- 37,73%	- 26,55%
CONSUMPTIE VAN ENTERTAINMENT						
Werken + zelfstandig	2 409,96	Brug- + ouderdompensioen	2 084,27	- 13,51%	- 6,31%	- 29,38%
Werken + zelfstandig	2 409,96	Ouderdompensioen	1 938,64	- 19,56%	- 3,95%	- 31,33%
Werken + zelfstandig	2 409,96	Brugpensioen	2 541,66	+ 5,46%	- 17,40%	- 23,28%

Bron: Eigen bewerking

Voor de totale consumptie zien we een duidelijke consumptieval van ongeveer 19% bij de overgang van werk (werkenden + zelfstandigen) naar pensionering (brug- + ouderdomsgepensioneerden). We vinden met andere woorden bewijs van een retirement-consumption puzzle voor België. Bovendien kunnen we besluiten dat dit percentage goed aansluit bij de conclusies van andere auteurs die ook werkten met een brede definitie van consumptie. Zo vonden Hurd en Rohwedder (2003) een val van 13% en Blau (2008) ene van 16% voor de VS. Voor Duitsland trof Lührmann (2007) een val van 17% aan. Wanneer we echter de groep van gepensioneerden opsplitsen in brug- en ouderdomsgepensioneerden vinden respectievelijk een consumptieval van 15 en 20%. We merken dat bruggepensioneerden een kleinere vermindering in hun consumptie-uitgaven doorvoeren, wat mogelijk in verband gebracht kan worden met het besluit van Banks et al. (1998) dat we in het begin van deze paragraaf aanhaalden. Bruggepensioneerden moeten namelijk nog beschikbaar blijven voor de arbeidsmarkt waardoor er bijkomende kosten kunnen optreden.

Voor de consumptie code 0 is er een grotere val (23%) in vergelijking met de totale consumptie. Dit betekent dat individuen hun consumptie in één van de bijkomende categorieën van consumptie code 0 sterk minderen. Dit zou onder andere kunnen plaatsvinden in de extra categorieën woning (en 2de woning), meubilair, huishoudtoestellen, vervoer of onderwijs. Lefèbvre (2006) wees in zijn onderzoek aan dat de kosten aan vervoer konden dalen doordat oudere huishoudens slechts één wagen in gebruik hebben. Bovendien zijn oudere minder mobiel, waardoor ze ook minder beroep doen op het openbaar vervoer. Een andere mogelijkheid is dat ouderen vlak voor hun pensionering een stock aanleggen van duurzame goederen (Smith, 2006). Dit kan verklaren waarom de uitgaven aan meubilair en/of huishoudtoestellen sterk dalen. Voor de categorieën onderwijs en woning kunnen is vermindering in uitgaven te wijten aan het ouder worden van het individu. Kinderen trekken het huis uit, waardoor kosten voor onderwijs wegvallen. Bovendien zijn hypotheekleningen voor de woning bij pensionering vaak afbetaald.

De uitgaven aan consumptie van voedsel daalt in ongeveer dezelfde mate als de totale consumptie bij pensionering. Doordat deze variabele bestaat uit enerzijds uitgaven aan voedingsproducten geconsumeerd binnenshuis en anderzijds uitgaven aan restaurants en cafés kennen we de oorzaak van deze val niet met zekerheid. Mogelijk kan het zijn dat de uitgaven aan voedsel geconsumeerd binnenshuis dalen doordat de consument overstapt op thuisproductie. Een andere verklaring is dat gepensioneerden minder uitgeven aan restaurants en cafés. Vaak zijn dit werkgerelateerde uitgaven, zoals tijdens de middag iets gaan eten of na het werk met de collega's iets gaan drinken, die stoppen bij pensionering.

Net zoals Banks et al. (1998) vinden wij ook een val van 13% in uitgaven aan consumptie van levensbenodigdheden. Deze bedraagt dus minder dan de voorgaande consumptievallen. De variabele bestaat uit 3 onderdelen, namelijk uitgaven aan voedingsproducten (geconsumeerd binnenshuis), drank en nutsvoorzieningen. We veronderstellen dat er een val plaatsvindt bij de uitgaven aan voedingsproducten doordat ouderen meer zelf gaan produceren. Deze val zal echter wat gecompenseerd worden door de mogelijke stijging van uitgaven aan nutsvoorzieningen. We zagen namelijk bij Lefèbvre (2006) dat energiekosten stijgen doordat ouderen in een te grote woning verblijven. Bovendien treedt er een isolatie-effect op waardoor de kosten voor verwarming en elektriciteit hoog oplopen.

Zoals verwacht vinden we een sterke daling van 27% in de consumptie van werkgerelateerde uitgaven. Zoals we in de literatuurstudie uitvoerig besproken, zal er een daling plaatsvinden in transportkosten, uitgaven aan voeding geconsumeerd buitenshuis en aan kleding voor volwassenen doordat de persoon stopt met werken. We kunnen uit de tabel echter concluderen dat deze daling groter is voor ouderdomsgepensioneerden (28%) dan voor bruggepensioneerden (24%). Zoals we al reeds aanhaalden, kunnen bruggepensioneerden bijkomende kosten hebben doordat zij nog beschikbaar moeten blijven voor de arbeidsmarkt. Dit werd eerder bevestigd in de paragraaf "beschrijving van de consumptie". Hier zagen we dat bruggepensioneerden een hogere consumptie van werkgerelateerde uitgaven hadden dan ouderdomsgepensioneerden.

In wat we al besproken hebben, kwam meermaals het vermoeden naar voren dat gepensioneerden meer voedsel zelf gaan produceren. Dit wordt tevens cijfermatig bevestigd, te zien in de tabel bij de consumptie van zelfgeproduceerde goederen. We constateren namelijk een toename van meer dan 50% bij pensionering. Wij hebben echter deze stijging aan zelfproductie op een andere manier moeten definiëren dan in de literatuur. Bij het formulier "ontvangst en uitgaven" moet de respondent de producten die hij zelf heeft geproduceerd op het moment dat ze afgewerkt zijn, opschrijven. Nadien kan de FOD economie er een waarde aan toekennen. In deze tabel zien we een gemiddelde van deze waardes. Opvallend is dat bruggepensioneerden en ouderdomsgepensioneerden een ander consumptiepatroon hebben. Bruggepensioneerden kennen namelijk een stijging van 132%, terwijl dit voor ouderdomsgepensioneerden slechts 30% is. Dit is te wijten aan de gebruikte data. We hebben namelijk voor zowel 1999, 2006 als 2010 te maken met uitschieters bij de groep van bruggepensioneerden. Zoals we al aanhaalden zijn gemiddeldes hiertegen niet consistent, wat de hoge consumptie-uitgaven van zelfgeproduceerde goederen bij de bruggepensioneerden verklaart. Bovendien beschikken we over zeer weinig data, wat de betrouwbaarheid van

onze berekeningen minder accuraat maakt. Ter illustratie zullen we voor het jaar 2010 alle uitschieters uit de dataset verwijderen. De gegevens van twee bruggepensioneerden en drie werkenden zijn hierdoor uit de data verdwenen. In onderstaande tabel staan de nieuwe berekeningen.

Tabel 20: Consumptie van zelfgeproduceerde goederen - zonder uitschieters

CONSUMPTIE VAN ZELFGEPRODUCEERDE GOEDEREN				
Arbeidsmarktstatus	Gemiddelde uitgaven per huishouden (2010 in €)	Arbeidsmarktstatus	Gemiddelde uitgaven per huishouden (2010 in €)	Consumptieverandering
Werken + zelfstandig	30,51	Brug- + ouderdomspensioen	45,94	+ 50,57%
Werken + zelfstandig	30,51	Ouderdomspensioen	41,85	+ 37,16%
Werken + zelfstandig	30,51	Brugpensioen	60,08	+ 96,90%

Bron: Eigen bewerking

We zien dat de consumptieverandering bij bruggepensioneerden nu 96% in plaats van 132%. Dit is nog steeds een zeer hoog percentage, vooral in vergelijking met de andere groepen. We beschikken echter niet over voldoende data om dit te verklaren. In een volgend onderzoek zou het aangewezen zijn om de consumptieverandering tussen brug- en ouderdomsgepensioneerden te vergelijken. We kiezen er nu voor om de uitschieters in de dataset te laten. Zoals eerder vermeld, is het namelijk mogelijk dat bruggepensioneerden effectief meer zelf produceren.

Voor de uitgaven aan consumptie van diensten, merken we uiteenlopende resultaten. Voor de totale groep gepensioneerden (brug- en ouderdomsgepensioneerden) is er een consumptieval van 10%. Voor de brug- en ouderdomsgepensioneerden apart is dit respectievelijk 32% en 3,5%. De vermindering in uitgaven kunnen we verklaren doordat gepensioneerden meer vrije tijd krijgen waardoor ze zelf meer de handen uit de mouwen gaan steken. Hierdoor zullen ze minder huis- en dienstpersoneel inhuren, zullen ze het onderhoud van de tuin minder uit handen geven en zullen ze zelf meer wassen en verven in plaats van beroep te doen op professionals. Het grote verschil in consumptieval bij brug- en ouderdomsgepensioneerden is te wijten aan de leeftijd van het individu. Zo zullen ouderdomsgepensioneerden 65+ zijn, en dus ouder dan een bruggepensioneerde, waardoor deze mogelijk slechter te been is. Hierdoor zal deze persoon meer beroep doen op diensten waardoor hij zijn uitgaven ziet stijgen. Dit wordt bevestigd in het onderdeel "Onafhankelijke variabelen onderling". We zien dat van alle bruggepensioneerden 80% een goede gezondheid heeft, terwijl bij de ouderdomsgepensioneerden dit 71% is. Bovendien zien we dat 5,5% van de ouderdomsgepensioneerden een slechte gezondheid heeft, ten opzichte van 2% van de bruggepensioneerden.

Als laatste hebben we de uitgaven aan consumptie van entertainment. Bij de totale groep van gepensioneerden constateren we een vermindering van consumptie van 13% op. Echter zien we bij beide groepen afzonderlijk een ander consumptieverloop. Bij de ouderdomsgepensioneerden veranderen de consumptie in negatieve zin vermindering van 20%), terwijl bij de bruggepensioneerden dit in positieve richting verloopt (stijging van 6%). Opnieuw kunnen we veronderstellen dat het verschil in leeftijd en in fysiek tussen beide groepen een mogelijke oorzaak kan zijn van deze verschillende consumptiepatronen.

Indien we naar de evolutie kijken, zien we dat 1999 het minst gunstige was. Dit betekent dat in dit jaar de consumptieval bij werk naar pensionering het grootst is, met andere woorden de gepensioneerden konden hun levensstandaard niet constant houden. Echter zien we dat de consumptieval in 2006 een stuk kleiner was. Zo verminderde deze voor de totale consumptie met 9 procentpunten (van 27,3% in 1999 naar 18,3% in 2006). Voor het jaar 2010 zien we echter dat de consumptieval terug hoger ligt, namelijk op 19%. Een verklaring kan de crisis zijn die de koopkracht van individuen heeft aangetast.

3.3 Regressieanalyse

In dit hoofdstuk gaan we de drie mogelijke verklaringen voor een consumptieval uit onze literatuurstudie onderzoeken. Dit doen we aan de hand van meervoudige lineaire regressies. Zo zullen we nagaan of werkgerelateerde uitgaven, de zelfproductie of onvoorzienbare negatieve schokken aan de basis liggen van de retirement-consumption puzzle voor België. We zullen in volgorde van moeilijkheid voor elk van deze oorzaken een model opstellen.

3.3.1 Werkgerelateerde uitgaven

Een mogelijke verklaring voor de consumptieval is de stopzetting van werkgerelateerde uitgaven bij pensionering. In het onderdeel "beschrijving van de consumptie" toonden we al aan dat werkenden statistisch significante hogere gemiddelde werkgerelateerde uitgaven hebben dan gepensioneerden. We zullen dit nagaan aan de hand van een meervoudige lineaire regressie zodat we kunnen controleren voor andere variabelen.

Het doel is om de variantie in onze afhankelijke variabele, de reële gemiddelde werkgerelateerde uitgaven, zo goed mogelijk te verklaren aan de hand van enkele relevante onafhankelijke variabelen, zoals het reëel gemiddeld inkomen, de arbeidsmarktsituatie, het opleidingsniveau, de gezondheidsstatus en het jaar van de survey.

Hoewel wij geïnteresseerd zijn in het verband van de arbeidsmarktsituatie op de werkgerelateerde uitgaven, is het belangrijk om te controleren voor het effect van andere variabelen. Indien we dit niet doen, kunnen we mogelijk foute conclusies trekken. We zullen deze verklarende variabelen eerst toelichten:

- **Inkomen:** doordat de andere onafhankelijke variabelen dummy's zijn, hebben we gekozen om het gemiddeld inkomen in plaats van de inkomenskwartielen te gebruiken. Eén case is hierdoor weggevallen. Deze had namelijk een negatief gemiddeld inkomen. We weten echter de achterliggende reden hiervoor niet omdat we met secundaire gegevens werken. Het is bijvoorbeeld mogelijk dat een minteken in de dataset is geslopen. Bovendien werken we met het reëel gemiddeld inkomen, zodat we corrigeren voor inflatie. Als basisjaar hebben we 1999 genomen. Nadien herschaalden we het gemiddeld inkomen van zowel 2006 als 2010 met behulp van de consumptieprijsindexen (FOD economie, 2010).
- **Jaar van de survey:** de antwoordmogelijkheden zijn 1999, 2006 en 2010. Als referentiecategorie opteerden we voor het jaar 1999.

- Arbeidsmarktsituatie: aangezien we geïnteresseerd zijn in de verandering in zelfproductie bij de overgang van werk naar pensionering brengen we de acht arbeidsmarktstatuten terug naar 3 categorieën, namelijk de werkenden (werken + zelfstandig), de gepensioneerden (brug- + ouderdomspensioen) en de niet-werkenden (invalide, huisvrouw/-man, andere inactieven, werkloos). We merken hier op dat we bij de niet-werkenden één case hebben verwijderd. Deze was de uitschieter die we reeds besproken hebben in de paragraaf "beschrijving van de zelfproductie". De groep van gepensioneerden wordt de referentiecategorie.
- Opleidingsniveau: de antwoordmogelijkheden zijn lagere school, middelbaar en hogere school. Indien we als referentiecategorie hogere school of lagere school nemen, stelt zich het probleem van multicollineariteit voor. Dit is echter niet het geval wanneer we middelbaar als referentiecategorie kiezen.
- Gezondheidstoestand: de antwoordmogelijkheden zijn goed, matig en slecht. We nemen goed als referentiecategorie.

Naast de hoofdeffecten, is het gebruikelijk interacties toe te laten tussen de verklarende variabelen. Indien men dit niet doet, gaat men ervan uit dat het effect van een onafhankelijke variabele op de afhankelijke variabele constant is. Het is nochtans mogelijk dat dit effect beïnvloed wordt door een derde variabele. Echter konden we geen enkel interactie-effect vinden dat geen multicollineariteit veroorzaakte. Bovendien leek geen enkel interactie-effect ons interessant genoeg om het model met multicollineariteit te bestuderen. We menen dat de oorzaak voor dit probleem te vinden is in de reeds hoge determinatiecoëfficiënt van 0,743. Dit betekent dat 74,3% van de variantie van de reële gemiddelde werkgerelateerde uitgaven verklaard wordt door het reëel gemiddeld inkomen, het jaar van de survey, de arbeidsmarktsituatie, het opleidingsniveau en de gezondheidstoestand. Indien we kijken naar de aangepaste R-kwadraat bedraagt dit bijna evenveel, namelijk 0,742. Deze is een betere maatstaf aangezien het ook rekening houdt met het aantal observaties en het aantal onafhankelijke variabelen. Men kan deze dus niet verhogen door meer variabelen aan het model toe te voegen, omdat deze hiervoor corrigeert. Wanneer we een interactie-effect toevoegen, verbetert de aangepaste R-kwadraat zeer weinig. We lieten namelijk een interactie toe tussen de arbeidsmarktsituatie en het opleidingsniveau. Hierdoor steeg de aangepaste R-kwadraat tot slechts 0,746. We verkregen echter wel multicollineariteit. Dit komt doordat de twee variabelen hetzelfde deel in de variantie van de reële gemiddelde werkgerelateerde uitgaven verklaren, terwijl ze beide een uniek deel zouden moeten verklaren (Kiers, 2009). Dit probleem stelt zich typisch voor bij interactie-effecten. De interactie is namelijk een productterm van twee reeds bestaande dummy's. We kiezen er uiteindelijk voor om een model met enkel hoofdeffecten over te houden. Men kan namelijk een

interactie-effect slechts interpreteren indien de hoofdeffecten gekend zijn. Het is daarom ook niet aangewezen om een interactie-effect in het model te hebben, maar niet de hoofdeffecten van de afzonderlijke producttermen. SPSS berekende het volgend model op basis van 3820 individuen.

Tabel 21: Werkgerelateerde uitgaven als oorzaak van de consumptieaval

	Unstandardized Coefficients		Sig.	Collinearity Statistics	
	B	Std. Error		Tolerance	VIF
Constant	869,081	36,136	,000		
Reëel gemiddeld inkomen	,059	,001	,000	,685	1,460
Surveyjaar 2006	47,638	31,399	,129	,673	1,486
Surveyjaar 2010	-171,842	31,603	,000	,662	1,512
Arbeidsmarktsituatie: Niet-werkend	-383,134	43,852	,000	,866	1,155
Arbeidsmarktsituatie: Werkend	107,535	28,569	,000	,756	1,323
Opleidingsniveau: Hogere school	501,796	28,205	,000	,802	1,247
Opleidingsniveau: Lagere school	-287,638	39,092	,000	,876	1,142
Gezondheidstoestand: Slecht	-639,532	53,087	,000	,936	1,068
Gezondheidstoestand: Matig	-417,328	33,517	,000	,920	1,087

Noot: Reële gemiddelde werkgerelateerde uitgaven
Bron: Eigen bewerking 1

Om alle regressieparameters te schatten maken we gebruik van de ongestandaardiseerde coëfficiënten. Indien we naar de gestandaardiseerde coëfficiënten zouden kijken, kunnen we de parameters met elkaar vergelijken. Zo zien we welke onafhankelijke variabele het meeste bijdraagt tot het verklaren van de afhankelijke variabele. Dit gaan we echter in dit onderzoek niet doen, vandaar dat we de gestandaardiseerde bètas niet meegeven.

Uit de tabel blijkt dat bijna alle effecten significant zijn. Enkel bij het surveyjaar 2006 kunnen we de nulhypothese ($b=0$) niet verwerpen. Dit betekent dat de regressieparameter van de dummy surveyjaar 2006 niet significant verschilt van 0. Voor de andere variabelen kunnen we echter deze nulhypothese verwerpen doordat de p-waarden kleiner zijn dan 5%. We zullen deze regressiecoëfficiënten één per één verklaren. We merken hierbij op dat we elke variabele enkel kunnen toelichten na controle voor de andere variabelen. In de interpretatie zullen we dit niet telkens vermelden.

Zo zien we dat bij een eenheidstoename in het reëel gemiddeld inkomen de reële gemiddelde werkgerelateerde uitgaven met gemiddeld €0,059 toenemen. Dit is een redelijk logische conclusie: wanneer men meer budget heeft, kan men ook meer uitgeven. Verder blijkt uit de tabel dat in het surveyjaar 2010 de reële gemiddelde werkgerelateerde uitgaven gemiddeld €171,842 lager liggen dan in het referentiejaar 1999. We beschikken echter niet over voldoende jaren om te besluiten dat dit een dalende evolutie is.

Voorts is er een significant effect van de arbeidsmarktsituatie op de reële gemiddelde werkgerelateerde consumptie-uitgaven. Dit zullen we verder in detail bespreken aangezien het onderzoek zich hierop richt. We zien dat voor niet-werkenden de reële gemiddelde werkgerelateerde uitgaven gemiddeld €383,134 lager liggen dan bij gepensioneerden. Deze conclusie klinkt niet vreemd in de oren aangezien we in tabel 6 in het onderdeel "beschrijving van de consumptie" reeds zagen dat brug- en ouderdomsgepensioneerden een statistisch significant hogere consumptie van werkgerelateerde uitgaven hebben dan werklozen. De regressieanalyse bevestigt dit nog eens. Dit vormt extra bewijskracht om de conclusie van Banks et al. te weerleggen. We vinden in dit onderzoek geen bewijs dat werklozen meer werkgerelateerde uitgaven hebben dan gepensioneerden doordat ze nog kosten gerelateerd met het zoeken naar werk hebben. Dit kan komen door het verschil in het bestudeerde land en hun verschillende arbeidsmarktpolitiek. In België zijn de werkloosheidsuitkering onbeperkt in de tijd en hoger terwijl in het VK deze een maximum duur hebben. Bovendien zijn ze vrij laag. Hierdoor zijn de Engelse verplicht om te zoeken naar een job, willen ze een inkomen hebben. Het kan daarom zijn dat hun werkgerelateerde uitgaven vrij hoog zijn. Een andere mogelijke verklaring is dat gepensioneerden een hogere inkomen hebben dan werklozen waardoor ze tevens meer kunnen uitgeven. Voor de werkenden zien we echter dat de reële gemiddelde werkgerelateerde uitgaven gemiddeld €107,535 hoger liggen dan die van de gepensioneerden. We concluderen hierdoor dat werkgerelateerde uitgaven een invloed uitoefenen op de consumptie. We zien namelijk dat deze dalen bij de overgang van werk naar pensionering, zoals de literatuurstudie reeds voorspelde.

Uit de tabel blijkt dat het opleidingsniveau ook een rol speelt bij de werkgerelateerde uitgaven. We zien namelijk dat voor de individuen met een hogere school diploma de reële gemiddelde werkgerelateerde uitgaven gemiddeld €501,796 hoger liggen dan voor de individuen met een middelbaar diploma. Bij de personen met een lagere school diploma zien we het omgekeerde. Hun reële werkgerelateerde uitgaven liggen namelijk €287,638 lager dan die met een middelbaar diploma. We zien met andere woorden dat naarmate het opleidingsniveau stijgt, de reële gemiddelde werkgerelateerde uitgaven

mee stijgen. We kunnen dit fenomeen in verband brengen met het verschil in beroep waarin mensen met een lager of hoger diploma in terechtkomen. Degene met een hoger diploma zullen namelijk hogere functies bekleden waardoor er ook andere kledingsvoorschriften zijn (bv. maatpakken), terwijl mensen een lager diploma vaak werkkleren krijgen (bv. werkuniformen). Hierdoor zullen de uitgaven aan kleding voor volwassenen bij beide groepen anders zijn. Ook kan er een verschil optreden in transportkosten. Mensen met een hoger diploma zullen vaker eigen – duurder - vervoer hebben, terwijl mensen met een lager diploma meer van het openbaar – goedkoper - vervoer gebruikmaken. Dit zorgt tevens voor verschillende transportkosten, wat op zijn beurt invloed heeft op de werkgerelateerde kosten.

Als laatste vinden we een significant effect van de gezondheidstoestand op de gemiddelde reële werkgerelateerde uitgaven. Zo zijn de reële gemiddelde werkgerelateerde uitgaven voor mensen met een slechte gezondheid gemiddeld €639,532 lager dan voor mensen met een goede gezondheid. Voor mensen met een matige gezondheid zijn deze €417,328 lager dan voor mensen met een goede gezondheid. We besluiten met andere woorden dat naarmate het individu in een betere gezondheidstoestand verkeert, zijn reële gemiddelde werkgerelateerde uitgaven hoger liggen. Dit verschijnsel kunnen we verklaren aan de hand van tabel 15. Hierin zagen we dat degene met een goede gezondheid zich meer in de hogere inkomenskwartielen bevinden, terwijl degene met een matige of slechte gezondheid zich in de lagere inkomenskwartielen bevinden. Dit betekent dat mensen met een goede gezondheid meer inkomen hebben, waardoor ze ook meer kunnen uitgeven aan onder andere werkgerelateerde uitgaven. In tabel 16 zagen we dat degene met een goede gezondheid over het algemeen werkenden zijn, terwijl dat degene met een matige of slechte gezondheid niet-werkenden zijn. Het gevolg van deze bevinding is dat degene met een goede gezondheid ook meer werkgerelateerde uitgaven hebben. De regressieanalyse toonde namelijk aan dat de werkenden hogere reële gemiddelde werkgerelateerde uitgaven hebben.

3.3.2 Zelfproductie

We zagen in de literatuur dat de consumptieval (deels) verklaard kan worden doordat gepensioneerden hun eigen voedsel zelf gaan produceren. Dit doen ze omdat de opportuniteitskost van de thuisproductie bij pensionering daalde. We kregen in de vorige hoofdstukken al een indicatie dat dit voor ons onderzoek ook geldt. Zo zagen we bij de beschrijving van de zelfproductie dat deze het hoogst voor de gepensioneerden is. Bovendien leerden we in het onderdeel “de consumptieval in cijfers” dat er een toename van meer dan 50% is in de waarde van zelfproductie bij de overgang van werk naar

pensionering. In deze paragraaf zullen we dit echter statistisch onderzoeken aan de hand van een meervoudige lineaire regressie.

Het doel is om de variantie in onze afhankelijke variabele, de reële gemiddelde zelfproductie, zo goed mogelijk te verklaren aan de hand van enkele relevante onafhankelijke variabelen. We kiezen er echter voor om het opleidingsniveau uit deze analyse weg te laten. Deze variabele veroorzaakt namelijk multicollineariteit, ook indien we de referentiecategorie aanpassen. Bovendien wees de literatuurstudie niet uit dat het opleidingsniveau een invloed kan hebben op de zelfproductie.

Het interactie-effect dat we vooral willen bestuderen, is datgene tussen de arbeidsmarktsituatie en de gezondheidstoestand. We vragen ons namelijk af of het effect van gepensioneerd zijn op de zelfproductie mogelijk varieert naargelang de gezondheidstoestand van de persoon. In het onderdeel "beschrijving van de consumptie" zagen we namelijk dat mensen met een matige gezondheid meer aan zelfproductie doen.

Door de entermethode toe te passen komen we tot het volgende model, berekend op 2865 individuen. We zien echter dat dit model niet zo zinvol is: slechts 9,8% van de variantie in de reële gemiddelde zelfproductie wordt verklaard door de variantie in de opgenomen onafhankelijke variabelen. We baseren ons hiervoor op de aangepaste R-kwadraat. Voor dit model kunnen we concluderen dat er nog andere onafhankelijke variabelen zijn die invloed hebben op de zelfproductie.

Tabel 22: Zelfproductie als oorzaak van de consumptieval – Met interactie

	Ongestandaardiseerde Coëfficiënten		Sig.	Collineariteit Statistieken	
	B	Std. Error		Tolerantie	VIF
Constante	14,625	4,976	,003		
Reëel gemiddeld inkomen	,001	,000	,000	,720	1,388
Surveyjaar 2006	-29,749	3,546	,000	,665	1,503
Surveyjaar 2010	-35,230	3,526	,000	,656	1,525
Arbeidsmarktsituatie: Gepensioneerd	38,025	3,373	,000	,670	1,493
Arbeidsmarktsituatie: Niet-werkend	29,972	8,856	,001	,645	1,550
Gezondheidstoestand: Slecht	20,441	21,413	,340	,274	3,647
Gezondheidstoestand: Matig	42,798	8,859	,000	,276	3,628
Gepensioneerd*slechte gezondheid	-11,893	25,522	,641	,291	3,432
Gepensioneerd*matige gezondheid	-14,502	10,652	,173	,291	3,441
Niet-werkend*slechte gezondheid	-13,867	48,421	,775	,775	1,290
Niet-werkend*matige gezondheid	-24,571	18,493	,184	,574	1,741

Noot: Afhankelijke variabele: reële gemiddelde zelfproductie
Bron: Eigen bewerking

Dit model kunnen we echter niet behouden omdat we te maken hebben met multicollineariteit, te zien in de laatste kolom. Dit betekent dat de onafhankelijke variabelen in deze regressie sterk met elkaar correleren. Dit is het geval wanneer de tolerantie kleiner is dan 0.64 of de VIF (Variantie Inflatie Factor) groter is dan 1.56 (1/0.64). Dit zijn de gebruikelijke waardes voor de HUB. De tolerantie geeft aan hoeveel variantie in een onafhankelijke variabele onafhankelijk is van de andere onafhankelijke variabelen. Het doel is om deze zo hoog mogelijk te krijgen. We zien bijvoorbeeld bij de dummyvariabele gezondheidstoestand slecht dat slechts 27,4% niet uitgelegd wordt door de andere variabelen, dit is een zeer slecht resultaat. Multicollineariteit zorgt ervoor dat de regressieparameters minder nauwkeurig geschat worden en dat het percentage verklaarde variantie weinig toeneemt wanneer er een onafhankelijke variabele aan het model toegevoegd wordt. Echter is er hier sprake van multicollineariteit door de interactie-effecten. Deze zijn namelijk producttermen van andere variabelen. Bovendien zien we dat de interactietermen niet significant zijn. Daarom kiezen we ervoor om deze termen opnieuw te schappen. Via een entermethode krijgen we het volgend simpel model (ook op basis van 2865 individuen):

Tabel 23: Zelfproductie als oorzaak van de consumptieval – Zonder interactie

	Ongestandaardiseerde		Sig.	Collineariteit	
	Coëfficiënten			Statistieken	
	B	Std. Error		Tolerantie	VIF
Constante	15,570	4,938	,002		
Reëel gemiddeld inkomen	,001	,000	,000	,726	1,377
Arbeidsmarktsituatie: Gepensioneerd	36,674	3,222	,000	,733	1,364
Arbeidsmarktsituatie: Niet-werkend	25,531	7,728	,001	,847	1,180
Gezondheidstoestand: Slecht	11,936	11,266	,289	,990	1,010
Gezondheidstoestand: Matig	31,615	4,767	,000	,952	1,051
Surveyjaar 2006	-29,417	3,538	,000	,668	1,497
Surveyjaar 2010	-34,845	3,513	,000	,660	1,515

Noot: Afhankelijke variabele: Reële gemiddelde zelfproductie

Bron: Eigen bewerking

Dit model is vrij van het probleem van multicollineariteit. Dit laat ons toe om de regressieparameters nauwkeuriger te interpreteren. We geven mee dat de aangepaste R-kwadraat slechts 0,105 bedraagt, wat zeer laag is. Dit betekent dat we niet over de juiste onafhankelijke variabelen beschikken om de zelfproductie te verklaren.

Zo zien we dat er tussen het reëel gemiddeld inkomen en de reële gemiddelde zelfproductie een significant verband is, na controle voor de andere variabelen. We zien namelijk dat een eenheidstoename van een euro in het reëel gemiddeld inkomen leidt tot

een stijging in de gemiddelde zelfproductie van € 0,001. Deze kleine coëfficiënt is te wijten aan het feit dat het gemiddeld inkomen een kleine eenheid heeft.

Verder merken we een significant effect van de arbeidsmarktsituatie op de reële gemiddelde zelfproductie op. Deze is namelijk €25,531 hoger voor niet-werkenden dan voor werkenden. Gepensioneerden hebben een reële gemiddelde zelfproductie die nog hoger is. Deze bedraagt namelijk €36,674 meer dan de zelfproductie van de werkenden. Dit betekent dat we tot dezelfde conclusie komen als de literatuur. Gepensioneerden produceren namelijk meer zelf dan werkenden. We kunnen dus stellen dat de consumptieval inderdaad verklaard kan worden door de overgang naar thuisproductie.

Voorts is er enkel een significant effect van de gezondheidstoestand matig op de zelfproductie. Een matige gezondheid leidt er namelijk toe dat de reële gemiddelde productie €31,615 hoger ligt dan bij mensen met een goede gezondheid. Dit zouden we kunnen wijten aan de health gradient, die we reeds besproken hebben. Individen met een goede gezondheid hebben vaker een hogere socio-economische status waardoor ze ook meer verdienen. Hierdoor hebben ze meer resources waardoor ze minder genoodzaakt zijn om over te stappen op zelfproductie. Degene met een matige gezondheid situeren zich echter meer in het eerste inkomenskwartiel, waardoor zij over minder middelen beschikken. Zo zagen we dat bij Hurd en Rohwedder (2003) en Ameriks et al. (2007) vooral de armere huishoudens de grootste consumptieval kennen. Het is dus mogelijk dat zij meer aan thuisproductie moeten doen om die consumptieval wat op te vangen. Hiernaast kunnen we concluderen dat een slechte gezondheid geen significant effect heeft op de zelfproductie. We zouden dit kunnen verklaren door het feit dat mensen met een slechte gezondheid niet aan zelfproductie kunnen doen doordat hun gezondheid dit niet toelaat.

Uit de tabel blijkt dat er tevens een effect van het jaar is. Zo is er een significante relatie tussen zowel het surveyjaar 2006 en de reële gemiddelde zelfproductie als tussen het surveyjaar 2010 en de onafhankelijke variabele, en dit na controle voor de andere variabelen. Zo zien we dat de reële gemiddelde zelfproductie in het jaar 2006 (2010) €29,417 (€34,845) lager is dan voor het referentiejaar 2010. Dit betekent met andere woorden dat de zelfproductie het hoogst lag in het jaar 1999.

3.3.3 Onvoorzienbare *negatieve schokken*

De eerste oorzaak kan de aanwezigheid van een onvoorzienbare negatieve schok rond de leeftijd van pensionering zijn. Zoals de literatuur uitwees, bestaan er twee soorten schokken. Er zijn enerzijds schokken die te wijten zijn aan de gezondheid en anders schokken omwille van werkverlies. Door beide is het individu verplicht om eerder dan

verwacht op pensioen te vertrekken. Hierdoor verliest hij een deel van zijn resources, waardoor hij zijn consumptie moet verminderen.

Deze verklaring voor een consumptieval zal in dit onderzoek omwille van de beperkte data moeilijk te toetsen zijn. Volgens de literatuur (Ameriks et al., 2007; Hurd en Rohwedder, 2003) is het namelijk aangewezen om de verwachte consumptieval te vergelijken met de actuele consumptieval. Indien deze overeenkomen, ervaart het individu geen onvoorzienbare schok. Miniaci et al. (2003) gingen daarentegen het verwacht pensioeninkomen vergelijken met het werkelijke pensioeninkomen. Indien de vervangingsvoet overeenkomt met de verwachtingen kan men opnieuw niet spreken van een onvoorzienbare negatieve inkomensschok. Wij hebben echter geen data die de verwachtingen van de respondenten weergeven. Vandaar dat we deze oorzaak voor een consumptieval niet op dezelfde manier kunnen analyseren.

In dit onderzoek zullen we een alternatief moeten vinden om onvoorzienbare schokken na te bootsen. We zullen hiervoor enkele assumpties maken. Zo gaan we ervan uit dat een slechte gezondheid een onvoorzienbare negatieve schok kan voorstellen. Daarom zullen we vergelijken of de reële gemiddelde totale consumptie anders is voor iemand met een slechte gezondheid dan voor iemand met een goede gezondheid. We merken hierbij op dat de gezondheid een subjectieve meting is. Dit hebben we al besproken in het onderdeel "afbakening studiegebied". Een andere veronderstelling is dat de arbeidsmarktsituatie "werkloos" onvoorzienbaar en ongewenst is, waardoor deze het inkomen aantast. We zullen daarom nagaan of de reële gemiddelde totale consumptie anders is voor werklozen. Het zou een meerwaarde zijn geweest indien we de bruggepensioneerden voor 58 jaar bij de groep van werklozen hadden kunnen rekenen. Deze bruggepensioneerden zijn over het algemeen onvrijwillig in pensioen, wat overeenkomt met een negatieve inkomensschok. Echter beschikken we niet over de onderverdeling bruggepensioneerd voor 58 jaar en bruggepensioneerd na 58 jaar.

Als afhankelijke variabele kiezen we de reële gemiddelde totale consumptie-uitgaven. De literatuurstudie wees namelijk uit dat het bekijken van enkel de voedseluitgaven een beperking kan vormen. De regressieanalyse houdt in dat we de variantie van de reële gemiddelde totale consumptie-uitgaven zo goed mogelijk trachten te verklaren aan de hand van onafhankelijke variabelen. Deze verklarende variabelen zullen dezelfde zijn als bij de regressieanalyse met betrekking tot de werkgerelateerde uitgaven. Het verschil is echter dat we de arbeidsmarktsituatie op een andere manier zullen definiëren. Het is namelijk van belang om tevens de werklozen als dummyvariabele in de regressie op te nemen. Vandaar dat we de arbeidsmarktsituatie zullen groeperen in vier categorieën: de

werkenden, de ouderdomspensioneerden, de bruggepensioneerden, de werklozen en de andere (invalide + huisvrouw/-man + andere inactieven). We opteren voor de werkenden als referentiecategorie. We zullen eerst een model ontwikkelen zonder interactie-effecten.

Tabel 24: Onvoorzienbare negatieve schokken als oorzaak van de consumptieval

	Ongestandaardiseerde		Sig.	Collineariteit	
	Coëfficiënten			Statistics	
	B	Std. Error		Tolerance	VIF
Constante	3869,395	123,595	,000		
Reëel gemiddeld inkomen	,221	,002	,000	,684	1,462
Surveyjaar 2006	68,730	88,587	,438	,662	1,510
Surveyjaar 2010	219,850	88,826	,013	,656	1,524
Gezondheidstoestand: Slecht	-1089,095	149,296	,000	,921	1,086
Gezondheidstoestand: Matig	-598,393	94,063	,000	,916	1,092
Opleidingsniveau: Hogere school	1243,554	79,075	,000	,799	1,251
Opleidingsniveau: Lagere school	-707,690	109,263	,000	,875	1,143
Arbeidsmarktsituatie: Werkloos	-707,649	151,536	,000	,817	1,224
Arbeidsmarktsituatie: Andere	81,673	206,579	,693	,851	1,175
Arbeidsmarktsituatie: Brugpensioen	802,987	125,734	,000	,845	1,183
Arbeidsmarktsituatie: Ouderdomspensioen	559,359	84,576	,000	,728	1,374

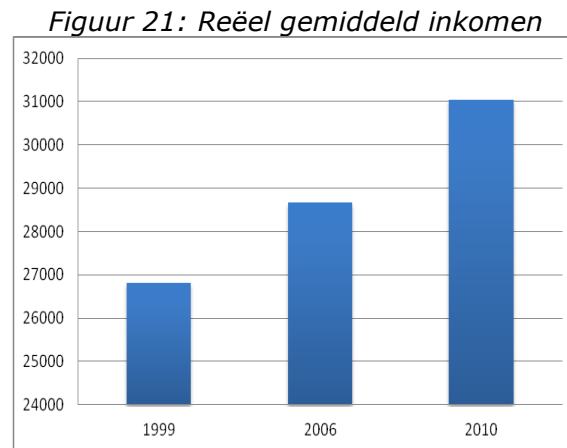
Noot: Afhankelijke variabele: Reële gemiddelde totale consumptie

Bron: Eigen bewerking

Dit model, berekend op 3825 individuen, heeft een zeer hoge verklaringskracht. Er wordt namelijk 79,6% van de variantie van de reële gemiddelde totale consumptie-uitgaven verklaard door de variantie in de onafhankelijke variabelen. Bovendien is er geen sprake van multicollineariteit.

De effecten van de onafhankelijke variabelen op de afhankelijke variabele zullen één per één besproken worden. Uit de tabel blijkt dat het reële gemiddelde inkomen een significant effect heeft op de reële gemiddelde totale consumptie. We zien dat bij een eenheidstoename van een euro in het gemiddeld inkomen de gemiddelde totale consumptie met €0,221 stijgt. Deze relatie tussen inkomen en consumptie is een welbekend fenomeen in de economie, met als grondlegger Keynes. Hij stelde namelijk dat een inkomensstijging gepaard gaat met een minder dan proportionele stijging van de consumptie. Dit zien we tevens terug in onze data.

Hiernaast zien we dat er enkel een significant verband is tussen het surveyjaar 2010 en de reële gemiddelde totale consumptie. Zo kunnen we besluiten dat de reële gemiddelde totale consumptie voor 2010 €219,850 hoger lag dan voor 1999. Aangezien we met reële waardes werken, kan de oorzaak niet gezocht worden in inflatie. We kunnen dit echter wel linken aan het stijgend reëel inkomen van de individuen doorheen de tijd (zie figuur 23). Dit bevestigt nogmaals de theorie van Keynes.

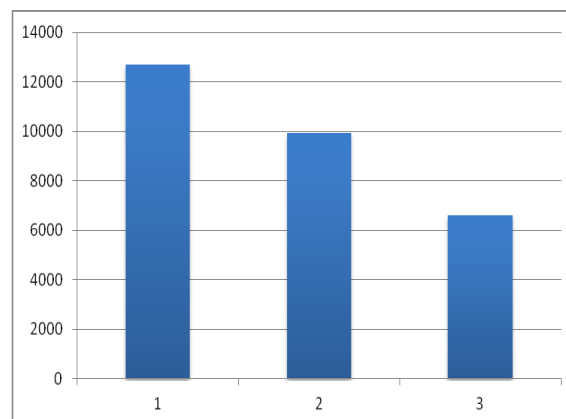
Bron: Eigen bewerking

Voorts heeft het opleidingsniveau een significant effect op de reële gemiddelde totale consumptie. Individuen met een hogere school diploma consumeren voor gemiddeld €1243,554 meer dan personen met een middelbaar diploma, terwijl dat degene met een lagere school diploma voor gemiddeld €707,690 minder consumeren dan de personen met een middelbaar diploma. We kunnen met andere woorden concluderen dat hoe hoger het opleidingsniveau, hoe hoger de reële gemiddelde consumptie. Ook dit kunnen we in verband brengen met het inkomen. We vonden namelijk een positieve correlatie tussen het opleidingsniveau en het inkomenskwartiel (zie tabel 13 en 14).

Als laatste bespreken we het verband tussen enerzijds de gezondheidstoestand en de reële gemiddelde totale consumptie en anderzijds tussen de arbeidsmarktsituatie en de reële gemiddelde totale consumptie. Dit zal ons inzicht geven in het feit of onvoorzienbare negatieve schokken een oorzaak zijn van de consumptieval. Indien dit het geval zou zijn, zouden de dummy gezondheid-slecht en de dummy arbeidsmarktsituatie-werkloos een negatief teken moeten hebben. Uit de tabel blijkt dat dit effectief het geval is. Hierdoor kunnen we concluderen dat een slechte gezondheid of werkloos zijn een negatief effect heeft op de reële gemiddelde totale consumptie. Voor de mensen met een slechte gezondheid geldt namelijk dat de reële gemiddelde totale consumptie €1089,095 lager is dan voor mensen met een goede gezondheid. Bovendien zien we dat zelfs mensen met een matige gezondheid minder consumeren dan degene

met een goede gezondheid (namelijk voor €598,393). Hieruit trekken we de conclusie dat een negatieve gezondheidsschok, zelf een kleine, een significante wijziging in de totale consumptie met zich meebrengt. Ook treedt de arbeidsmarktsituatie "werkloos" als een negatieve schok op. We zien namelijk dat de reële gemiddelde totale consumptie bij werklozen €707,649 lager ligt dan bij werkenden. Dit is bovendien de enige arbeidsmarktsituatie waar er een negatief verband is. We merken hierbij op dat gepensioneerd zijn aanzien wordt als een positieve schok. Zo zien we dat de gemiddelde totale consumptie van bruggepensioneerden €802,987 hoger is dan die van werkenden. Dit is een grote contradictie ten opzichte van onze vorige bevindingen. We vonden namelijk doorheen het onderzoek dat de totale consumptie van werkenden hoger is dan die van gepensioneerden waardoor er een consumptieval optreedt. Om dit nogmaals duidelijk te maken, tonen we de gepoolde (1999, 2006 en 2010) reële gemiddelde totale consumptie van werkenden en gepensioneerden. We constateren hier een consumptieval van 21%. We wijten dit abnormale resultaat in de regressieanalyse dan ook aan feit dat er voor andere variabelen gecontroleerd werd.

Figuur 22: Reële gemiddelde totale consumptie

Bron: Eigen bewerking

Naast de hoofdeffecten, laten we een interactie-effect tussen de arbeidsmarktsituatie en de gezondheidstoestand toe. We willen namelijk onderzoeken of het effect van werkloos op de reële gemiddelde totale consumptie-uitgaven varieert naargelang de gezondheidstoestand en of dit mogelijk versterkt wordt door een slechte gezondheid. Een werkloze met een slechte gezondheid ondergaat namelijk twee negatieve schokken.

Tabel 25: Onvoorzienbare negatieve schokken als oorzaak van de consumptieval - Met interactie

	Ongestandaardiseerde Coëfficiënten		Sig.	Collineariteit Statistieken	
	B	Std. Error		Tolerantie	VIF
Constante	3964,077	126,692	,000		
Reëel gemiddeld inkomen	,220	,002	,000	,673	1,485
Surveyjaar 2006	68,590	88,428	,438	,661	1,512
Surveyjaar 2010	217,459	88,766	,014	,654	1,529
Gezondheidstoestand: Slecht	-1609,441	239,338	,000	,357	2,805
Gezondheidstoestand: Matig	-799,067	165,287	,000	,295	3,387
Opleidingsniveau: Hogere school	1234,429	78,774	,000	,801	1,248
Opleidingsniveau: Lagere school	-741,454	109,220	,000	,871	1,148
Arbeidsmarktsituatie: Werkloos	-934,784	187,957	,000	,529	1,892
Arbeidsmarktsituatie: Andere	-371,740	341,783	,277	,310	3,231
Arbeidsmarktsituatie: Gepensioneerd	532,373	89,505	,000	,598	1,673
Werkloos*slechte gezondheid	1046,158	517,036	,043	,684	1,462
Werkloos*matige gezondheid	548,485	336,055	,103	,513	1,948
Andere*slechte gezondheid	2202,721	546,449	,000	,438	2,281
Andere*matige gezondheid	38,235	471,597	,935	,383	2,608
Gepensioneerd*slechte gezondheid	361,191	332,236	,277	,468	2,136
Gepensioneerd*matige gezondheid	328,117	207,755	,114	,324	3,085

Noot: Afhankelijke variabele: Reële gemiddelde totale consumptie
Bron: eigen bewerking

Door de interactie-effecten verkrijgen we multicollineariteit. Dit is echter normaal aangezien het interactie-effect een productterm is van twee dummy's. Hierdoor zullen er correlaties optreden, wat de multicollineariteit verklaart. Deze zullen we door de vingers zien zodat we ter illustratie het voor ons interessante interactie-effect kunnen bestuderen. We zullen de hoofdeffecten niet opnieuw bespreken aangezien hun redenering analoog verloopt aan die van het vorig model. In dit model bedraagt de proportie verklaarde variantie 79,9%. Dit is slechts 0,3% meer dan bij het vorige. We verkiezen dan ook het eerst opgesteld regressiemodel aangezien het een bijna even grote aangepaste R-kwadraat heeft, maar met minder onafhankelijke variabelen. Dit probleem stelde zich ook bij de regressieanalyse van de werkgerelateerde uitgaven. We verwijzen daarom naar dat onderdeel voor verdere uitleg betreffende deze problematiek. In het model zien we dat het interactie-effect werkloos*slechte gezondheid zwak significant is. We kunnen uit de tabel concluderen dat werklozen met een slechte gezondheid een gemiddelde totale consumptie hebben die €1046,15 hoger ligt dan de

werklozen met een goede gezondheid. We stellen immers vast dat bij werklozen met een goede gezondheid de gemiddelde totale consumptie €934,784 lager ligt dan die van de werkenden. We moeten concluderen dat een dubbele negatieve schok niet leidt tot een grotere daling in de gemiddelde totale consumptie. Het is namelijk mogelijk dat werklozen met een slechte gezondheid meer thuis blijven doordat hun gezondheid uitstapjes niet toelaat. Hierdoor dalen hun uitgaven aan restaurants en cafés, toeristische reizen, culturele- en sportdiensten en hebben ze hierdoor ook minder transportkosten.

3. Conclusie

Kort samengevat kunnen we concluderen dat het niet eenvoudig is om een degelijk regressiemodel met interactie-effecten op te stellen. De door ons gewenste bestudeerde interactie-effecten correleren namelijk vaak met andere variabelen waardoor er multicollineariteit optreedt. We zijn daarom genoodzaakt verder gegaan met modellen waar enkel hoofdeffecten in voorkomen. Dit levert echter goede regressiemodellen met veel verklaringskracht op voor de toetsing van zowel onvoorzienbare negatieve schokken als de stopzetting van werkgerelateerde uitgaven. We kunnen hieruit namelijk concluderen dat deze twee oorzaken voor België gelden. Voor de derde verklaring, namelijk de toegenomen zelfproductie, moeten we opmerken dat we een model hadden met slechts een proportie verklaarde variantie van 10%. Dit betekent dat we niet de juiste onafhankelijke variabelen gebruiken om de zelfproductie te verklaren. Toch zien we een positieve stijging in zelfproductie wanneer mensen gepensioneerd zijn. We kunnen besluiten dat deze verklaring ook van toepassing is in België.

4. Algemene conclusie

In deze masterproef hebben we een situatieschets gegeven van de consumptieveranderingen die optreden bij de overgang van werk naar pensionering. Om dit te kunnen realiseren hebben we zowel een verkennend als beschrijvend en in mindere mate verklarend onderzoek gevoerd. Het doel was om na te gaan in welke consumptiecategorieën er veranderingen plaatsvinden, nadien deze veranderingen te kwantificeren om uiteindelijk een verklaring ervoor te vinden.

Het verkennend onderzoek deden we aan de hand van een literatuurstudie. Hierin brachten we het bekende en fel bekritiseerde levenscyclusmodel van Modigliani in kaart. Deze stelt namelijk dat een individu zijn levensloop perfect kan voorspellen. Wanneer hij vooruitziend is, zal hij onder bepaalde assumpties (zoals geen productiviteits- of populatiegroei) zijn consumptie trachten af te vlakken doorheen zijn levenscyclus. Op deze manier kan hij een constante levensstandaard handhaven. Modigliani veronderstelt daarmee dat individuen doorheen hun actieve jaren voldoende sparen om hun consumptieniveau bij en na pensionering gelijk te houden door te gaan ontsparen. We maakten hierbij reeds de opmerking dat de veronderstelling van geen productiviteitsgroei onrealistisch is. Vandaar dat we voor de volledigheid een model uitwerkten waarin we rekening hielden met een stijgend arbeidsinkomen. Hiernaast toonden we aan dat verscheidene auteurs bewijs vonden voor het niet opgaan van de levenscyclushypothese. In verschillende landen constateerden onderzoekers namelijk een val in de consumptie, die zij aanduiden met de term "retirement-consumption puzzle". De volgende stap was om deze puzzle te verklaren. We vonden in de literatuur drie mogelijke redenen voor deze consumptieval: de stopzetting van werkgerelateerde uitgaven, de overgang op zelfproductie en de aanwezigheid van onvoorzienbare negatieve schokken. Deze literatuurstudie was van onmiskenbaar belang voor het verdere verloop van de masterproef. We vergaarden enerzijds inzicht en kennis in het onderwerp. Zonder dit kan geen enkel onderzoek tot een goed eind gebracht worden. Anderzijds kwamen we te weten hoe het onderzoek er concreet uit moest zien. Het is bijvoorbeeld gebruikelijk om dergelijk onderzoek uit te voeren met niet-duurzame goederen. Dit komt doordat de besteding (=uitgave aan het goed) bijna gelijkloopt met de consumptie ervan. Hierdoor realiseerden we dat we gebruik konden maken van secundaire data (de huishoudbudgetenquêtes) waardoor het onnodig werd om zelf tijdrovende enquêtes af te nemen. Bovendien zijn deze huishoudbudgetenquêtes representatief voor de ganse bevolking, wat dit onderzoek alleen maar betrouwbaarder maakt. Hiernaast gaf de desk research ons een leidraad om consumptie te definiëren en om te beslissen welke onafhankelijke variabelen we in het onderzoek zouden opnemen. We kozen ervoor om de

consumptie op 8 verschillende manieren te omschrijven en als verklarende variabele de arbeidsmarktsituatie, het opleidingsniveau, het gemiddeld inkomen en de gezondheidstoestand op te vragen. De onderzoekscontext bakenden we af naar (mannelijke) referentiehoofden tussen de 50 en 69 jaar. Ook kozen we ervoor om de huishoudbudgetenquêtes van de jaren 1999, 2006 en 2010 in het onderzoek te integreren. Dit zou namelijk een evolutie van de consumptieval kunnen schetsen.

Het beschrijvend onderzoek verliep in verschillende stappen. Zo werd een uitgebreide beschrijving van de steekproef en consumptie gegeven. De steekproef werd als volgt samengevat. De respondenten bevinden zich tussen de 50 en 69 jaar. Het merendeel werkt of is op wettelijk pensioen. Doordat we met referentiehoofden werken, typeren de meeste individuen hun gezondheid als goed. Ze genieten van een middelbare of hogere school diploma en situeren zich het vaakst in het tweede inkomenskwartiel. De consumptie op zijn beurt op verschillende manieren gedefinieerd. Zo namen we onder andere de totale consumptie, de consumptie van werkgerelateerde uitgaven, de consumptie van zelfgeproduceerde goederen, de consumptie van diensten en de consumptie van entertainment op in het onderzoek. Elk van deze consumptievariabelen werden in detail onderzocht via een kolomdiagram, een ANOVA en bijhorende Bonferroni-toets. Hieruit kunnen we concluderen dat de werkende bevolking de hoogste uitgaven hebben in het merendeel van de consumptiecategorieën. Na een variantie analyse bleken de uitgaven bovendien significant hoger te dan deze van de gepensioneerden. Dit gaf al de eerste indicatie voor een consumptieval. De uitzondering is consumptie van zelfgeproduceerde goederen. Deze is namelijk significant hoger voor de gepensioneerden dan voor de werkenden. Dit wees er mogelijk op dat gepensioneerden overstappen op zelfproductie. Hierna kruisten we enkele van de onafhankelijke variabelen om zo een beter zicht te krijgen op de correlaties. Interessant aan dit onderdeel was het feit dat bestaande theorieën bevestigd werden. Zo vonden we een significant verband tussen het opleidingsniveau en het inkomenskwartiel (=human capital theory), tussen het inkomenskwartiel en de gezondheidstoestand (=health gradient) en tussen de gezondheidstoestand en de arbeidsmarktsituatie. Dankzij de kennis van deze correlaties kunnen we nadien de regressieparameters beter verklaren. Tot slot eindigden we het beschrijvend onderzoek met een kwantitatieve analyse van de consumptieverandering van werk naar pensionering. Zoals verwacht, vonden we een consumptieval in alle categorieën met uitzondering van die van de zelfgeproduceerde goederen. Voor de totale gemiddelde consumptie bedraagt deze val 21% wanneer we een gepoolde dataset van 1999, 2006 en 2010 gebruiken. Dit percentage ligt in dezelfde lijn als wat onderzoekers voor andere landen vonden. Zo constateerde Blau (2008) een val van 22% voor de VS, Lührmann (2007) een val van 17% voor Duitsland, Smith (2006) tevens een val van

17% voor het VK en Miniaci et al. (2003) een val van 20% indien er geen controlevariabele voor vrije tijd in de regressie werd gestoken.

Tenslotte maakten we gebruik van een verklarend onderzoek om de mogelijke oorzaken voor deze consumptieval aan het licht te brengen. Dit deden we aan de hand van drie meervoudige lineaire regressieanalyses. De drie afhankelijke variabelen waren de reële gemiddelde werkgerelateerde uitgaven, de reële gemiddelde uitgaven aan zelfgeproduceerde goederen en de reële gemiddelde totale consumptie-uitgaven. Door telkens de reële waardes op te nemen controleren we voor inflatie doorheen de jaren. We probeerden een zo zinnig mogelijk model te verkrijgen zonder multicollineariteit. Het uiteindelijk model voor zowel de werkgerelateerde uitgaven als de gemiddelde totale consumptie-uitgaven had een zeer hoge aangepaste R-kwadraat. Dit betekende dat de afhankelijke variabele goed verklaard wordt door de onafhankelijke variabelen. Het eerste model (stopzetting van werkgerelateerde uitgaven) toont dat de reële gemiddelde werkgerelateerde uitgaven €107,535 hoger liggen voor werkenden dan voor gepensioneerden. We kunnen met andere woorden besluiten dat werkgerelateerde uitgaven de consumptieval kunnen verklaren. Het laatste model (aanwezigheid van onvoorzienbare negatieve schokken) wees uit dat zowel de arbeidsmarktsituatie werkloos als een slechte of zelfs matige gezondheid een negatieve invloed heeft op de reële gemiddelde totale consumptie. Het werkloos zijn of een matige tot slechte gezondheid hebben, kan met andere woorden beschouwd worden als een negatieve schok waardoor de consumptie daalt. Het definitief model dat de overgang naar zelfproductie onderzoekt, is echter niet zo sterk. De adjusted R-kwadraat bedraagt namelijk niet eens 10%. We concluderen dat we niet de juiste afhankelijke variabelen hebben om de zelfproductie te verklaren. Hoewel het model geen grote verklaringskracht heeft, bevestigt het wel de literatuur. We zien namelijk dat de reële gemiddelde zelfproductie voor gepensioneerden €36,674 hoger is dan die van de werkenden. Hierdoor besluiten we dat individuen bij de overgang van werk naar pensionering overstappen op zelfproductie. Deze drie oorzaken van de consumptieval hebben andere invloeden op de levensstandaard van het individu. Zo kunnen we stellen dat bij negatieve schokken de levensstandaard van het individu daalt. Bij een stijging van de zelfproductie, menen we echter geen daling van de levensstandaard waar te nemen. Het individu vervangt namelijk gekochte goederen door zelfgeproduceerde goederen. Voor de daling van werkgerelateerde uitgaven is de interpretatie niet zo eenduidig. Indien we namelijk kijken naar de subcategorieën, kunnen we deze niet alleen linken aan werk. Aangezien deze uitgaven dalen bij pensionering, kan het mogelijk zijn dat de levensstandaard van het individu mee daalt. In een volgend onderzoek zou het aanbevolen zijn om de echte werkgerelateerde uitgaven eruit te filteren (bv transportkosten van en naar het werk in plaats van de transportkosten in zijn geheel).

Referentielijst

- Adler, N., Boyce, T., Chesney, M., Cohen, S., Folkman, S., Kahn, R., & Syme, L. (1994). Socioeconomic Status and Health: The Challenge of the gradient. *American Psychologist*, 49(1), 15-24.
- Aguiar, M., & Hurst, E. (2005). Consumption vs Expenditure. *Journal of Political Economy*, 113(5), 919-948.
- Aguila, E., Attanasio, O., & Meghir, C. (2008). *Changes in Consumption at Retirement*. University College London and Institute for Fiscal Studies, Working paper, 1-25.
- Ameriks, J., Caplin A., & Leahy, J. (2007). Retirement Consumption: Insights from a Survey. *The Review of Economics and Statistics*, 89(2), 265-274.
- Banks, J., Blundell, R., & Tanner, S. (1998). Is There a Retirement-Savings Puzzle?. *American Economic Review*, 88(4), 769-788.
- Becker, G. (1975). *Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis: Investment in Human Capital - Effects on Earnings*. Massachusetts: NBER Books.
- Bernheim D., Skinner J., & Weinberg S. (2001). What accounts for the variation in retirement wealth among US households? *American Economic Review*, 91(4), 832-857.
- Blau, D. (2008). Retirement and Consumption in a Life Cycle Model. *Journal of Labor Economics*, 26(1), 35-67.
- Cattaert, G., Pacolet, J., Van Steenberghe, A. (2006). De rijkdom van de ouderdom herbekeken. *De Gids op Maatschappelijk Gebied: Blad met Mening*, 97 (5), 5-27
- Commissie voor de bescherming van de persoonlijke levenssfeer. (2012). *Machtigingsprocedure bij het Statistisch Toezichtcomité*. Opgehaald van <http://www.privacycommission.be/nl/machtigingsprocedure-stat#section-0>

- Haider, S., & Stephens, M. (2007). Is there a retirement-consumption puzzle? Evidence using subjective retirement expectations. *The Review of Economics and Statistics*, 89(2), 247-264.
- Hamermesh, D. (1984). Consumption During Retirement: The Missing Link in the Life Cycle. *The Review of Economics and Statistics*, 66(1), 1-7.
- Huisman, M., Kiers, H., & Siero, F. (2009). *Voortgezette regressie- en variantieanalyse*. Houten: Springer Media.
- Hurd, M., & Rohwedder, S. (2003). *The Retirement-Consumption puzzle: Anticipated and Actual Declines in Spending at Retirement*. Rand: Labor and Population, working paper, 1-31.
- Hurd, M., & Rohwedder, S. (2006). *Some answers to the Retirement-Consumption Puzzle*. Rand: Labor and Population, working paper, 1-29.
- Hurst, E. (2007). *Consumption in Retirement: Recent Developments*. University of Chicago, working paper, 1-32.
- Kroll, L., Lampert, T. (2011). *Unemployment, Social Support and Health Problems*. Deutsches Arzteblatt International, 108(4), 47-52.
- Kruispuntbank van de Sociale Zekerheid. (2010). *Statistieken*. Opgehaald van http://www.bcsc.fgov.be/sami/2/nl/sami/sami_01.html
- Lefèbvre, M. (2006). *Population ageing and consumption demand in Belgium*. CREPP – University of Liège, working paper, 1-20.
- Lührmann, M. (2007). Consumer Expenditures and Home Production at Retirement: New Evidence from Germany. *SonderForschungsBereich 504*, 1-20.
- Miniaci, R., Monfardini, C., & Weber, G. (2003). *Is There a Retirement Consumption Puzzle in Italy?* The Institute for Fiscal Studies, working paper, 1-43.
- Modigliani, F. (1985). Life cycle, individual thrift and the wealth of the nations. *Economic Sciences 1985*, 150-171.

- Modigliani, F., & Brumberg, R. (1954). Utility Analysis and the consumption function: an interpretation of cross-section data. *The Collected Papers of Franco Modigliani Volume 6*, 3-45.
- Pacolet, J. (2006). *Bestaat de spaarparadox in België?* Hoger Instituut voor de Arbeid, KULeuven, working paper, 1-29.
- Pistaferri, L. (2009). The Life-Cycle Hypothesis: An Assessment of Some Recent Evidence. *Rivista di Politica Economica*, 35-65.
- Federaal Planbureau (2008). *Bevolkingsvooruitzichten 2007-2060*. Opgehaald van <http://www.plan.be/admin/uploaded/200805081219320.persnl.pdf>
- FOD economie (2010). *Huishoudbudgetenquêtes: formulier ontvangsten en uitgaven*. Opgehaald van <http://statbel.fgov.be/nl/statistieken/gegevensinzameling/enquetes/huishoudbudget/>
- Rijksdienst voor Pensioenen (2009). *Ingangsdatum van het rustpensioen*. Opgehaald van http://www.rvponp.fgov.be/onprvp2004/NL/I/IA/IA_a/IA_a_a/IA_a_a_04.asp#a
- RIZIV (2010). Woordenlijst: Invaliditeit. Opgehaald van http://www.riziv.be/citizen/nl/allowances/PROTH_6_4.htm
- Smith, S. (2004). *Can the retirement-consumption puzzle be resolved? Evidence from UK panel data*. The institute for fiscal studies, working paper, 1-30.
- Smith, S. (2006). The Retirement-Consumption Puzzle and Involuntary Early Retirement: Evidence from the British Household Panel Survey. *Economic Journal*, 116(510), 130-148.